

Privat tjänstesektor

Ur KB:s samlingar

Digitaliserad år 2015

National Library
of Sweden

Bilaga 17 till LU90

Privat tjänstesektor

Bilaga 17 till LU90

RefK

Occ

SOU

1990:14

Finansdepartementet
Stockholm 1990

Privat tjänstesektor

Statens industriverk

Bilaga 17 till Långtidsutredningen 1990

Allmänna Förlaget har utgivit en bibliografi över SOU och Ds som omfattar åren 1981–1987. Den kan köpas från förlagets Kundtjänst, 106 47 STOCKHOLM.
Best. nr. 38-12078-X.

Beställare som är berättigade till remissexemplar eller friexemplar kan beställa sådana under adress:

Regeringskansliets förvaltningskontor

SOU-förrådet

103 33 STOCKHOLM

Tel: 08/763 23 20 Telefontid 8¹⁰–12⁰⁰ (extern och internt)

08/763 1005 12⁰⁰–16⁰⁰ (endast internt)

Norstedts Tryckeri
Stockholm 1989
ISBN 91-38-10468-7
ISSN 0375-250X

Förord

Långtidsutredningen 1990 utarbetas inom finansdepartementets strukturpolitiska enhet. I samband med utredningen har ett antal specialstudier genomförts. Huvuddelen av dessa publiceras som bilagor till utredningens huvudrapport.

I bilagan analyseras den privata tjänstesektorn. Inledningsvis beskrivs tjänstesektorns struktur och utveckling. Därefter diskuteras tjänstenäringsarnas verksamhet i ett internationellt perspektiv. Frågan är sedan vilka drivkrafterna bakom utvecklingen varit. Slutligen förs en mer detaljerad diskussion om utvecklingsbetingelserna för olika delar av den mycket varierande privata tjänstesektorn.

Förliggande bilaga har utarbetats vid statens industriverk. Ansvarig för arbetet har varit Olof Löfgren.

Ansvar för långtidsutredningens bilagor och för de bedömningar de innehåller vilar på respektive författare. Av den kommande huvudrapporten framgår hur bilagorna använts i utredningens arbete.

Finansdepartementets kontaktman har varit departementssekreterare Thomas Olofsson.

Stockholm i december 1989

Lars Heikensten
Departementsråd

Innehållsförteckning

Industriverkets förord	7
1. Sammanfattning och slutsatser	9
Från industrisamhälle till tjänstesamhälle	9
Utvecklingen inom olika delar av tjänstesektorn	12
2. Tjänstesektorns struktur och utveckling	19
Definitioner och avgränsningar	19
Indelning av tjänstesektorn	21
Ökad andel tjänster	25
3. Tjänstesektorn i ett internationellt perspektiv	33
Tjänstesektorn i andra länder	33
Tjänstehandeln	35
Tjänsteföretagens internationalisering	38
4. Drivkrafter bakom utvecklingen	43
Kunskapsintensitet och tjänsteköp inom industrin	44
Bolagisering och sektorövergångar	46
Produktivitetsutvecklingen	48
Regional utveckling	54
5. Distributions- och kommunikationstjänsternas utveckling	59
Förutsättningar för bedömningarna	59
Handel	61
Hotell och restaurang	62
Transporter	63
Post och tele	65

6. Bank- och försäkringsbranschens utveckling . . . 69

Den samhällsekonomiska rollen 69

Produkter och producenter i bank- och försäkringsbranschen 70

Förutsättningar inför 90-talet 74

Konsekvenser för utvecklingen under 90-talet 78

7. Uppdragssektorns utveckling 79

Struktur och utveckling 79

Faktorer som påverkar uppdragssektorns utveckling 81

Utvecklingen under 90-talet 83

8. Utvecklingen inom övriga tjänstebranscher 87

Fastighetsförvaltning 87

Renhållning, m. m. 88

Övriga privata tjänster 89

Litteraturförteckning 91

Industriverkets förord

Syfte med föreliggande sektorstudie är att ge en översikt över den privata tjänstesektorns roll, struktur och utvecklingsförutsättningar inför 1990-talet. Studien kan funktionsmässigt indelas i två delar, av vilka den första delen behandlar bakomliggande förutsättningar och den senare delen granskar utvecklingsförutsättningarna i enskilda branscher. När det gäller den senare delen har målet varit att genomföra analysen med en något finare branschindelning än tidigare.

Analysen har bedrivits självständigt från arbetet med LU:s huvudrapport och med andra bilagor, även om viss avstämning skett mot den analys som SIND gjort för LU kring industrins utveckling (bilaga 18). Studien grundar sig på allmänna antaganden om en utveckling av centrala ekonomiska variabler som inte avsevärt avviker från utvecklingen under 70- och 80-talet. Detta gäller också fördelningen mellan privat och offentlig sektor.

Som underlag för rapporten har SIND låtit genomföra särskilda studier inom några viktiga områden, t.ex. *Finansierings- och försäkringsbranschen inför år 2000* (Publiceras i februari 1989). Denna studie granskar bank-, finansierings- och försäkringsbranschens nuläge och utvecklingsförutsättningar under 1990-talet. Andra studier är *Tjänstesektorns struktur och utveckling internationellt* (Centrum för tjänsteforskning, Högskolan i Karlstad. Arbetsrapport 1989: 18) samt *Produktiviteten i den privata tjänstesektorn* (Publiceras första kvartalet 1990).

Nore Sundberg
Generaldirektör

Olof Löfgren
Projektansvarig

1. Sammanfattning och slutsatser

Från industrisamhälle till tjänstesamhälle

Tjänstesektorn har under de senaste åren kommit i blickpunkten i allt större utsträckning. Det talas alltmer om att vi lämnar industrisamhället och går mot ett tjänstesamhälle. Den faktiska innebörden i sådana uttalanden är dock inte alltid klar. Är det sant att vi är på väg in i ett tjänstesamhälle och vilka förändringar i samhället är det i så fall som motiverar påståendet?

Till en del hänger svaret på dessa frågor samman med hur man definierar begreppet tjänster och hur man registrerar olika aktiviteter. Om man anlägger en teoretiskt mycket strikt definition av begreppet tjänster och därmed avser *det samlade mänskliga arbetet*, dvs. även inkluderar de tjänster som produktionsfaktorer och hushåll utför, så ligger det nära till hands att påstå att vi snarare i ökad grad går mot ett *varusamhälle*. Totalt sett torde nämligen mängden varor i samhället ha ökat mer än antalet arbetade timmar.

Att vi ändå upplever oss gå mot ett ökat inslag av tjänster i samhället beror på flera faktorer. En av dessa är den tekniska utvecklingen som medfört att produktionsmetoderna ändrats i en riktning som vi upplever som mer tjänsteintensiv. *Fler människor är sysselsatta med hantering av information och färre med hantering av fysiska produkter*. Att vi upplever produktionsmetoderna som mer tjänsteintensiva beror på att vi definierar endast vissa arbetsinsatser som tjänster. Mer korrekt vore det att säga att produktionsmetoderna blivit mer *kunskapsintensiva*.

Ett annat inslag i den tekniska utvecklingen är att möjligheterna till rationalisering och produktivitetsökning varit större inom varuproduktionen än inom delar av det vi kallar tjänstesektorn. Efterfrågan har inte förändrats på ett sådant sätt att sysselsättningsminskningen inom varusektorerna har kompensrats. Den minskade sysselsättningen inom varusektorerna har medfört att *en allt större andel av arbetskraften kommit att arbeta inom tjänstesektorn*. Under perioden 1963 till 1987 har andelen sysselsatta inom varusektorerna minskat från drygt 50 procent till knappt en tredjedel. Inom industrin har under samma period andelen tjänstemän ökat från en fjärdedel till nästan en tredjedel av de sysselsatta.

Genom marknadsmekanismerna leder den snabbare produktivitetsökningen inom varuproduktionen till att relativpriset på varor sjunker medan priset på tjänster stiger. Därigenom har *tjänsternas andel av det totala produktionsvärdet kunnat bibehållas eller ökas*. De privata tjänsternas

andel av produktionen har under perioden 1963 till 1987 ökat från drygt 35 procent till drygt 41 procent i löpande priser. *Detsamma gäller också tjänstekonsumtionens andel av det totala konsumtionsvärdet.* De privata tjänsternas andel av den totala inhemska konsumtionen har under samma period ökat från knappt 14 procent till drygt 17 procent.

En ytterligare faktor som förstärker intrycket av en ökande tjänsteintensitet är att hushållstjänster som tidigare inte registrerades nu prissatts och kommit att ingå i samhällets resultaträkning. Detta gäller barnomsorg, äldreomsorg, socialomsorg, m. m. *Det är framför allt inom den offentliga sektorn som tjänstexpansionen ägt rum i Sverige.*

Tjänstesektorns roll

Övergången från industrisamhälle till tjänstesamhälle innebär inte att tjänstesektorn automatiskt kan överta den roll som industrin har haft som bas för den materiella och sociala välfärden. En mycket stor del av den privata tjänstesektorn är mycket intimt sammanbunden med de varuproducerande sektorerna — genom att tjänsterna ofta utgör insatser i varusektorn eller är den förmedlande länken mellan varuproducenterna och konsumenterna. Inom transport- och uppdragssektorerna utgörs mer än 60 procent av produktionsvärdet av insatstjänster. Drygt 20 procent går direkt till varusektorerna men en stor del går också *indirekt* via andra tjänstebranscher. Inom uppdragssektorn går också ca 20 procent till investeringar i näringslivet.

För Sveriges del kommer under lång tid *industrins* utveckling och bestånd vara grundförutsättningen för att de höga välfärdsanspråken skall kunna uppfyllas. Tjänstesektorn kan komma att överta eller har i viss utsträckning redan övertagit industrins roll som tillväxtsektor när det gäller sysselsättningen men sysselsättningen kommer dock huvudsakligen att vara direkt eller indirekt industrirelaterad.

Industrin kommer också i fortsättningen att stå för huvuddelen av de exportintäkter som behövs för att den nödvändiga importen skall kunna betalas. Tjänsterna har till skillnad från varor ofta den egenskapen att de inte kan transporteras utan måste utföras i det land där de konsumeras. Vid utlandsförsäljning av tjänster från svenska företag kommer då ofta den större delen av förädlingsvärdet — lönesumman — att direkt hamna i det land som köper tjänsten. Tjänstesektorn har under lång tid stått för mellan en fjärdedel och en femtedel av den totala exporten. Importen av tjänster är dock större än exporten och bidraget till bytesbalansen blir därför negativt.

Det finns å andra sidan inte något som motsäger att tjänstesektorn *skulle kunna* överta rollen som bas för välfärden. För begränsade regioner — t. ex. Stockholmsområdet — eller för andra mindre stater är ett sådant förhållande redan ett faktum. För Sveriges del synes dock en sådan utveckling inte särskilt trolig inom överskådlig tid.

Drivkrafter bakom utvecklingen

Den viktigaste drivkraften bakom den privata tjänstesektorns utveckling är de alltmer kunskapsintensiva produktionsmetoderna i industri och i övrigt näringsliv. Dessa leder till ett ökat behov av kvalificerade tjänster och tjänstemän. I industrin har andelen tjänstemän ökat och en förskjutning har skett från okvalificerade till kvalificerade tjänster. Flera faktorer medverkar också till att tjänsterna i ökad grad köps utifrån, dvs. i första hand från företag inom tjänstesektorn. En sådan faktor är att tjänsteföretagen genom stordriftsfördelar eller specialisering kan utföra tjänsten billigare. Företagens behov av extern specifik kompetens är en annan faktor som kan ligga bakom de ökade tjänsteköpen. Mycket tyder på att såväl behovet av kvalificerade tjänster som externa tjänsteköp kommer att öka också i fortsättningen.

Tjänstesektorn kan emellertid växa också genom att företag inom andra sektorer *bolagiserar* vissa tjänstefunktioner, dvs. gör självständiga företag av vissa delar av de existerande företagen. En studie pekar på att så mycket som 25 procent av den totala sysselsättningsminskningen i industrin under perioden 1977–1982 kan bero på överflyttning av verksamhet till tjänstesektorn. Mellan 60–80 procent av tjänstesektorns tillväxt under denna period skulle kunna bero på bolagiseringarna. Vissa data tyder dock på att omfattningen har varit mindre under senare delen av 80-talet. Även om de flesta större koncerner redan har bolagiserat sina tjänstefunktioner så finns det anledning att tro att strukturomvandlingen kommer att bli omfattande också under 90-talet och att en viss överströmning av tjänstefunktioner från industri till tjänstesektorn kommer att ske. Det finns dock risk för att tjänsteföretagen i allt högre grad kommer att läggas i andra länder.

Produktivitetsutvecklingen

Under senare år har *produktivitetsutvecklingens* betydelse för tjänstesektorns utveckling kommit alltmer i blickpunkten. Skillnader i produktivitetsutvecklingstakten mellan olika sektorer ger som resultat en överströmning av sysselsättning, främst från varuproducerande sektorer till vissa tjänsteverksamheter. En stor del av aktiviteterna inom tjänstesektorn är av den karaktären att endast begränsade produktivitetshöjningar är möjliga eller önskvärda. Ofta är det den personliga kontakten som är tjänstens huvudinnehåll. Priserna på dessa tjänster kommer att öka relativt sett och konsumenterna anpassar sig antingen genom ökad egenproduktion eller genom att substituera tjänsterna eller genom att acceptera de högre relativpriserna. En stor del av den offentliga sektorns tjänster är av det här slaget, t. ex. sjukvård, utbildning och social omsorg. Om en allt större del av arbetskraften är sysselsatt med arbetsuppgifter av denna typ så kommer den totala produktivitetsutvecklingstakten att minska, mätt med de produktivitetsmått som används idag. Detta behöver dock inte vara samhälls-ekonomiskt inoptimalt, förutsatt att produktionen sker i enlighet med konsumenternas önskemål och i övrigt med högsta effektivitet.

Huruvida det senare är fallet är svårt att avgöra beroende på att de

nuvarande produktivitetmätningarna är otillförlitliga. Dels är produktivitetmättet i sig mindre lämpligt för att mäta heterogena tjänsteaktiviteter genom att det främst mäter den tekniska effektiviteten men inte huruvida produkterna är anpassade till marknaden, dels finns det brister i det statistiska underlaget för produktivitetmätningarna. Intresset för produktivitetmätningar inom den privata tjänstesektorn har dock ökat under senare tid och flera studier har initierats eller planeras, vilket förhoppningsvis skall leda till bättre kunskaper.

Inom vissa tjänsteverksamheter kommer dock problemen att mäta produktiviteten alltid att vara stora eftersom produkterna är heterogena, föränderliga eller unika och därför inte kan definieras. För företagen är naturligtvis *lönsamheten* ett viktigare mått än produktiviteten, även om produktiviteten används för att mäta företagets inre effektivitet. Om man tror att prissystemet har förmåga att spegla konsumenternas önskemål och på ett korrekt sätt fördela produktionsresurserna efter dessa så är lönsamheten en tillräcklig mätare också i ett samhällsekonomiskt perspektiv. Erfarenhetsmässigt vet man dock att marknadsimperfectioner förekommer, t. ex. monopol eller oligopol eller andra former av bristande konkurrens, otillräcklig information, etc. För att man från samhällets sida skall kunna korrigera marknadsimperfectioner så måste man dock ha kunskap om dess art och omfattning samt möjligheter att vidtaga åtgärder som leder till en effektivare utveckling. Möjligheterna torde dock i dessa avseenden på samma sätt som när det gäller produktivitetmättets effektivitet vara sämre i de branscher som kännetecknas av heterogena och svårdefinierade produkter. I avsaknad av sådan specifik kunskap torde företagens lönsamhet utgöra det bästa måttet på effektivitet. Slutsatsen blir då att *åtgärder som förbättrar marknadens funktionssätt* och undanröjer olika restriktioner är de effektivaste ekonomisk-politiska medlen för att åstadkomma en förbättrad effektivitet inom de delar av den privata tjänstesektorn där kunskapen om produktivitetsutvecklingen är dålig.

Utvecklingen inom olika delar av tjänstesektorn

I nedanstående tabell sammanfattas bedömningarna av utvecklingsförutsättningarna i de olika branscherna inom tjänstesektorn under resten av detta sekel. Flera faktorer — bl. a. den förestående EG-integrationen, den tekniska utvecklingen, avregleringar, m. m. — gör att osäkerheten om utvecklingen under 90-talet är stor. Att göra prognoser på olika variabler fram till sekelskiftet är därför vanskligt. Här har dock gjorts bedömningar av sysselsättningens utveckling inom olika tjänstesektorer, främst som ett försök att sammanfatta effekterna av de olika utvecklingsförutsättningar som synes föreligga. Det bör dock påpekas att osäkerheten i många branscher är stor.

Tabell 1.1 Antal sysselsatta år 1987 samt prognos för år 2000.

SNR	Bransch	Antal sysselsatta i 1 000-tal	
		1988	2000
	Distributionstjänster	603,3	645
61	Partihandel	199,3	215
62	Detaljhandel	314,2	330
63	Restaurang, hotell	89,8	100
	Kommunikationstjänster	289,1	315
7100	Samfärdsel	215,2	235
7210	Post	54,5	55
7220	Teletjänster	19,4	25
	Produktionstjänster	335,4	510
81	Bank och	72,7	75
82	Försäkring	22,4	25
83,84	Fastighetsförvaltning	57,3	60
85	Uppdragsverksamhet	183,0	350
	Övriga tjänster	304,7	349
92	Renhållning	43,5	50
93	Undervisning, vård, m. m.	118,9	148
94	Rekreation, kultur	46,5	56
95	Reparationer, tvätt, personliga tjänster	95,8	95
Totalt		1 532,5	1 819

Källa: Nationalräkenskaperna, SIND

Distributionstjänster

Handelns utvecklingsförutsättningar och möjliga utveckling fram till år 2000 har undersökts av *Handelns utredningsinstitut* (HUI) i en nyligen publicerad studie (*Handelns utredningsinstitut HUI 1989*). På basis av historiska samband gör HUI prognoser för olika delar av handeln. Totalt antas *detaljhandelns* omsättning öka med 0.4 procent under den första delen av 90-talet och med 2.6 procent under den senare. Även produktivitetens utvecklingen kan bli svag och en måttlig sysselsättningsökning kan förväntas. När det gäller *partihandel* så räknar man för den första delen av 90-talet med en volymutveckling på 1.6 procent per år. Därefter beräknas tillväxten stiga till 2.9 procent per år under andra halvan av 90-talet. För perioden fram till 1994 räknar HUI med en produktivitetensökning som nästan är i nivå med produktionsökningen och en sysselsättningsökning med en inte fullt en halv procent per år. För den senare delen av 90-talet räknar man med en snabbare produktions- och produktivitetstillväxt, vilket skulle kunna ge en ökning av arbetskraftsbehovet på knappt en procent per år, uttryckt i antalet sysselsatta.

Hotell- och restaurangbranschen präglas f. n. av ett lågt kapacitetsutnyttjande men kan på sikt komma att få en gynnsam utveckling beroende på ökade privata inkomster, ökat kontaktbehov och ökat tjänsteresande i näringslivet.

Kommunikationstjänster

När det gäller samfärdssektorn bedömer Transportrådet att *godstransportvolymen* skall öka med 12 procent till år 2000. Den största ökningen får järnvägen och de långväga landsvägstransporterna. Den *regionala kollektivtrafiken* och *personbilstrafiken* antas öka med 16–18 procent medan *fjärrtågstrafiken* och *flyget* beräknas öka med 50 respektive 65 procent. Grovt kalkylerat skulle en sådan utveckling kunna medföra en sysselsättningsminskning på 15 respektive 30 procent inom järnväg och sjöfart medan lastbilstrafiken och flyget ökar sysselsättningen med 5 respektive 10 procent. Detta skulle ge en total sysselsättningsökning på 7 procent för samfärdssektorn. *Postverket* räknar med ökat konkurrens och en fortsatt rationalisering. Även om postverket verkar inom ett expansivt området kan sysselsättningen därför komma att bli oförändrad. För *Televerket* är utsikterna ljusare. Telemarknaden står inför stora förändringar på 90-talet. Införandet av ny teknik, avregleringar och internationalisering kommer att medföra omfattande konsekvenser, både på den nationella och internationella marknaden. Trafikvolymen i telenätet bedöms kunna öka med 6–7 procent per år. Även om man lyckas med målet att öka produktiviteten med 5 procent per år kommer en sysselsättningsökning med en eller ett par procent per år att behövas.

Produktionstjänster

För *bank- och försäkringsbranschen* kommer utvecklingen under resten av seklet att bestämmas av en mängd olika faktorer av vilka utvecklingen av den reala ekonomin inte minst är viktig. En sådan faktor är *produktionskostnadernas* betydelse. Den *tekniska utvecklingen* är en annan faktor som har betydelse för produktutvecklingen och utvecklingen av produktionsmetoder och organisation. Likaså är utformningen av de *regelsystem* som kringgärdar bank- och försäkringsbranschen av betydelse för möjligheterna att verka. Den *internationella utvecklingen* är ytterligare en faktor som kan antas komma att få avgörande inflytande på utvecklingen.

90-talet kommer av allt att döma att präglas av nya rationellare produktionsmetoder, mer standardiserade produkter och därigenom också nya marknader, nya regler som kan öppna vägen till totalt sett effektivare bank- och försäkringstjänster samt nya organisationsformer. Dessa förhållanden kommer att få konsekvenser för sysselsättning, företagsstruktur, m.m. Det är samtidigt mycket svårt att förutspå vad som kommer att hända eftersom det är många osäkerhetsfaktorer, t.ex. den tekniska utvecklingen och den internationella utvecklingen och integrationen inom EG.

Om avregleringen av bank- och försäkringsbranschen och anpassningen till EG fortsätter kan man förvänta en hårdnande konkurrens som leder till betydande rationaliseringar på personalsidan och sammanslagning eller uppköp av företag. Främst kommer behovet av okvalificerad personal att minska medan efterfrågan på kvalificerad personal kommer att vara oförändrat hög. Samtidigt kommer efterfrågan på sektorns tjänster fortsätta att öka. Den ökande konkurrensen kommer sannolikt att leda till färre och större företag. Bankerna har idag ett kostnadskrävande kontorsnät. Även

om man försöker utnyttja kontoren bättre genom att bredda sin verksamhet förefaller det troligt att antalet bankkontor kommer att minska. Vad gäller sysselsättningen är det mer osäkert. Trots en omfattande datorisering har sysselsättningen inom bank- och finansieringssektorn ökat med i genomsnitt 4,6 procent årligen på 80-talet mot 2,9 procent på 70-talet. Sannolikt kommer rationaliseringstakten att förstärkas framöver genom integration mellan banker, försäkringsbolag och andra finansieringsinstitut och genom strukturomvandlingen. Ökningstakten kan därför komma att minska i jämförelse med 80-talsutvecklingen. För försäkringsbolagen minskade sysselsättningen under den senare delen av 70-talet och först under de senaste åren har en viss ökning kommit till stånd. Också i denna bransch torde sysselsättningsökningen avstanna.

Uppdragssektorn är den sektor som haft den snabbaste sysselsättningsökningen under 70-talet. Närmare 60 procent av arbetsställena har tillkommit de senaste fem åren. *Databranschen* är den delbransch som vuxit snabbast och som även i fortsättningen kommer att vara den mest expansiva. En årlig sysselsättningsökning på ca 10 procent förefaller möjlig. Andra expansiva branscher är de *kamerala tjänsterna* samt de *juridiska tjänsterna*. De alltmer komplicerade reglerna för företagande ökar behovet av denna typ av tjänster. Också *annons- och reklamverksamheten* samt organisationskonsultverksamheten kan antas komma att växa på 90-talet. För de *tekniska konsulterna* samt bevakningsföretagen kan en något svagare sysselsättningsökning förväntas. Sammanlagt kan man förvänta en tillväxt som i det närmaste fördubblar sysselsättningen inom uppdragssektorn till år 2000.

Fastighetsförvaltning har under 70- och 80-talen varit en mycket expansiv verksamhet beroende på avregleringar, god likviditet, m. m. Även om f. n. en viss mättnad kan spåras när det gäller kontorslokaler så kan på längre sikt en fortsatt efterfrågan på lokaler liksom på bostäder förväntas. Statens agerande kommer dock att ha stor betydelse. Företagen strävar efter att öka produktiviteten i förvaltningen och endast en måttlig sysselsättningsökning kan förväntas.

Övriga privata tjänster

Renhållningsverksamheten domineras till ca 70 procent av städbranschen. Vid sidan av städverksamheten är verksamhet vid reningsverk samt skorstensfejning de viktigaste sysselsättningarna. Tillväxten inom städbranschen har varit lägre under 80-talet än under 70-talet. Ett skäl till detta har varit svårigheterna att skaffa och behålla personal. Även om arbetskraftstillgången bedöms komma att utgöra ett utvecklingshinder för städbranschen också under 90-talet torde en viss sysselsättningsökning kunna komma till stånd. Vid sidan av städverksamheten kan en viss tillväxt förväntas för företag som är verksamma inom miljövärden.

Enskild sjukvård omfattar privatpraktiserande läkare och tandläkare, företagshälsovård, m. m. I och med att personalen blir en allt mer central resurs i företagen kommer hälsofrågor sannolikt att få en ökande betydelse i näringslivet. *Privat undervisningsverksamhet* inrymmer privata skolor, studieförbund samt utbildningsföretag som riktar sig till näringslivet och

den offentliga sektorn. Det finns anledning att tro att näringslivets behov av utbildning kommer att öka liksom att ökade inkomster i allmänhet kommer att öka efterfrågan på privat utbildning. *Intresseorganisationerna* förefaller ha fått ett allt större inflytande i samhället, vilket också avspeglats sig i sysselsättningen som ökat under 70- och 80-talen. Ett mer komplext samhälle med ökade krav på information och kunskap kommer sannolikt även i fortsättningen att leda till en tillväxt för intresseorganisationerna, även om tillväxttakten kan bli lägre än på 80-talet. Också *kultur och fritid* kan förväntas få en fortsatt sysselsättningsökning. Ökade inkomster och ökad fritid torde öka efterfrågan på dessa tjänster medan möjligheterna till produktivitetsökning inte är särskilt stora.

Reparationer av bilar har haft en vikande sysselsättning under 70- och 80-talen. På sikt kan man förutse ett ökat antal bilar. Bilarna blir dock bättre och får minskat reparationsbehov samtidigt som produktiviteten kan ökas inom verkstäderna. Sammantaget torde effekten kunna bli en oförändrad sysselsättningsnivå. *Reparationer av hushållsvaror* har legat på en oförändrad nivå både när det gäller volym och sysselsättning under en lång tid. Hushållens ökade inköp av kvalificerad tekniskt utrustning torde dock medföra ett ökat servicebehov även om också här utrustningen blir av allt bättre kvalitet. En svag ökning av sysselsättningen skulle kunna vara möjlig.

Tvättbranschen domineras alltmer av uthyrningstvännen. Tvättkonsumtionen bestäms i stort av antalet sysselsatta inom de viktigaste marknaderna: industrin och delar av tjänstesektorn samt av produktionen inom hotell och restauranger. Utvecklingen mot tjänstemannayrken kan möjligen minska uthyrningsmarknaderna, eftersom dessa yrkesgrupper i lägre grad använder särskilda arbetskläder. Den skattemässiga behandlingen av fria arbetskläder är också av betydelse. Sysselsättningen har visat en stadigt minskande trend under 70- och 80-talet. Av allt att döma kan denna trend komma att fortsätta, möjligen i minskad takt. *De övriga personliga tjänsterna*, hår- och skönhetsvård, hushållsarbete, m. m. kan förväntas få en fortsatt krympande sysselsättning även om ökade inkomster och en ökad företagsmarknad kan minska nedgångstakten.

Från industripolitik till näringspolitik

Under de senaste åren har tjänstesektorns betydelse för den ekonomiska utvecklingen kommit att få en ökad uppmärksamhet i många olika sammanhang. Inom den ekonomiska forskningen som tidigare nästan uteslutande behandlade industriproblem har tjänstesektorn blivit föremål för ett ökat antal studier. Inom statistikproduktionen har särskilda projekt startats för att förbättra kvaliteten på statistiken inom tjänstesektorerna. *Intresseorganisationerna* har tagit upp tjänstesektorn på dagordningen. Nya branschorgan har startats etc.

Också inom de myndigheter och departement som ansvarar för den ekonomiska politiken — främst näringspolitiken — har ökade resurser avdelats för att hantera frågor som rör tjänstesektorn. Trots det ökade intresset är dock fortfarande de resurser som satsas mycket små i förhållande till de resurser som är knutna till den industriella utvecklingen.

Tjänstesektorns ökade betydelse har också i olika sammanhang givit anledning till eller rest krav på omprövning av de regler eller näringspolitiska insatser som styr eller påverkar näringsverksamheten. I den bilaga till LU 87 som behandlar privata tjänster (Privat tjänstesektor, bilaga 17) och i tidigare SIND-utredningar (SIND 1986) diskuteras behovet av en särskild näringspolitik för tjänstesektorn och några områden av särskild betydelse pekades ut. Ett sådant problemområde är de *institutionella förutsättningarna* för företagandet, t. ex. beskattningsfrågor, former för företagsbildning, arbetsrätt, m. m. Lagstiftning, regler och rutiner är eller har i hög grad varit avpassade efter företag med materiell produktion. Det gäller t. ex. bokföringslag, aktiebolagslag, skattelagstiftning, m. m. Nya regler som i ökad grad tar hänsyn till tjänsteföretagens specifika förutsättningar kan därför vara nödvändiga. När det gäller bokföringslagen har SIND föreslagit att ett utvecklingsarbete inleds med syfte att finna regler och praxis för hur immateriella resurser skall behandlas i företagets redovisning. När det gäller aktiebolagslagen pekade SIND på de s. k. fåmansbolagens situation och föreslog att associationsrätten skulle ses över med syfte att skapa en företagsform som är bättre anpassad till kunskapsföretagens behov.

När det gäller skatteområdet pekade SIND på de skillnader i konsolideringsmöjligheter som finns mellan tillverkande företag och rena kunskapsföretag där de senare endast medges avsättningar till resultatutjämningsfond motsvarande 20 procent av lönesumman. I och med det förslag som lämnats av utredningen om reformerad företagsbeskattning om sänkning av skattesatsen och breddning av basen har skillnaderna mellan de tillverkande företagen och tjänsteföretagen i stor utsträckning utjämnats.

När det gäller den *regionala* utvecklingen visar statistiken totalt sett en bild av en ökad koncentration av lokaliseringen av tjänsteföretagen till mellansverige och då främst Stockholmsområdet. Bilden är dock något tvetydig i och med att vissa data tyder på att utvecklingen i några branscher — t. ex. uppdragssektorn — förefaller gå mot en ökad regional spridning. Detta förmår inte skymma huvudintrycket av att Stockholmsområdets redan kraftiga dominans inom tjänstesektorn håller på att förstärkas.

Tjänstesektorns utveckling innebär således fortfarande ett regionalpolitiskt problem. SIND har i tidigare LU och i andra sammanhang föreslagit en mängd åtgärder för att förbättra förutsättningarna för tjänsteföretagen i stödområdena. Bland förslagen finns bl. a. förbättrade möjligheter att avsätta vinstmedel till resultatutjämningsfonder för tjänsteföretag i stödområdena, möjligheter att använda regionalpolitiskt stöd för byggandet av kontorslokaler och för immateriella investeringar, sysselsättningsstöd för utvecklingsinsatser i stödområdena och i större orter i skogslänen utanför stödområdena samt stöd till medflyttning av anhöriga till nyckelpersoner i företagen.

Av dessa förslag har en del redan genomförts. Bl. a. har införts stöd till medflyttande samt stöd till etablering av tjänsteföretag i orter utanför stödområdena. Den regionalpolitiska kommittén föreslår dessutom en utökning av medflyttandestöd samt stöd till produktutveckling och marknadsföring. Kommittén föreslår dessutom andra åtgärder som kan ha

direkt eller indirekt effekt på tjänsteföretagens förutsättningar i de perifera regionerna, bl. a. sysselsättningsstöd till den privata tjänstesektorn, stöd till kultur och utbildning, m. m.

Utöver de regionalpolitiska stöden till tjänsteföretagen pågår på olika håll försök att aktivt påverka tjänsteföretagens lokalisering. Aktörer är t. ex. arbetsmarknadsdepartementet, SIND, länsarbetsnämnder och enskilda kommuner. SINDs verksamhet syftar till att avlänka tjänsteproduktion från Stockholmsområdet till i första hand stödområdena samt att underlätta den regionala utvecklingen av den privata tjänstesektorn. Inom ramen för lokaliseringssamrådsverksamheten har ca 300 företag kontaktats, främst mindre och medelstora Stockholmsföretag som arbetar med kvalificerad uppdragsverksamhet. Ett tiotal av dessa företag har etablerat eller byggt ut verksamhet inom stödområdena och med ytterligare ett tjugotal förs konkreta diskussioner.

Ökade insatser på tjänsteområdet

Den näringspolitiska verksamheten på tjänsteområdet är relativt ny och någon utvärdering av olika åtgärder har ännu inte kunnat genomföras. Det är därför för tidigt att säga vilken effekt de införda stöden har haft eller kommer att få. SIND avser liksom många andra myndigheter och organ att öka insatserna på tjänsteområdet. Inledningsvis kommer studier att initieras på några områden. Det *regionala* området är ett sådant. SIND avser att göra en förnyad och fördjupad studie av tjänsteföretagens lokalisering under 1980-talet. Andra områden som SIND bedömer kommer att vara centrala under 90-talet är *tjänstehandels utvecklingsmöjligheter, utbildningens* roll samt förhållandet mellan den *privata och offentliga sektorn*.

2. Tjänstesektorns struktur och utveckling

En vanlig föreställning är att vi är på väg in i ett tjänstesamhälle. Detta intryck har sin grund i förändringar dels i produktionens inriktning och dels i tillverkningsmetoderna. Under den senaste 25-årsperioden har de privata tjänsternas andel av konsumtion, produktion och sysselsättning ökat svagt. Det är emellertid de offentliga tjänsternas expansion som har präglat den senaste 25-årsperioden. Samtidigt har produktionsmetoderna ändrats så att fler människor är sysselsatta med hantering av information och färre med hantering av fysiska produkter. Inom den privata tjänstesektorn har en förskjutning skett från hushållstjänster till företagstjänster. En stor del av tjänstesektorns produktion utgörs nu av insatstjänster i näringslivet.

Definitioner och avgränsningar

Begreppet *tjänst* knyter i grunden an till något mycket centralt i ekonomin, nämligen till det grundläggande begreppet om *nytta*. Emellertid har begreppet kommit att användas i en mängd olika sammanhang och framför allt har de aktiviteter som innefattas i begreppet blivit föremål för en mängd olika indelningar och kategoriseringar. Det kan därför finnas anledning att sortera de tjänstebegrepp som används och de samband som finns dem emellan.

Begreppet tjänst, tjänsteman och tjänstesektor.

En central avgränsning är naturligtvis skillnaden mellan varor och tjänster. Eftersom det är svårt att hitta entydiga förhållanden som skiljer de bägge begreppen så brukar man göra denna avgränsning genom att ange olika karaktäristika för varor respektive tjänster. Om syftet är att åstadkomma en operativ definition av begreppen snarare än en teoretisk så kan man istället välja att med utgångspunkt från statistiska indelningar definiera de grupper som man hänför till varor respektive tjänster.

Även om senare en operativ definition skall ges så skall begreppen diskuteras något även från teoretisk utgångspunkt. Ett praktiskt exempel på definition genom beskrivning gjordes av tjänstehandelsutredningen¹.

¹ *Handla med tjänster*,
SOU 1984: 33.

Tabell 2.1 Skillnader mellan varor och tjänster.

Varor	Tjänster
Varor är påtagliga	Tjänster är immateriella
Varor kan demonstreras	Tjänster kan vanligen ej demonstreras
Indirekt kontakt möjlig mellan säljare och köpare	Direkt kontakt oftast nödvändig
Produktionen skild från konsumtionen	Produktion och konsumtion är ofta samtidiga
Äganderätt övergår vid köp	Ingen äganderätt övergår normalt
Kan säljas vidare	Kan normalt ej säljas vidare
Kan lagras	Kan ej lagras
Lager och anläggningskapital kan avskrivras	Bokförs som kostnad
Kan transporteras	Kan normalt ej transporteras

Källa: Bearbetning av SOU 1984:3

Det centrala i ovanstående uppställning är att tjänster är *immateriella* medan varor är *materiella*. Av detta förhållande följer sedan en mängd andra av de egenskaper som listats ovan. De skillnader som räknats upp räcker dock inte helt för att förklara de klassificeringar som görs i den statistiska registreringen av olika verksamheter. Man kan säga att de ovan beskrivna skillnaderna gäller främst i de fall där tjänsterna utförs av *fysiska* personer.

Tjänster utförs i allmänhet av fysiska personer. Så är dock inte alltid fallet. En automat för varuförsäljning kan tas som exempel. Automaten sköter den uppgift som en försäljare normalt skulle ha. Automaten i sig är en vara medan den *nytta eller funktion* som den ger normalt skulle ha klassats som *tjänst*, dvs. i det fall en människa hade utfört uppgiften. Man kan något tillspetsat säga att automaten *lagrar* tjänster – tvärtemot vad som hävdats ovan att tjänster inte kan lagras.

Inom produktionsteori används ibland begreppet *kapitaltjänst*. Med detta menar man då att kapitalutrustningen är mer eller mindre varaktig och att den under sin livstid levererar *tjänster*². Det är således inte kapitalföremålet som sådant som är värdefullt utan de tjänster eller den nytta som föremålet ger under sin livstid. Detta förhållande ligger också till grund för det ekonomiskt rationella i att finansiera kapitalföremål genom lån. Den ränta och amortering man betalar kan då betraktas som ersättning för den 'tjänst' som kapitalföremålet löpande levererar.

Genom att överföra kapitaltjänstbegreppet till varor i allmänhet kan man betrakta en vara som ett kapitalföremål som lämnar tjänster under sin livstid. Det är således de tjänster som lagras i varan som utgör grunden till varans värde.

Man kan således definiera begreppet *tjänst* antingen i den mer grundläggande betydelsen där tjänsten utgör den *ekonomiska nyttan* av en aktivitet eller en vara eller också i den snävare bemärkelsen av *aktiviteter som utförs av fysiska personer*. För att hålla isär begreppen skulle man kunna kalla de tjänster som utgör den ekonomiska nyttan av aktiviteter för *direkta tjäns-*

² Cederblad, C-O, Real-kapital och avkastning, Urval Nr 4, SCB, sid 7.

ter och de som härstammar från nyttjandet av varor eller kapitalföremål för *indirekta* tjänster.

I statistiska sammanhang gör man ingen klar åtskillnad med utgångspunkt från dessa bägge definitioner. I allmänhet utgörs de registrerade tjänsterna av aktiviteter som utförs av fysiska personer — med eller utan hjälp av varor eller kapitalföremål. Undantag finns dock. Varuautomater av olika slag liksom telefoner är exempel på detta. Köparen av tjänsten utnyttjar då en vara utan att säljaren vid transaktionstillfället utför någon fysisk aktivitet.

Tjänstesektorn innehåller således främst 'direkta' tjänster men också 'indirekta'. Det är dock inte alla 'direkta' tjänster som registreras som tjänster. I begreppet *faktortjänster* skulle man kunna innefatta de tjänster som utförs av de produktionsfaktorer som ingår i produktionsprocessen, dvs. de anställdas arbetsinsatser och de tjänster som kapitalutrustningen lämnar eller utifrån köpta tjänster. De tjänster som inte är faktortjänster är således sådana som består av aktiviteter som utförs för direkt konsumtion.

Faktortjänsterna består således både av 'direkta' och 'indirekta' tjänster. I statistiken betraktas produktionsfaktorernas arbetsinsatser som tjänster endast i den mån som de köps utifrån, dvs. från ett annat företag. Företag kan således välja att anställa personal för att utföra en arbetsuppgift eller att låta ett annat företag utföra arbetet. I det senare fallet betraktas arbetet som en tjänst men inte i det första. 'Konsumtionstjänsterna' dvs. de tjänster som utförs för konsumtion finns däremot så gott som uteslutande registrerade inom tjänstesektorn.

Arbetare — tjänstemän

Ett annat begrepp som knyter an till begreppet tjänster är *tjänsteman* och avgränsningen mellan *arbetare* och *tjänstemän*. Från teoretisk utgångspunkt finns det inget som knyter begreppet *tjänsteman* närmare till tjänstesektorn än begreppet *arbetare*. Det arbete som dessa bägge kategorier utför är faktortjänster som kan utföras antingen av anställd personal eller köpas utifrån. I det fall som arbetet köps utifrån så är det i bägge fallen huvudsakligen tjänstesektorn som står som leverantör oavsett om det handlar om städning som normalt utförs av arbetare eller om kvalificerade tekniska tjänster.

Indelning av tjänstesektorn

Liksom industrin består tjänstesektorn av en mängd verksamheter av varierande karaktär. Inom tjänstesektorn kan man finna exempel på både kapitalintensiva och personalintensiva verksamheter. De arbetsuppgifter som finns inom sektorn kan vara både okvalificerade och mycket kvalificerade. Tjänstesektorn utvecklas därför inte på ett entydigt sätt. I själva verket består tjänstesektorn av en mängd sinsemellan mycket olika branscher.

De branscher och aktiviteter som tillhör tjänstesektorn har blivit föremål för många olika indelningar och karaktäriseringar. Ofta brukar man dela in tjänsterna med avseende på avnämare, t. ex. *företagstjänster*, *hus-*

hållstjänster och tjänster som riktar sig till den *offentliga sektorn*. Denna uppdelning kan när det gäller företagstjänster drivas vidare genom att man skiljer på *distributionstjänster* och *produktionstjänster*, där de förstnämnda kompletterar industriproduktion och fungerar som en länk mellan tillverkare och konsument och de senare består av insatser i produktionen. Produktionstjänsterna kan sedan i sin tur indelas i t.ex. *tekniska* och *humana* tjänster³. På liknande sätt kan man dela in hushållstjänsterna i *sociala* tjänster (utbildning, vård, etc) och *personliga* tjänster (tvätt, underhållning, etc.)

I den fortsatta framställningen kommer dessa begrepp relativt ofta att användas i diskussionen, främst då begreppen företagstjänster respektive hushållstjänster. Det finns därför anledning att närmare granska vilka branscher som bör hänföras till de olika kategorierna. I själva verket har de flesta tjänstebanscher avnämare både inom företagssektorn, hushållssektorn och den offentliga sektorn. För att gruppera branscherna får man därför använda ett 'mest'-kriterium.

Företagstjänster och hushållstjänster

Informationen om tjänstebanscherns kunder är inte särskilt omfattande. Den huvudsakliga källan är SCB:s input-output-statistik. Också inom denna har kunskapen länge varit dålig, åtminstone när det gäller fördelningen av tjänstesektornas insatser i andra sektorer. Under de senaste åren har dock studierna av dessa förhållanden intensifierats och revidering av de tidigare uppgifter pågår. Tabell 2.2 redovisar produktionens procentuella fördelning på olika användare för ett antal *tjänstegrupper* år 1986. Fördelningen på användningsområden för olika *branscher* finns ännu ej framräknad senare än 1980. Skillnaden mellan den totala produktionen av en viss tjänstegrupp och produktionen inom den bransch som huvudsakligen producerar dessa tjänster är dock inte särskilt stor inom tjänstesektorn, dvs. produktionen av branschfrämmande produkter är liten. De revideringar som gjorts sedan 1980 motiverar att nyare data används.

Hotell- & restaurangbranschens produktion går till den största delen till hushållen. Knappt en tredjedel går som insatser, den större delen av dessa till tjänstesektorn. Handel, transportverksamhet och uppdragsverksamhet är de viktigaste användarna.

Av *transporterna* går två tredjedelar som insatser, den större delen till tjänstesektorn. Handeln är den klart största användaren av transporttjänster. En fjärdedel av transporterna går till privat konsumtion. Fördelningen skiljer sig mellan olika slag av transporter. Landtransporterna utgörs i större utsträckning av insatstjänster än sjö- och lufttransporter, vilket naturligtvis sammanhänger med att persontransporterna är vanligare inom de sistnämnda områdena. Också inom de olika transportslagen inom landtransporterna är skillnaderna stora. Järnvägstransporterna och lastbilstransporterna utgörs till större delen av insatstjänster — närmare tre fjärdedelar respektive närmare 95 procent. Busstrafiken är däremot till större delen riktad mot hushållen medan taxitrafiken är mer jämt fördelad mellan de olika användartyperna. Den offentliga sektorns höga andel av taxitjänsterna — drygt 43 procent — sammanhänger naturligtvis med

³ Anders Forsman, *Det nya tjänstesamhället*, Gidlund 1987.

Tabell 2.2 Tjänsteproduktionens fördelning på användningsområden. Procentuell fördelning av den inhemska användningen.

Tjänstegrupp	Insatser totalt	därav: Insatser i tjänstesektorn	Privat konsumtion	Offentlig förbrukning	Totalt
Restaurang, Hotell	31,8	21,3	62,7	5,5	100
Transporter	66,7	44,0	25,6	7,7	100
Landtransport	70,9	46,7	20,6	8,6	100
Sjötransport	60,7	43,8	38,9	0,4	100
Lufttransport	54,0	46,6	30,7	15,3	100
Förmedling	58,8	24,5	41,2	0,0	100
Post	64,9	38,4	17,7	17,5	100
Tele	51,3	35,0	39,2	9,6	100
Försäkring	47,1	21,5	48,1	4,8	100
Fastighet	26,8	24,2	56,2	16,9	100
Uppdragstjänster ¹	62,7	41,9	3,1	16,9	(100)
Renhållning	89,5	73,9	0,8	9,7	100
Undervisning	47,0	10,8	27,9	25,1	100
Sjukvård	4,9	3,6	89,5	5,6	100
Rekreation	8,0	0,8	91,2	0,9	100
Reparation	40,8	27,5	57,7	1,5	100
Personliga tjänster	16,7	11,7	69,7	13,5	100

¹ Av uppdragstjänsterna går drygt 18 procent till investeringar. Kolumnerna summerar sig därför inte till 100.

Källa: SCB

skolskjuts och färdtjänst. Sjötransporterna går i relativt hög grad till privat konsumtion, vilket torde förklaras av färjetrafiken. Av den rena sjöfarten går över hälften till privat konsumtion. Att den offentliga sektorn har en relativt hög andel av luftfartstjänsterna torde bero på att dessa i hög grad utgörs av persontransporter.

Post- och teletjänsterna utgörs också till mer än hälften av insatstjänster. Mellan hälften och två tredjedelar går till tjänstesektorn, främst till handeln och till uppdragstjänsterna. Teletjänsterna har en högre andel hushållsanvändning än posten. För bankerna saknas riktiga uppgifter eftersom bankernas ränteintäkter i NR inte fördelas på användarsektorer. Försäkringsbolagens produktion fördelar sig i ungefär lika stora delar på företags- respektive hushållssektorn medan den offentliga sektorns andel är liten.

Uppdragssektorn består till större delen av insatstjänster. Endast tre procent går till privat konsumtion och knappt 17 procent till den offentliga sektorn. Att uppgifterna i tabellen inte summerar sig till 100 procent beror på att drygt 18 procent av uppdragssektorns tjänster används för investeringar. Uppdragssektorn är den enda tjänstebransch som producerar sådana tjänster. Bygg- och andra tekniska konsulter torde ligga bakom huvuddelen av denna produktion. Av insatstjänsterna går två tredjedelar till tjänstesektorn. Den största delen – drygt 20 procent av produktionen – går till den egna sektorn. Uppdragssektorn är i själva verket en större köpare av uppdragstjänster än alla varusektorer tillsammans. Vid sidan av den egna sektorn är det handeln och transportsektorn som köper mest uppdragstjänster.

Den bransch som har högst andel insatstjänster är renhållningsbranschen. Mindre än en procent är privat konsumtion. Nästan hälften av tjänsterna går till fastighetssektorn medan ca 15 procent går till varusektorn och nästan lika mycket sammanlagt till handel och transporter. Utpräglade hushållstjänstebanscher är däremot rekreation, sjukvård samt övriga personliga tjänster. Den senare branschen innehåller hår- och skönhetsvård, tvätterier, hushållstjänster, m.m. Tvättbranschen avviker här genom att en allt större andel av produktionen går till näringslivet. Undervisning och reparationer är mer blandade verksamheter.

Av det ovanstående framgår att det är svårt att entydigt klassa olika branscher som företags- respektive hushållstjänstebanscher. Denna svårighet ökar naturligtvis ju grövre aggregat man använder. Den offentliga sektorns förbrukning av tjänster sammanhänger i stor utsträckning med sektorns roll som producent, dvs. dessa bör betraktas som insatstjänster. Som rena företagstjänster kan man klassa *uppdraagsverksamhet* samt *renhållning*. Som huvudsakliga hushållstjänstebanscher kan man klassa *rekreation*, *sjukvård* samt *övriga personliga tjänster*. Övriga branscher har mer blandad användning. Om man ändå vill klassa dessa ligger det nära till hands att klassa transporter, post, tele, bank och försäkring som företagstjänster eftersom branschernas dynamik torde formas inom näringslivsområdet. Restaurang och hotell, fastighetsförvaltning, undervisning samt reparation skulle då betraktas som hushållstjänster. I den branschvisa genomgång som görs i kapitel 5–8 kommer dock av praktiska skäl en indelning som närmare ansluter till NR:s gruppering att användas.

Avgränsningar och definitioner

Tjänstesektorns storlek beror som framgått ovan på hur man definierar begreppet tjänster eller vilka aktiviteter man väljer att betrakta som tjänster. Det som man idag brukar kalla tjänstesektorn består av en mängd registrerade aktiviteter som från teoretisk utgångspunkt inte klart kan avgränsas mot andra aktiviteter. I praktiken brukar man därför definiera tjänstesektorn genom att räkna upp de aktiviteter som avses. Detta förfarande tillämpas även här. *Till privata tjänster räknas här de delar av sektor 6–9 enligt SNR⁴ som tillhör det privata näringslivet.*

I en rapport kring tjänstesektorn finns behov av att redovisa data för och hänvisa till branschaggregat på olika nivåer. Det behövs då någorlunda hanterliga benämningar för att inte framställningen skall bli oläsbar. Det behövs också en definition av vad som är branscher och vad som är sektorer. Här kommer branschaggregat motsvarande SNR en-siffernivå att benämnas *sektorer* liksom aggregat av högre nivå, dvs. främst *hela tjänstesektorn* (SNR 6–9). Aggregat på lägre nivå benämnes bransch.

I den branschvisa genomgången som görs i kapitlen 5–7 och på andra ställen i rapporten används begreppen distributionstjänster, kommunikationstjänster, produktionstjänster samt övriga tjänster. Indelningen och benämningarna som framgår av tabell 2.3 nedan görs av praktiska skäl. De benämningar som används är därför inte helt korrekta med utgångspunkt från den information som lämnades i tabell 2.2. Som produktionstjänster – dvs. tjänster som främst utgör insatser i produktionssystemet – borde

⁴ Svensk näringsgrensindelning, SCB.

ingå t.ex. också delar av partihandel och kommunikationer samt renhållning. Fastighetsförvaltning borde snarare ingå i gruppen övriga tjänster.

Tabell 2.3 Definition och indelning av tjänstesektorn

SNR	Bransch
Distributionstjänster	
61	Partihandel
62	Detaljhandel
63	Restaurang, hotell
Kommunikationstjänster	
7100	Samfärdsel
7210	Post
7220	Teletjänster
Produktionstjänster	
81	Bank
82	Försäkring
83,84	Fastighetsförvaltning
85	Uppdragsverksamhet
Övriga tjänster	
92	Renhållning
93	Undervisning, vård, m. m.
94	Rekreation, kultur
95	Reparationer, tvätt, personliga tjänster

Ökad andel tjänster

Det finns två grundläggande omständigheter som är bestämmande för utvecklingen i olika sektorer och förskjutningen mellan de olika sektorerna, nämligen *vad som produceras* och *hur det produceras*. Över tiden förändras de produkter och tjänster som produceras och också sammanställningen av produkter och tjänster. I kanske än högre grad förändras sättet att producera. Dessa förhållanden gör att man observerar förskjutningar mellan de olika sektorerna och att förskjutningarnas omfattning varierar beroende på vilken variabel man mäter: sysselsättning eller produktionsvärde är de variabler som vanligen används.

En annan omständighet som är av betydelse för relationerna mellan de olika sektorerna är det förhållandet att de olika sektorerna är sammanlänkade med varandra både genom att vissa varor och tjänster utgör *komplement* till varandra och att andra utgör *substitut* för varandra. Tillväxten av vissa verksamheter leder därför ibland automatiskt till att verksamheter i andra sektorer växer. När industriproduktionen växer ger detta t.ex. effekter också på distribution och olika företagstjänster. Expansion inom offentliga sektorn, t.ex. sjukvård, leder till en ökad konsumtion av varor etc. I andra fall kan tillväxten inom en sektor ersätta tillväxt inom en annan. Exempelvis kan allt dyrare tjänster ersättas genom egen produktion av hushållen genom inköp av hushållsmaskiner, t.ex. tvättmaskiner eller genom att produkterna görs enklare och får kortare livslängd.

En vanlig föreställning under senare år är att vi lämnar industrisamhället och är på väg in i tjänstesamhället. Vad är den egentliga innebörden av

detta? *Konsumerar* vi mer tjänster än tidigare ? *Producerar* vi mer tjänster än tidigare eller är det huvudsakligen produktionstekniken som har förändrats i en mer tjänsteintensiv riktning. Här skall vi försöka ge svar på dessa frågor genom att granska utvecklingen av olika sektors andelsutveckling när det gäller konsumtions, produktion och sysselsättning.

Konsumtionens utveckling

Utgångspunkten för sektorernas relativa utveckling är naturligtvis den *efterfrågan* som riktas mot olika varor och tjänster. I botten ligger efterfrågan för slutlig konsumtion i Sverige eller i andra länder. Omfattningen av den slutliga konsumtionen bestämmer sedan tillsammans med den tillämpade produktionstekniken efterfrågan för insats- och investeringsändamål.

Efterfrågan för konsumtion förändras över tiden av en mängd olika skäl: ökade inkomster, nya produkter, etc. När det gäller insatsvaru- och investeringsvaruefterfrågan är också produktionsteknikens utveckling avgörande.

Vad gäller konsumtionens utveckling har förskjutningen mellan varor och tjänster inte varit särskilt dramatisk. Tabell 2.4 visar den privata konsumtionens fördelning åren 1963 och 1987 i löpande priser.

Tabell 2.4 Den inhemska privata konsumtionens fördelning på varu- och tjänstegrupper åren 1963 och 1987. Löpande priser. Procent. Hushåll och hushållens ideella organisationer

Varu- och tjänstegrupp		Andel av inhemsk konsumtion i procent		Andelsökning
		År 1963	År 1987	
1	Matvaror, drycker, tobak	31,1	22,2	-9,1
2	Beklädnadsartiklar och skor	10,1	7,3	-2,8
3	Bostad, bränsle och elström	20,3	24,3	4,0
4	Möbler och hushållsartiklar	7,2	7,0	-0,2
5	Hälso- och sjukvård	8,0	1,6	-6,4
6	Transport och samfärdsl	12,1	17,6	5,5
63	Transporttjänster	2,7	3,1	0,4
7	Fritid, underhållning, kultur	7,3	9,5	2,2
72	Kulturella tjänster	2,0	2,8	0,8
8	Diverse varor och tjänster	9,4	7,5	-1,9
811	Frisörarbete, skönhetsvård	0,7	0,7	0,0
83	Restaurang- och hotellbesök	3,4	3,8	0,4
85	Bank- och försäkringstjänster	1,1	0,8	-0,3
86	Andra tjänster	1,1	3,4	2,3
Tjänster totalt ¹		13,9	17,2	3,3
TOTALT		100,0	100,0	0

¹ Exkl. barnomsorgsavgifter

Källa: Nationalräkenskaperna

De huvudgrupper som redovisas i diagrammet innehåller i allmänhet både varor och tjänster, dock i varierande omfattning. Varorna har i allmänhet minskat sina andelar av konsumtionen. Betydande andels-

minskning finner man dock huvudsakligen när det gäller livsmedel. De varu- eller tjänstegrupper som ökat sina andelar är transport och samfärd-sel, fritid, underhållning och kultur, bostad, bränsle och el samt — vilket ej framgår av tabellen — uppehållskostnader i utlandet.

Ökningen i gruppen transport- och samfärsel förklaras främst av att bilinköpen finns där. De köpta transporttjänsterna har en mycket liten andelsökning. Under gruppen fritid, underhållning, kultur finns alla fritidsprodukter: radio- och tv, båtar, etc. och tjänster med anknytning till området: underhållning, TV-licenser, etc. Både varor och tjänster har ökat sina andelar.

Under beteckningen *Diverse varor och tjänster* finns när det gäller tjänster skönhetsvård, restaurang och hotell, bank och försäkringstjänster, m. m. och när det gäller varor kontorsmaterial, smycken och andra personliga artiklar. Totalt sett har denna grupp minskat sin andel av konsumtionen. Av de olika tjänsteslagen har hår- och skönhetsvård, restaurang- och hotellbesök, och finansiella tjänster minskat sina andelar av konsumtionen medan gruppen övriga tjänster har ökat. Inom denna grupp ryms begravnings-tjänster, tjänster från ideella organisationer samt juridiska och kame-rala tjänster.

Totalt har andelen tjänster (exklusive bostadstjänster) i den privata inhemska konsumtionen ökat från 13,9 till 17,2 procent under perioden 1963 till 1987, dvs. under nästan ett kvartssekel. Detta är inte särskilt mycket och orsakerna till tjänstesektorns expansion bör därför sökas på annat håll än hos den privata konsumtionens utveckling.

När det gäller den *totala* konsumtionen, dvs. om man också inkluderar den offentliga konsumtionen, blir dock bilden annorlunda. Den offentliga verksamheten har totalt sett ökat sin andel. Problemet är att avgöra vad som är konsumtion och vad som utgör insatser i produktionen. Stora delar av den offentliga produktionen kan sägas ha två syften — dels underlättar den eller utgör förutsättningar för den privata varu — eller tjänsteproduktionen och dels utgör den slutlig förbrukning, dvs. konsumtion. Exempelen är mångfaldiga. Infrastrukturen, t. ex. vägarna, utgör underlag både för yrkestrafiken och för den privata nöjestrifiken. Utbildningen syftar dels till att förbättra medborgarnas egenskaper som produktionsfaktorer men också till att utgöra ett värde i sig. Det är uppenbart att det är svårt att avgöra hur stor del av de olika verksamheterna som skall betraktas som konsumtion respektive insatstjänster. Detta gäller inte minst de verksamheter som vuxit mest under de senaste decennierna, t. ex. barnomsorg, utbildning, äldreomsorg och sjukvård. Det ligger nära till hands att betrakta utbildningen som huvudsakligen insatstjänster även om det på kort sikt kan vara svårt att se sambandet mellan insatta resurser och produktionsresultat. Barnomsorg och äldreomsorg torde kunna betraktas som i huvudsak konsumtion även om barnomsorgen utgör ett inslag i produktionssystemet genom att den frigör arbetskraft — bortsett då från de pedagogiska värdena som skapas. Att det inte enbart är en insatstjänst framgår av det faktum att den resursåtgång som krävs för att uppfylla regeringens mål om behovstäckning inom barnomsorgen beräknas överstiga det resurstillskott som kan bli följden av att arbetskraft frigörs (Kommunförbundet 1987). Johnson (1986) beräknar att den totala tjänstekonsumtionen under peri-

oden 1963–1984 ökade från 38 till 46 procent av den totala konsumtionen. Bakom denna beräkning ligger antagandet att hälften av den offentliga konsumtionen utgörs av insatstjänster.

Produktionens utveckling

Produktionens utveckling skiljer sig från den privata konsumtionens av flera skäl: dels riktas efterfrågan mot produktionen också från annat håll, t. ex. offentlig konsumtion, exportefterfrågan och efterfrågan för insatsvaru- och investeringsändamål.

Produktionsstrukturen påverkas också av att rationaliseringspotentialen varierar mellan olika sektorer. I allmänhet är rationaliseringspotentialen större inom varusektorerna och möjligen också inom vissa delar av de kapitalintensiva tjänstesektorerna. Detta leder till relativprisförändringar och anpassningar i konsumtionsmönstret. Relativt sett dyrare tjänster ersätts i vissa fall med varor eller med egenproduktion i hushållen medan i andra fall prisökningarna måste accepteras. Tabell 2.5 visar produktionens fördelning på sektorer åren 1963 och 1987.

Tabell 2.5 Produktionens fördelning på olika sektorer åren 1963 och 1987. Förädlingsvärden till producentpris¹. Löpande priser. Procent

Sektor	Andel i procent 1963	1987	Andels- ökning
Varusektorerna	51,9	36,9	– 15,0
Jordbruk	6,9	3,3	– 3,6
Gruvor, industri, el,gas	33,2	27,2	– 6,0
Byggnadsindustri	11,8	6,4	– 5,4
Distributionstjänster	11,0	11,9	0,9
Handel	10,0	10,3	0,4
Hotell, restaurang	1,0	1,5	0,5
Kommunikationstjänster	6,9	6,2	– 0,7
Samfärdsl	5,4	4,2	– 1,2
Post, tele	1,5	2,0	0,6
Produktionstjänster	13,1	19,3	6,3
Bank, försäkring	1,0	5,0	4,0
Bostads-, fastighetsförv.	10,2	10,2	0
Uppdrag, maskinuthyrning	1,8	4,1	2,3
Övriga tjänster	4,4	3,7	– 0,8
Renhållning, städning	0,3	0,6	0,3
Sjukvård, socialvård	1,4	0,8	– 0,6
Rekreation, underh., kultur	0,4	0,9	0,5
Reparationer, övrigt	2,3	1,4	– 0,9
Summa privata tjänster	35,3	41,1	5,7
Offentlig sektor	12,7	22,0	9,3

¹ Exkl indirekta skatter

Källa: Nationalräkenskaperna

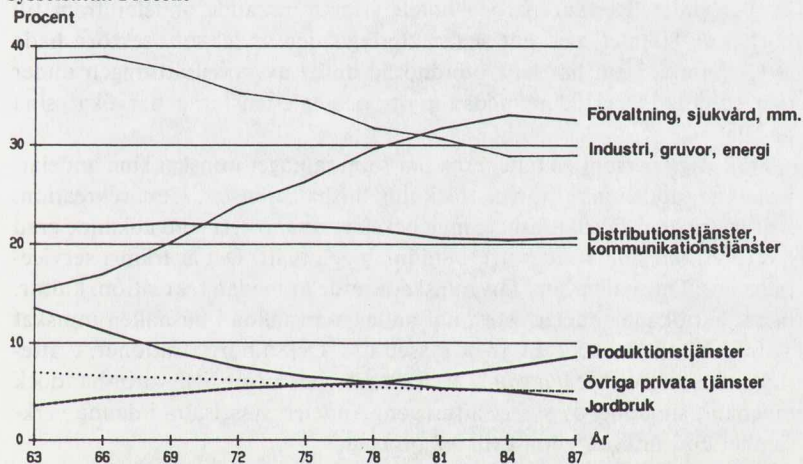
Som framgår av tabell 2.5 har tjänsternas andel ökat också när det gäller produktionsvärdet. De privata tjänsternas andel av produktionen har ökat svagt. De offentliga tjänsterna har haft en snabbare andelsökning. En motsvarande snabbare andelsminskning kan registreras för varusektorerna.

Inte heller när det gäller produktionsvärdet i löpande priser finner man således någon snabb ökning av de privata tjänsternas andel totalt sett. En något större andel av produktionen utgörs av privata tjänster år 1987 än år 1963. Också när det gäller volymutvecklingen har de privata tjänsternas andelar varit tämligen stabila. Med reservation för de mätproblem som finns kan man konstatera att de privata tjänsternas andel ökade från 34 till 36 procent under perioden 1970–1987. Betraktar man dock de privata tjänsterna i relation till varorna så är dock andelsökningarna påtagliga.

Sysselsättningsutvecklingen

Betraktar vi sysselsättningens utveckling under de senaste hundra åren så är det ännu mer befogat att tala om övergången till tjänstesamhälle. I slutet av förra århundradet var ca 70 procent av befolkningen sysselsatt inom jordbruket. Ända till början av 30-talet var jordbruket den största näringsgrenen. Fram till början av 60-talet var sedan industrisektorn störst. Därefter har tjänstesektorn tagit över denna roll. Diagram 2.1 visar sysselsättningens fördelning på några branschaggregat under perioden 1963–1987 enligt nationalräkenskaperna.

Diagram 2.1 Sysselsättningens fördelning på olika sektorer 1963–1987. Medelantal sysselsatta. Procent

Källa: Nationalräkenskaperna

Som framgår av diagrammet har tjänstesektorn ökat sin andel av sysselsättningen. De areella näringarna visar en fortsatt tillbakagång. Jordbruket har minskat mer än skogsbruk och fiske – från drygt 10 procent till 3 procent. Gruvor och tillverkningsindustri visar också kraftigt minskade andelar. Energisektorn har dock ökat något från 0.7 procent till 0.8 procent av de sysselsatta. Byggnadsindustrin ökade sin andel fram till början av 70-talet men minskade sedan fram till mitten av 80-talet då en svag ökning åter kan konstateras.

Av de olika tjänstebranscherna är det framför allt förvaltning, sjukvård, m. m. (SNI 91,93) som har ökat sina andelar. Denna grupp innehåller den offentliga förvaltningen, sjukvård, socialvård, utbildning m. m. Den offentliga förvaltningen ökade sin andel av sysselsättningen med någon

procent under 60- och 70-talen men har sedan början av 80-talet minskat något och omfattar nu knappt 6 procent av de sysselsatta. Den snabbaste andelsökningen finner man inom sjukvård och socialvård, där andelarna mer än fördubblats respektive fyrdubblats. Också undervisning och forskning samt intresseorganisationer har ökat sina andelar om än i lägre grad.

Den snabba ökningstakten har för gruppen som helhet avtagit under senare delen av 80-talet. Detta beror på att den offentliga förvaltningen och undervisning och forskning har minskat sina andelar. Sjukvård och socialvård ökar sina andelar även under 80-talet.

Den andra gruppen som visar ökade sysselsättningsandelar är *produktionstjänsterna*, dvs. bank, försäkring, fastighetsförvaltning och uppdragsverksamhet. Inom denna grupp är det uppdragsverksamheten som haft den största andelsökningen men också banker och finansieringsinstitut samt försäkringssektorn har ökat sina andelar avsevärt. Försäkringssektorns andelsökning hänför sig dock till socialförsäkringen. Den privata försäkringsverksamheten visar oförändrad sysselsättningsandel under den studerade perioden.

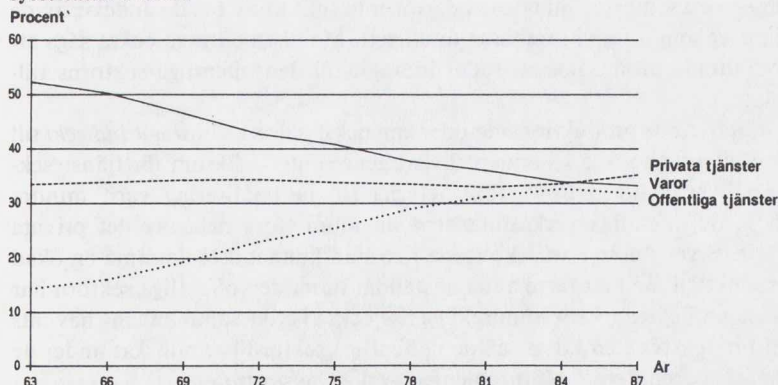
Distributions- och kommunikationstjänster har tillsammans i stort haft oförändrad sysselsättningsandel under perioden medan utvecklingen varit något olika för de olika delgrupperna. Varuhandeln har minskat sina andelar något, främst beroende på att detaljhandeln börja minska i mitten av 1970-talet. Restaurang och hotell visar minskande andelar fram till början av 80-talet men har sedan återtagit den andel som sektorn hade 1963. Samfärdseln har haft oförändrad andel av sysselsättningen under den studerade perioden medan post- och teletjänsterna har ökat sina andelar.

De övriga personliga tjänsterna har sammantaget minskat sina andelar. I denna grupp finns i stor utsträckning hushållstjänster, t. ex. rekreation, kultur, frisörer, hushållsarbete men också verksamheter som i ökande grad har företagen som kunder, t. ex. städning och tvätt. Det är främst service-tjänster till hushållen som fått minskade andelar medan rekreation, kultur, m. m. har ökade andelar. Mest har andelen anställda i hushållen minskat – från 2.3 till 0.3 procent av de sysselsatta. Också bilreparationer, tvätterier och övrig service har minskat. Reparationer av hushållsvaror har dock bibehållit sin andel av sysselsättningen. Andelen sysselsatta i denna verksamhet uppgår dock endast till 0.2 procent.

Privata och offentliga tjänster

I diagram 2.1 har inte privat respektive offentlig verksamhet åtskilts. I diagram 2.2 har däremot all privat respektive offentlig verksamhet inom sektorerna SNR 6–9 lagts samman till var sina grupper. Gruppen 'Varor' inrymmer jordbruk, gruvor och tillverkningsindustri, el-, gas-, värme samt byggnadsindustri. I gruppen innefattas också offentlig verksamhet inom dessa områden. Denna är dock av ringa omfattning.

Diagram 2.2 Sysselsättningen fördelad på varor och tjänster 1963–1987. Medelantal sysselsatta. Procent

Källa: Nationalräkenskaperna

Diagrammet visar tydligt att tjänsterna totalt sett har ökat sina andelar kraftigt, men också att det framför allt är de offentliga tjänsterna som har vuxit andelsmässigt. De privata tjänsterna har behållit sin andel i stort sett oförändrad under hela perioden. Om trenderna under 60- och 70-talet dras ut förefaller kurvorna för den privata och offentliga tjänsteproduktionen mötas i mitten av 80-talet. Det förefaller dock som om trenden bryts vid mitten av 80-talet genom att den offentliga sektorns andelsökning avstannar medan den privata tjänsteproduktionen får ökade sysselsättningsandelar.

Vad eller hur?

Den förändring i sysselsättningsstrukturen som belystes ovan kan som tidigare sagts bero dels på förändring i *vad* som görs och dels förändring i hur det görs. I vilken utsträckning kan man då förklara den förändrade sysselsättningsstrukturen med förändrad produktion eller förändrad tillverkningssteknologi?

När det gäller den *offentliga sektorn* står det klart att den kraftiga tillväxten av sysselsättningsandelen, främst då inom sjukvård och socialvård, till en mycket stor del beror på att konsumtionen av denna typ av tjänster har ökat relativt sett, dvs. tillväxten beror på *vad* vi producerar. År 1963 uppgick den offentliga konsumtionen till knappt femton procent av den privata konsumtionen i löpande priser. År 1987 hade denna siffra stigit till över 50 procent. Till de faktorer som ligger bakom den offentliga sektorns expansion brukar man nämna ökad kvinnlig förvärvsfrekvens, ökade kvalitetskrav inom skola eller barnomsorg, ökad livslängd, trygghetskrav, m. m.

En viktigt tillägg är dock att verksamheten i stor utsträckning flyttat över från den *informella* till den *formella* sektorn. Åldringsvård och barnomsorg har t. ex. alltid förekommit men dessa tjänster utfördes tidigare i

större utsträckning i hemmen. De ökade sysselsättningsandelarna inom dessa verksamheter motsvaras därför inte fullt ut av ökade andelar av de tjänster som utförs i samhället totalt sett. Man kan därmed också säga att förändrade produktionsmetoder bidragit till den offentliga sektorns tillväxt.

Förändrade produktionsmetoder kan också sägas ha bidragit *indirekt* till den offentliga sektorns andelstillväxt genom att — liksom för tjänstesektorn överhuvudtaget — möjligheterna till rationalisering varit mindre inom de offentliga verksamheterna än inom stora delar av det privata näringslivet. Inom varusektorerna har man kunnat åstadkomma en ökad produktion med ett färre antal anställda. Inom den offentliga sektorn har dessa möjligheter varit mindre. Det har också i olika sammanhang hävdats att produktiviteten i delar av den offentliga sektorn har minskat under de senaste decennierna. Mätproblemen är dock avsevärda.

När det gäller de *privata tjänsterna* kunde vi konstatera att tjänstesektorn totalt sett har haft oförändrade eller endast svagt ökande andelar under de senaste decennierna oavsett om det är sysselsättning eller produktion som betraktas. I relation till den andelsmässigt krympande varusektorn framstår dock även den privata tjänstesektorn som sysselsättningsexpansiv. Utvecklingen har dock varit olika för hushållstjänster och företagstjänster. Trots att ökade inkomster medfört ökad efterfrågan på fritidstjänster, transporter, m. m. så har hushållstjänsterna fått vidkännas en minskad andel av den totala sysselsättningen, dock inte i samma utsträckning som varusektorerna. Den privata tjänstesektorns ökade sysselsättningsandel kan huvudsakligen tillskrivas *företagstjänsternas* utveckling. Slutsatsen blir då också att den privata tjänstesektorns tillväxt främst kan sägas vara en funktion av *produktionsmetodernas* förändring.

3. Tjänstesektorn i ett internationellt perspektiv

Den strukturella förändring som leder till tjänstesektorns tillväxt är ett fenomen som förekommer i de flesta utvecklade ekonomier. Den övervägande delen av de nya arbetstillfällena skapas inom tjänstesektorn. Av några studerade OECD-länder hade USA och Storbritannien de högsta andelarna av den privata sysselsättningen inom tjänstesektorn, följda av bl.a. de nordiska länderna utom Finland, som liksom Japan och Västtyskland har lägre andel än OECD-genomsnittet. Sverige har, liksom övriga nordiska länder, en relativt hög andel offentliga tjänster medan t.ex. USA och Japan har en låg andel.

Tjänstehandeln utgör grovt räknat mellan 20 och 25 procent av den totala handeln av varor och tjänster. Totalt exporterades år 1988 tjänster för drygt 85 miljarder, vilket utgör drygt 20 procent av den samlade exporten av varor och tjänster. Importen av tjänster är dock mycket större. Underskottet uppgår totalt till nästan 30 miljarder kronor. Under 1980-talet har tjänstehandeln andel av den totala handeln minskat något. Även tjänsteföretagen internationaliseras dock. Under senare år har tjänstesektorns direktinvesteringar ökat snabbare än industrins.

Tjänstesektorn i andra länder

Den strukturella förändring som leder till tjänstesektorns tillväxt är ett fenomen som förekommer i de flesta utvecklade ekonomier. Mer än hälften av de sysselsatta i Västeuropa och Japan är sysselsatta inom tjänstesektorn och i USA och Canada är andelen två tredjedelar. Den övervägande delen av de nya arbetstillfällena skapas inom tjänstesektorn. Genomsnittligt har andelen tjänster i OECD-länderna ökat från knappt 50 procent år 1970 till drygt 60 procent år 1986.

Det är också i huvudsak samma tjänstebanscher som växer i de olika länderna. Verksamhet med anknytning till information, sociala tjänster, uppdragsverksamhet och utbildning är exempel på tjänster som växer medan varuhandeln och de främst de individuella hushållstjänsterna stagnerar.

Även om det i stort är samma faktorer som ligger bakom utvecklingen

mot ökad andel tjänster i de olika länderna — t. ex. ökade inkomster, ökad specialisering, m. m. — så finns det strukturella skillnader som kan sammanhånga med skillnader i inkomstläge, inkomstspridning, tradition eller olika länderspecifika förhållanden. Med stigande inkomst per capita tenderar tjänsterna att bli relativt sett dyra, vilket ger en inriktning mot kvalificerade tjänster medan individuella hushållstjänster tenderar att minska. Minskande inkomstspridning förstärker denna tendens. Ett förhållande som skiljer sig mellan olika länder är huruvida tjänsteproduktionen drivs i privat eller offentlig regi. Sverige har, liksom övriga nordiska länder, en relativt hög andel offentliga tjänster medan, t. ex. USA och Japan har en låg andel. Det finns en viss positiv samvariation mellan BNP per capita och tjänstesektorns storlek, liksom mellan BNP/capita och den offentliga sektorns storlek (Johnsson 1986).

Tabell 3.1 visar tjänstesektorns sysselsättningsandel och struktur i ett antal industriländer. På grund av olikheter i dataredovisningen kan dock inte direkt jämförbara grupper redovisas för alla länder.

Tabell 3.1 Sysselsättningsstruktur inom den privata sektorn i några OECD-länder. Andel av de privat sysselsatta som finns inom olika tjänstesektorer år 1986.

Land	Tjänster totalt	Handel/ Restaurang/ Hotell	Samfärdsel/ Kommunikation/ lager	Finans/ fastighet/ företagsserv.	Sociala./ personliga tjänster
USA	66,7	28,1	4,7	15,6	18,4
Storbritannien	57,9	26,0	7,6	12,8	11,6
Norge	50,6	20,1	11,8	8,8	9,9
Japan	50,6	19,3	6,0	4,8	20,5
Danmark	50,3	19,0	10,1	13,4	7,8
Frankrike	50,3	23,2	7,8	19,3	0,0
Sverige	49,9	21,1	11,0	9,2	8,6
Spanien	46,4	23,2	7,7	3,1	12,4
Finland	42,6	19,6	9,0	8,3	5,6
Västtyskland	42,3	20,3	7,0	—	15 —

Källa: National Accounts, Detailed tables, Volume II, 1974–1986, OECD, Paris

USA och Storbritannien har de högsta andelarna av den privata sysselsättningen inom tjänstesektorn, följda av bl. a. de skandinaviska länderna utom Finland, som liksom Japan och Västtyskland har lägre andel än OECD-genomsnittet.

Kanada och USA hade tidigt en stor tjänstesektor. USA passerade 50-procentstrecket redan omkring 1950, dvs. 20 år före Sverige. I bägge länderna är det insatstjänster i företagen samt finanstjänster som expanderat snabbast medan sysselsättningen inom transportsektorn stagnerat. En företeelse som expanderat kraftig i USA är 'franchising'. USA hade i medeltal 80 olika franchisingkedjor i industriländerna år 1983. Genom ökad konkurrens från Europa och Japan har USA förlorat mycket av det försprång man har haft på tjänsteområdet. Exempelvis hade USA år 1976 10 procent av kontrakten för infrastrukturuppbyggnad i Mellanöstern. Denna siffra hade 1980 sjunkit till 1.5 procent. Även på för USA traditionellt starka områden, t. ex. marknadsföring, har europeiska företag kunnat ta över. Stora delar av tjänstesektorn i USA har avreglerats under senare år, t. ex. flygtrafiken, teletjänster, banktjänster och lastbilstransporter.

Den ökade konkurrens och strukturomvandling som blivit följden av avregleringarna anses ha medfört en vitalisering av de berörda branscherna och en förstärkning av den internationella konkurrenskraften.

I *Storbritannien* har, liksom i de skandinaviska länderna, den största sysselsättningsexpansionen under 80-talet ägt rum inom uppdragssektorn. Mellan 1982 och 1988 har ökningen varit drygt 40 procent. Också bank- och finansinstitut har haft en stark sysselsättningsökning. Den senare sektorn är förhållandevis stor i *Storbritannien*.

De *skandinaviska länderna* har med undantag av *Finland* ungefär samma andel av sysselsättningen inom tjänstesektorn. *Finland* har en något större andel sysselsatta inom industrin men framför allt en större andel inom de areella näringarna. Finansiell- och uppdragsverksamhet är de delar som växer snabbast i *Finland* liksom i övriga skandinaviska länder. *Danmark* har en jämförelsevis stor handelssektor och finanssektor. *Sverige* skiljer sig från de övriga skandinaviska länderna genom mindre andel för både handels- och transportsektorn men framför allt för finanssektorn.

Av de länder som har mindre tjänstesektor än genomsnittet kan man skilja ut två grupper där den första — *Japan* och *Västtyskland* — har större industrisektor än genomsnittet medan den andra gruppen — *Italien* och *Spanien* (liksom för övrigt också andra Sydeuropeiska länder) — har större andel inom jordbrukssektorn. I *Japan* har man strävat efter att utveckla den privata marknaden för sociala tjänster för att därigenom undvika en alltför kraftig tillväxt inom offentlig sektor. Huvuddelen av utbildning och forskning sker inom den privata sektorn. Man har också försökt öka effektiviteten genom att reformera den offentliga sektorn och privatisera vissa områden, t. ex. teletjänster och järnvägen. *Västtyskland* har haft en lägre tillväxt inom tjänstesektorn än genomsnittet i OECD under de senaste decennierna. Delar av tjänstesektorn är hårt reglerad — t. ex. transporter och teletjänster. Sedan 1985 existerar ett privatiseringsprogram.

Tjänstehandeln

Tjänstehandeln utgör grovt räknat mellan 20 och 25 procent av den totala handeln av varor och tjänster. Av flera skäl är dock uppgifterna osäkra. Ett skäl är att det finns olika definitioner av vad som skall räknas till tjänstehandel. Här kommer Riksbankens definition att användas. Ett annat skäl är att statistiken över tjänstehandeln länge varit otillförlitlig. I allmänhet har tjänstehandelns omfattning underskattats i olika länder genom att alla transaktioner inte blivit registrerade. Detta har t. ex. medfört att i den internationella statistiken har världen totalt fått ett underskott i bytesbalansen, uppgående till ca 5 procent av den samlade varu- och tjänsteexporten. Detta är naturligtvis orimligt.

För att komma till rätta med den bristande statistiken infördes i *Sverige* i början av 80-talet årliga enkäter till företagen om deras tjänstehandel. Då Riksbanken emellertid nu infört ett nytt och förbättrat rapportsystem har tjänstehandelsenkäterna ansetts överflödiga och de har därför upphört. Det finns dock fortfarande delade meningar om vilket system som på bästa sättet registrerar den faktiska tjänstehandeln. I tabell 3.2 visas den svenska exporten och importen av tjänster år 1988.

Tabell 3.2 Svensk export och import av tjänster år 1988. Miljarder kronor

Tjänstetyp	Export	Import	Netto
Sjöfart	14,3	7,8	6,5
Övriga transporttjänster	9,3	6,7	2,6
Resevaluta	14,4	28,0	-13,6
Avkastning på kapital	18,7	37,6	-18,8
Räntor	13,8	35,0	-21,2
Utdelning	4,9	2,6	2,3
Övriga tjänster	28,8	35,1	-6,3
Tjänster Totalt	85,5	115,2	-29,2

Källa: Riksbanken

Totalt exporterades tjänster för drygt 85 miljarder, vilket utgör drygt 20 procent av den samlade exporten av varor och tjänster. Importen av tjänster är dock mycket större. Underskottet uppgår totalt till nästan 30 miljarder kronor. Det är de traditionella tjänsteområdena, dvs. transporttjänsterna som har ett positivt tjänstenetto, främst då sjöfarten som drar in 6,5 miljarder. Det största underskottsområdet är räntorna som ger drygt 20 miljarder i underskott. Det negativa räntenettet räcker dock inte till för att ensamt förklara det totala underskottet. Också resevalutan ger ett kraftigt underskott.

Gruppen övriga tjänster består av tjänster som inte täcks av de andra rubrikerna, t.ex. intäkter eller utgifter för avgifter, royalties, licenser, patent, copyright, franchising, teknikhandel, försäkring, reklam, advokatverksamhet, mäklarverksamhet, byggnad, konstruktion och annan konsultverksamhet. Gruppen är mycket heterogen. Här registreras det som brukar benämnas uppdragsverksamhet och som sysselsättningsmässigt varit mycket expansiv verksamhet i de flesta industriländer. Gruppen 'Övriga tjänster' har år 1988 ett negativt netto som i stort sett tar ut det positiva nettot som sjöfarten ger.

Knappt 40 procent av den svenska tjänsteexporten går till EG och något mindre än 30 procent till EFTA. I jämförelse med varuexporten går en mindre andel till EG och en större till EFTA. Tillsammans går 65 procent av exporten till EG/EFTA och 70 procent av importen kommer från EG/EFTA-området. En stor del av underskottet i tjänstebalansen härrör sig från handeln med EG medan EFTA-handeln är mer i balans.

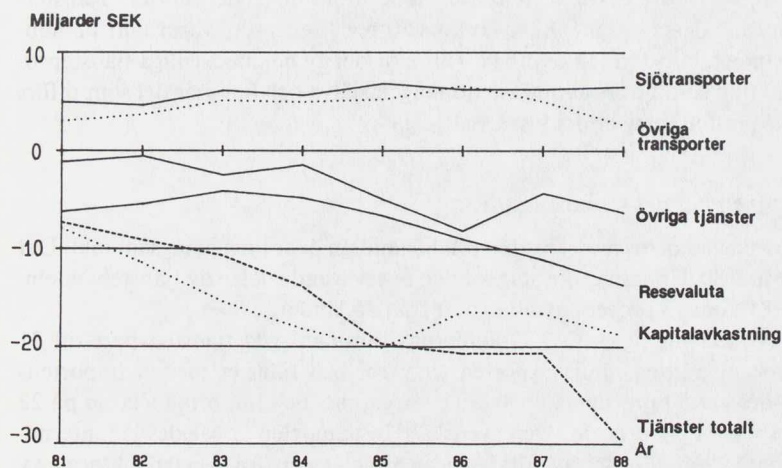
Totalt sett bidrar således inte tjänstehandeln positivt till bytesbalansen. Färsta siffror för 1989 visar också på ett underskott i tjänstebalansen på 7,9 miljarder för första delen av 1989, vilket innebär en försämring på 2,4 miljarder jämfört med första halvåret 1988.

Tjänstehandelns utveckling under 80-talet

Fram till början av 70-talet var tjänstebalansen en positiv del av bytesbalansen som uppvägde negativa handels- och transfereringsbalanser. Från mitten av 70-talet försämrades dock saldot i bytesbalansen, främst beroende på ökad utlandsupplåning, ökade transfereringar och ökat nettoutflöde i resevalutan. Av skäl som redovisats ovan är det svårt att göra en korrekt uppskattning av den tidigare utvecklingen av tjänstehandeln. Riksbanken

har emellertid gjort en revidering av tidigare uppgifter tillbaka till 1981. Under 1980-talet har tjänstehandeln andel av den totala handeln minskat med några procentenheter och ligger 1988 på drygt 20 procent. Detta är dock sannolikt en kortsiktig effekt av att industriexporten är mer konjunkturkänslig. Någon snabb ökning av tjänsteexportens andel kan man emellertid inte konstatera. Under 80-talet har importen ökat snabbare än exporten, vilket framgår av diagram 3.1. I diagrammet redovisas handelsnettot för olika tjänsteslag under perioden 1981–1988.

Diagram 3.1 Tjänstenettot 1981–1988. Export–import. Mdr SEK

Källa: Riksbanken

Som framgår av diagrammet har underskottet i tjänstebalansen ökat kraftigt under 80-talet. Det förefaller finnas negativa trender både när det gäller övriga tjänster, resevaluta och kapitalavkastning. Utvecklingen torde delvis kunna förklaras av den kraftiga konjunkturuppgången. Ökade reallöner och ökat tjänsteresande har bidragit till ökade utgifter i utlandet. Utgifterna för resevaluta har i det närmaste fördubblats mellan 1983 och 1987 medan intäkterna bara ökat med 50 procent. Möjligen kan det ökande underskottet inom Övriga tjänster vara en effekt av att det inhemska utbudet är för litet i högkonjunktur men mer troligt är att näringslivets ökade internationalisering medfört ett växande behov av tjänster utomlands. Underskottet när det gäller avkastning på kapital domineras av ränteutgifterna på utlandsskulden. Under senare år har ökad upplåning i den privata sektorn i samband med de växande direktinvesteringarna också bidragit till ökade ränteutgifter.

En annan sida av tjänsteunderskottet är att branscherna med nettoöverskott inte växer. Sjöfarten har kunnat öka intäkterna svagt men uttryckt som andel av den totala handeln innebär detta en minskning. Detsamma gäller för de övriga transporterna som de senaste åren har visat minskat netto.

Den sammantagna bild som de ovanstående uppgifterna förmedlar över svensk tjänstehandel är således inte särskilt ljus. Exportöverskotten finns

inom de traditionella och sysselsättningsmässigt stagnerande områdena, medan det är importöverskott inom de expansiva och kvalificerade tjänsteområdena.

De ovan beskrivna förhållandena ger dock inte en fullständig beskrivning av tjänsteföretagens betydelse för utrikeshandeln. Tjänsteföretagen har naturligtvis en indirekt betydelse för utrikeshandeln genom att de ibland levererar den kunskap som är förutsättningen och huvudingridiens i de kunskapsintensiva produkterna. De kan också ha en mer direkt betydelse. Industrins försäljning består i allt högre grad av 'paket' som består av både produkter och tjänster och där tjänsterna är en förutsättning för varornas konkurrenskraft, t. ex. utbildning eller service. Tjänsterna kan i dessa sammanhang komma att registreras som varor i utrikeshandeln och blir därmed osynliga. Hur stor del av denna osynliga tjänsteproduktion som utförs av industriföretagen själva och hur stor del som utförs av tjänsteföretag är dock svårt att säga.

Tjänstehandel i andra länder

Tjänstehandelns andel av den totala handeln ökar men i långsam takt. Det är industriländerna som står för den övervägande delen av tjänstehandeln. 1981 kom 93 procent av all export från 35 länder.

År 1985 uppgick OECD-ländernas sammanlagda tjänsteexport till 31 procent av den totala exporten av varor och tjänster medan importens andel var 30 procent. För Sverige låg export- och importandelarna på 22 respektive 27 procent. Den svenska tjänsteandelen är således låg internationellt sett. En del av förklaringen ligger i den finansiella sektorn. Av OECD-ländernas inkomster från tjänsteexporten utgjordes 45 procent av räntor och utdelningar medan motsvarande andel i den svenska tjänsteexporten var 22 procent.

Internationellt har tjänstehandeln omstrukturerats genom att transportsektorn har stagnerat samtidigt som finansiella tjänster och 'övriga tjänster', dvs. huvudsakligen insatstjänster i företagen, har expanderat. När det gäller 'övriga tjänster' hade av EG-länderna år 1986 Storbritannien det största överskottet — 12 miljarder ECU⁵. Storbritannien hade därmed 2 miljarder större överskott än USA. På tredje plats låg Frankrike. Japan hade däremot ett stort underskott liksom Västtyskland. Också när det gäller avkastning på kapital ligger Storbritannien väl framme med ett överskott på nästan 10 miljarder. Också Frankrike och Västtyskland har positivt netto på kapitalavkastningen. Storbritannien och Frankrike hade överskott i tjänstebalansen medan Västtyskland totalt hade underskott.

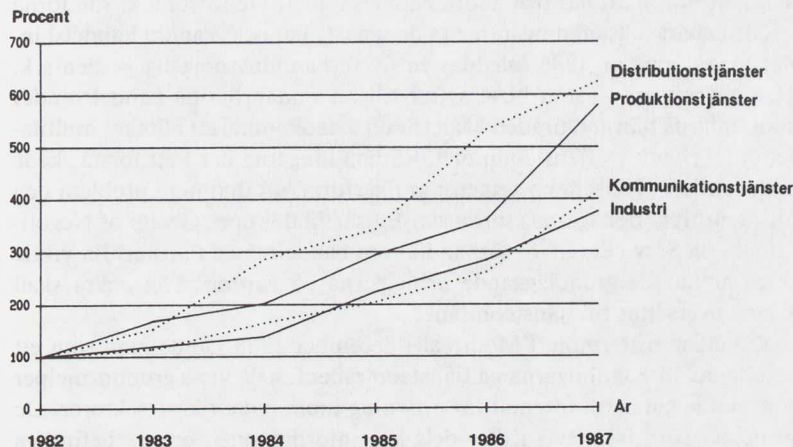
Tjänsteföretagens internationalisering

Företagens internationalisering sker inte enbart genom ökad export. En allt större del av företagens utlandsförsäljning sker genom egna dotterbolag i utlandet. För tjänsteföretagen, vars produkter i allmänhet inte kan lagras eller transporteras, är en direkt närvaro på marknaden ofta en förutsättning. Företagens engagemang i andra länder speglas genom de direkta utlandsinvesteringarna. År 1988 uppgick de direkta investeringar totalt till

⁵ European Currency Unit.

nästan 45 miljarder brutto och drygt 32 miljarder netto. Av bruttoinvesteringarna stod tillverkningsindustrin för 27 miljarder och tjänstesektorn (SNI 6–9) för drygt 14 miljarder. Sektorernas andel av nettoinvesteringarna var ungefär densamma – ca 60 respektive 30 procent. Utlandsinvesteringarna har ökat kraftigt under 80-talet, vilket framgår av diagram 3.2.

Diagram 3.2 Direkta investeringar i utlandet 1982–1987. Glidande medeltal över tre år. Index 1982 = 100.

Källa: Riksbanken

Diagram 3.2 visar utvecklingen av de direkta nettoinvesteringarna i utlandet för perioden 1982–1987 beräknat som glidande medeltal över tre år. De branscher som ökat mest är *distributionstjänsterna* (SNI 6) samt *produktionstjänsterna* (SNI 8). Den viktigaste förklaringen till de ökande utlandsinvesteringarna är naturligtvis den utländska marknadens växande betydelse men tillväxttakten torde ha förstärkts av den likviditetsökning som devalveringen och den efterföljande högkonjunkturen har åstadkommit. Efter 1985 skedde det en markant förskjutning i inriktningen av investeringarna genom att andelen som riktades till EG ökade klart.

Handelshinder och internationellt samarbete

Ett naturligt hinder för tjänstehandeln över gränserna är naturligtvis det faktum att tjänsterna ofta inte på samma sätt som varorna går att lagra och transportera. Tjänsten måste ofta utföras på platsen där den konsumeras. Utöver detta hinder finns också en mängd andra handelshinder som sammanhänger med tjänsternas speciella karaktär. Inom delar av tjänstområdet är produktionen mer eller mindre reglerad i många länder, t. ex. bank- och försäkringsverksamhet eller transporter. Inom vissa sektorer förekommer ofta offentliga monopol eller olika bidragssystem som försvårar inhemsk eller utländsk konkurrens, t. ex.. sjukvård, utbildning eller arbetsförmedling. Allmänt sett har dock möjligheterna att upprätthålla nationella regleringar försvårats genom de förbättrade kommunikationerna och företagandets internationalisering då företagen kan förlägga delar

av produktionsprocessen till de länder där den är lönsammast. Inom olika internationella organ pågår också arbete för att undanröja hinder inom tjänsteområdet.

Uruguayrundan

På varuområdet har förhandlingar inom *GATT* pågått under lång tid med syfte att minska tullar och andra handelshinder. De första s. k. rundorna gällde enbart tullsänkningar, men i de senaste har också andra handelshinder tagits upp. År 1986 inleddes en ny förhandlingsomgång — den s. k. Uruguayrundan — som bl. a. syftar till att undanröja de handelshinder som finns på tjänsteområdet. Målet är att åstadkomma ett allmänt multilateralt regelverk på tjänsteområdet. Förhandlingarna har i ett första skede syftat till att precisera en gemensam plattform, att definiera problem och att identifiera deltagarnas intressen. En särskild grupp, *Group of Negotiations on Services (GNS)* förhandlar om handeln med tjänster. En viktig fråga är hur de grundläggande principerna på varuområdet också skall kunna översättas till tjänsteområdet.

Vid ett ministermöte i Montreal i december 1988 kunde man som ett resultat av förhandlingarna på tjänsteområdet fastslå vissa grundprinciper som skulle göras till föremål för prövning inom olika tjänstesektorer. De principer som framlagts gäller dels hur informationen om de befintliga hindren skall gå till (transparens), dels att utländska företag skall behandlas på samma sätt som inhemska (nationell behandling) samt att fördelar som ges till en nation också måste ges till alla andra *GATT*-länder (Mestgynnad-nation-klasusul). De branschområden som valdes ut för prövning är transporter, turism, byggnadsverksamhet, telekommunikationer, bank och försäkring samt 'professional'. För de fyra första områdena har principerna testats med ett i huvudsak positivt utfall. Förhandlingarna skall vara avslutade under år 1990. Även om det råder en viss optimism är det ännu osäkert om man skall kunna nå en överenskommelse inom den tidsramen.

Förhandlingarna står inför en mängd svåra problem. Ett grundläggande problem är bristen på definitioner och statistik på tjänsteområdet. Allmänt torde det också bli svårare att liberalisera tjänstehandeln än varuhandeln p. g. a. det politiska intresse som finns för delar av tjänsteproduktionen. Det audiovisuella området är ett exempel där det av kulturella skäl kan finnas problem liksom på transportområdet som regleras av andra internationella överenskommelser. Det faktum att utförande av tjänsterna ofta kräver fysisk närvaro gör att frihandel kan komma i konflikt med immigrationsbestämmelserna. Vissa U-länder motsätter sig också liberalisering eftersom man anser att tjänsterna är 'Infant industries' som behöver skydd. Från svensk sida är inställningen den att liberaliseringen av tjänstesektorn hellre bör ske genom multinationella avtal än genom bilaterala och strävan är därför att så långt möjligt åstadkomma ett multinationellt regelsystem för tjänstesektorn.

EG-integrationen

Kanske lika viktig för utvecklingen av tjänstehandeln är den pågående integrationen inom EG och skapandet av den inre marknaden 1993. Det svenska målet är att uppnå ett så brett och djupt samarbete med EG som är möjligt med hänsyn till den svenska neutralitetspolitiken. Detta mål försöker man nå både genom bilaterala kontakter och genom nordiskt samarbete men främst genom de förhandlingar som förs mellan EG och EFTA. Förhandlingar har förts direkt eller indirekt med EG på en rad områden.

På *landtransportområdet* förs diskussioner om ett samarbetsavtal mellan EG och Sverige/Norge/Finland. EG har i princip beslutat om en fri marknad för internationella transporter år 1993. På *Sjöfartsområdet* har den svenska politiken i stort legat i linje med den europeiska och integrationen bedöms inte medföra större problem. Emellertid är det ännu oklart vilken effekt den faktiska tillämpningen av EG:s regler kommer att få. På *luftfartsområdet* har EG tagit beslut om ett nytt regelsystem med en mer liberal inriktning. Eftersom det är viktigt att de skandinaviska ländernas har samma regelsystem så har Norge och Sverige begärt förhandlingar med EG i syfte att anpassa de skandinaviska reglerna. På *teleområdet* har inom EG en mängd besluts tagits inom EG med syfte att öka konkurrensen. Från svensk sida pågår f. n. analys av effekter och anpassningsbehov. EG har också sedan länge strävat efter att åstadkomma en gemensam *informationstjänstemarknad*. 1988 togs beslut om en handlingsplan för en sådan marknad. Från svensk sida bedöms det angeläget att åstadkomma ett så nära samarbete som möjligt för att undvika att förutsättningarna för svenska utrustnings- eller informationsleverantörer försämrats.

Ett annat viktigt område är de *finansiella* tjänsterna. Det interna integrationsarbetet inom EG har resulterat i ett antal direktiv, t. ex. angående etableringsrätt, redovisningssystem, kapitaltäckning, börsintroduktion, insiderhandel, m. m. Också när det gäller *försäkringar* pågår integrationsarbete. I Sverige analyseras de åtgärder som vidtas inom EG samt motsvarande förhållanden i Sverige.

Förhandlingarna mellan EG och Efta tog fart i början av 1989 genom det tal som hölls av EG-kommissionens ordförande Jaques Delors inför EG-parlamentet och där han föreslog utökat samarbete med EFTA. Vid ett EFTA statsministermöte i mars enades EFTA-länderna om att ge ett positivt svar och vid ett EG/EFTA-ministermöte samma månad bekräftades från alla håll intresset för ett djupare och fastare relation mellan EG- och EFTA-länderna.

4. Drivkrafter bakom utvecklingen

Drivkrafterna bakom den privata tjänstesektorns utveckling kan sökas i företagstjänsternas utveckling. En grundläggande faktor bakom företagstjänsternas tillväxt är den ökande kunskapsintensiteten i industrin och i näringslivet i allmänhet. Denna leder till en ökad andel tjänstemän i näringslivet men också till ökad omfattning av tjänsteköpen. Tjänstesektorns storlek påverkas också av bolagisering och sektorövergångar från andra sektorer till tjänstesektorn. En ytterligare faktor som antas vara av stor betydelse för tjänstesektorns utveckling är produktivitetens utveckling. Eftersom möjligheterna till produktivitetsökning är mindre inom vissa tjänsteområden kommer dessa tjänsters priser att öka relativt sett. Att priserna på tjänster ökar relativt sett betyder dock inte att konsumtionen av tjänster kommer att minska generellt. Det är främst hushållstjänsterna som kan komma att minska. Det finns flera invändningar mot produktiviteten som effektivitetsmätare. En invändning är att produktivitetsmättet främst mäter den tekniska effektiviteten. En annan invändning av mer praktisk art är att statistiken över tjänstesektorn är bristfällig.

Den privata tjänstesektorns utvecklingsmöjligheter under 90-talet kommer i stor utsträckning vara beroende av tillgången till kvalificerad arbetskraft. För att utvecklingsmöjligheterna skall kunna tas tillvara är det viktigt att den regionala anpassningen av arbetskraftsutbud och arbetskraftefterfrågan är god. Sammantaget visar utvecklingen under 80-talet en bild av en ökad koncentration av tjänsteföretagen till främst Stockholmsområdet. Bilden är dock något tvetydig i och med att vissa data tyder på att utvecklingen i några branscher — t. ex. uppdragssektorn — förefaller gå mot en ökad regional spridning. Detta förmår dock inte skymma huvudintrycket av att Stockholmsområdets redan kraftiga dominans inom tjänstesektorn håller på att förstärkas.

Drivkrafterna bakom den privata tjänstesektorns utveckling kan som framgick tidigare sökas främst i företagstjänsternas utveckling. Nedan diskuteras några av de faktorer som kan antas utgöra drivkrafter bakom utvecklingen av de företagsanknutna tjänsterna inom den privata tjänstesektorn. En grundläggande faktor bakom företagstjänsternas tillväxt är den *ökande kunskapsintensiteten* i industrin och i näringslivet i allmänhet. Denna leder till en *ökad andel tjänstemän* i näringslivet men också till ökad omfattning av tjänsteköpen i industri och näringsliv. Tjänstesektorns storlek påverkas också rent statistiskt av *bolagisering och sektorövergångar*

från industri eller från andra sektorer till tjänstesektorn. En ytterligare faktor som antas vara av stor betydelse för tjänstesektorns utveckling är *produktivitets* utveckling.

Ett annat område av särskilt intresse när det gäller tjänstesektorns utveckling är den *regionala utvecklingen*. Den privata tjänstesektorns utvecklingsmöjligheter under 90-talet kommer i stor utsträckning vara beroende av tillgången till kvalificerad arbetskraft. För att utvecklingsmöjligheterna skall kunna tas tillvara är det viktigt att den regionala anpassningen av arbetskraftsutbud och arbetskraftsefterfrågan är god.

Även om avsnitten nedan behandlar utvecklingen inom industrin så är det viktigt att komma ihåg att de företeelser som diskuteras också gäller tjänstesektorns förhållande till de övriga sektorerna, dvs. det ökade kunskapsbehovet gäller också den övriga varusektorn, den offentliga sektorn och den privata tjänstesektorn själv. Likaså kan tjänsteköp och bolagisering av tjänstefunktioner antas ske inte bara inom industrin utan också i de andra sektorerna.

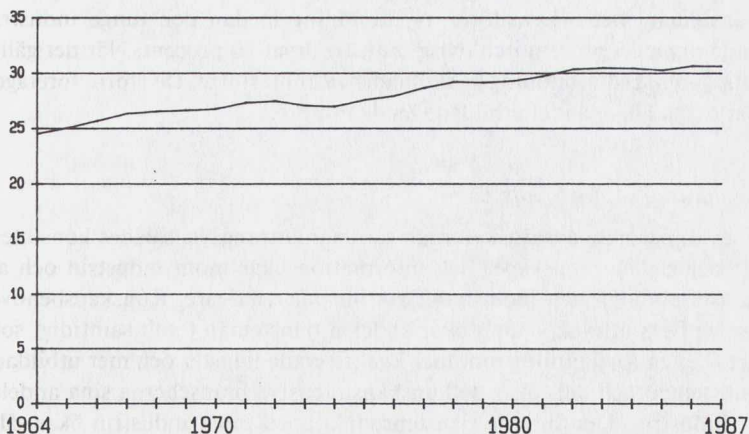
Kunskapsintensitet och tjänsteköp inom industrin

Den snabba tekniska utvecklingen och de alltmer kunskapsintensiva produktionsmetoderna leder till att behovet av kvalificerad personal ökar inom alla samhällsområden. Inom industrin kommer automatisering i stor utsträckning att ersätta de mer okvalificerade arbetsuppgifterna. En allt större del av de sysselsatta kommer därför att arbeta med information och en allt mindre del med fysisk hantering av varor eller utrustning. Det finns olika sätt att mäta och beskriva denna utveckling. IUI kunde i en undersökning¹ konstatera att för stora industriföretag kunde år 1982 ca 35 procent av arbetskraftskostnaderna hänföras till andra funktioner än tillverkning och att tillverkningens andel minskat med 3 procentenheter sedan 1976.

Den ökade kunskapsnivån kommer också till uttryck i en ökad andel tjänstemän i industrin och i utvecklingen av tjänstemännens yrkes- och utbildningsstruktur. Diagram 4.1 visar tjänstemannandelens utveckling i industrin. Från 1964 till 1987 har tjänstemannandelen ökat från 25 till 31 procent. Som framgår av diagrammet är ökningstakten dock inte speciellt hög. Den är heller inte växande utan snarare har ökningen avstannat under de senaste årens högkonjunktur. Ökningstakten är högre i industrin totalt än i enskilda branscher, vilket innebär att ökningen delvis beror på att de delar som har en hög andel tjänstemän växer snabbare än andra delar. Det är främst verkstadsindustrin och delar av den kemiska industrin, dvs. i princip de långsiktiga tillväxtbranscherna, som har högre tjänstemannandel än genomsnittet. Det finns således en positiv samvariation mellan tillväxt och hög tjänstemannandel. Större företag har också en högre andel än små företag.

¹ *Kompetens, informationsanvändning och tjänsteproduktion i företagen*, Industrins Utredningsinstitut 1986.

Diagram 4.1 Andelen tjänstemän inom industrin 1964–1987. Procent Procent

Källa: SOS Industri

Yrkesstrukturens utveckling

SIND gjorde 1986 en studie av yrkesstrukturen i industrin under perioden 1966–1983². År 1966 var *Kontorsservice* den yrkesgrupp som sysselsatte flest tjänstemän, drygt en fjärdedel. Förutom denna grupp dominerade arbetsledning, marknadsföring, konstruktion och sekreterarbete. Yrkesgrupper som har vuxit andelsmässigt är ADB-verksamhet, transportplanering, informationsarbete, revision, utbildning, marknadsföring, teknisk service samt sedan mitten av 70-talet också arkitektarbete och revision. De yrkesområden som har fått vidkännas en minskande andel sysselsatta är konstruktionsarbete, arbetsledning, produktionstekniskt arbete, kontorsservicearbete, telefonistarbete, sekreterarbete samt chaufförsarbete.

Det framgår av studien att det främst är de kvalificerade tjänsterna som växer andelsmässigt medan de okvalificerade tjänsterna minskar kraftigt. En motsvarande förändring kan man konstatera när det gäller arbetets kvalifikationsnivå. Andelen personal med rutinarbete har under perioden minskat från ca 35 procent till ca 15 procent medan andelen som har självständigt kvalificerat arbete har ökat från drygt 30 till närmare 50 procent.

Yrkesstrukturen inom tjänstemannakåren i industrin skiljer sig mellan branscher och företag av olika storlek på samma sätt som tjänstemannandelen. Vid en uppdelning av yrkesgrupperna i *standardtjänster* (kontorsservice och arbetsledning), *kvalificerade tjänster* (kommersiellt och tekniskt arbete) samt *blandade tjänster* (administration och data) får 'tillväxtbranscherna' 60 procent kvalificerade tjänster och 24 procent standardtjänster medan t. ex. den tunga industrin har nästan 40 procent standardtjänster och knappt 45 procent kvalificerade tjänster. Genomsnittligt för industrin är något mer än hälften 'kvalificerade tjänster'. De större företagen har genomsnittligt ca 55 procent kvalificerade tjänster mot ca 35 för de mindre företagen medan dessa har drygt 40 procent standardtjänster mot 25 procent för de större.

² Tjänster inom industrin, SIND 1986:3

Också när det gäller *utbildningsstrukturen* gäller det bransch- och storleksmönster som ovan. Tillväxtbranscherna hade närmare 50 procent tjänstemän med någon form av utbildning medan den tunga industrin hade drygt 35 procent och övrig industri drygt 20 procent. När det gäller eftergymnasial utbildning är skillnaderna ännu större. De större företagen har också högre andel utbildade än de mindre.

Ökad andel tjänsteköp

Från föregående avsnitt kan man sammanfattningsvis således konstatera att behovet av kunskaper och information ökar inom industrin och att tjänsteproduktionen inom industrin blir allt viktigare. Kunskapsbehovet tar sig flera uttryck — dels ökar andelen tjänstemän totalt samtidigt som det sker en förskjutning mot mer kvalificerade tjänster och mer utbildade tjänstemän och dels ökar de kunskapsintensiva branscherna sina andelar av industrin. Den interna tjänsteproduktionen inom industrin ökar således. Ett annat sätt att skaffa tjänsterna är naturligtvis att köpa dem utifrån.

Mycket pekar på att industrins köp av tjänster ökar — inte minst är uppdragssektorns kraftiga expansion ett tecken på detta. Med hjälp av input-outputstatistik konstaterade IUI att andelen inköp från tjänstesektorn av tillverkningsindustrins totala inköp under perioden 1975 — 1982 ökade från 8,5 till 9,9 procent. I relation till produktionsvärdet ökade tjänsteköpen från 5,6 till 6,5 procent (IUI 1986). Också OECD har undersökt industrins tjänsteköp. För en grupp av fyra länder ökade tjänsteinköps andel av omsättningen från 11 till 12 procent under perioden 1975 — 1980 (OECD 1983).

Bolagisering och sektorövergångar

Av de ovanstående avsnitten har framgått att en ökande andel tjänsteproduktion är nödvändig för att kunna hålla igång och öka produktionen i industrin och andra varusektorer. Denna produktion kan antingen utföras *internt* av företagen själva eller *externt* av företag inom tjänstesektorn. Rent statistiskt kommer den privata tjänstesektorns omfattning att påverkas av vilket val som industriföretagen gör i detta avseende. Om företagen i högre grad väljer att köpa tjänsterna utifrån så kommer tjänstesektorn att växa mer än om de väljer att producera tjänsterna internt. Utan att den totala tjänsteproduktionen egentligen har ökat kan man då registrera en tillväxt inom tjänstesektorn. Denna tillväxt är i en viss mening skenbar genom att den totala tjänsteproduktionen inte har ökat.

Den förskjutning mellan de olika sektorerna som blir följderna av överflyttning av tjänsteproduktion till tjänstesektorn kan ske mer eller mindre gradvis. Antingen kan den ske genom att ett industriföretag tillgodoser allt mer av sitt växande behov av tjänster genom köp från tjänsteföretag eller att man för vissa typer av tjänster övergår från egenproduktion till entreprenad. Det kan också ske mer språngvis genom att hela företaget eller delar av det kommer att tillhöra tjänstesektorn. De första typerna av förskjutningar kommer till uttryck i ökad efterfrågan och ökad tillväxt för

tjänsteföretagen och kan inte mätas på annat sätt. När det gäller den senare typen, kan omfattningen i stor utsträckning uppskattas eftersom den registreras statistiskt. Denna typ av sektorförskjutning kan ske av olika skäl. Eftersom ett företag i statistiken registreras inom den bransch till vilken majoriteten av dess produktion tillhör så kan företag med blandad produktion komma att omklassificeras om dess produktionssammansättning förändras. Ett industriföretag som är verksamt både inom varu- och tjänstesektorn kan därför komma att överflyttas till tjänstesektorn i ett enda slag om dess tjänsteproduktion växer över en viss gräns. Denna typ av förändring är ständigt pågående utan aktiv medverkan från företagen. En annan orsak kan vara att delar av ett företag, t.ex. tillverkningen, läggs ned medan tjänstefunktionerna finns kvar. Ytterligare en orsak kan vara att företaget omorganiseras så att delar av det läggs i särskilda bolag, dvs. det som man brukar benämnda *bolagisering*.

Sektorövergångar 1977–1982

SIND gjorde 1987 en studie av överflyttningen av tjänster från industrin till tjänstesektorerna under perioden 1977–1982 (SIND 1987). Sektorövergångarna fångades upp i två steg. För arbetsställen som varit registrerade i statistiken båda åren (s.k. identiska arbetsställen) jämfördes branschtillhörigheten de bägge åren. För arbetsställen som nyregistrerats under perioden 1977–1982 undersöktes via en enkät om arbetsstället var nyetablerat eller om verksamheten funnits tidigare i någon annan form. Studien visade att sektorövergångar förekommer i alla riktningar. Den klart största flödet går dock från industrin till *företagstjänsterna* (partihandel, bank, försäkring, transporter, uppdrag). I studien gjordes bedömningen att industrin under perioden 1977–1982 tappat mellan 18 000–22 000 sysselsatta till följd av sektorövergångar, *vilket motsvarar ca 25 procent av den totala sysselsättningsminskningen*. Den större delen av denna ström – mellan 14 000 och 18 000 – gick till företagstjänsterna. Detta innebär att mellan 40–60 procent av sysselsättningstillväxten inom företagstjänsterna under perioden kan förklaras av sektorövergångar. Räknat på hela privata tjänstesektorn blir andelen högre eftersom hushållstjänsterna minskat och företagstjänsternas ökning därigenom är större än den privata tjänstesektorns totala ökning under perioden. Mellan 60 och 80 procent av den privata tjänstesektorns tillväxt beror enligt studien på sektorövergångar.

En senare registerstudie avseende perioden 1982–1985 pekar på att sektorövergångarnas antal har minskat efter 1982 eller t. o. m. att nettoflödet vänt. Detta kan möjligen bero på att omstruktureringen var mer omfattande under den förra perioden som ett resultat av oljekriser och ökande internationell konkurrens. Till viss del kan dock den förbättrade industrikonjunkturen ha bidragit till utvecklingen genom industridelen i 'blandade' företag vuxit. I kapitel 7 redovisas också vissa uppgifter om sektorövergångar för uppdragssektorn (SNI 832). Arbetsställena inom uppdragssektorn granskades med avseende på var de var registrerade åren 1980 och 1984. Totalt för sektorn har 74 procent av arbetsställena med 40 procent av de sysselsatta nyregistrerats under perioden. Endast 19 procent

av företagen fanns i samma bransch år 1980. Dessa stod dock för 50 procent av sysselsättningen. Direkta sektorövergångar berörde 7 procent av företagen. Sektorövergångarna till uppdragssektorn kom dock i högre grad från övriga delar av den privata tjänstesektorn än från varusektorerna. Endast 2 procent av företagen (med 3 procent av de sysselsatta) kom från varusektorerna.

Enligt den ovan refererade SIND-studien hade ca 10 procent av de sysselsatta i nyregistrerade arbetsställen bytt sektor medan motsvarande tal för arbetsställen som funnits kvar under hela perioden (identiska arbetsställen) var 2 procent. Om man antar att samma andel av de nyregistrerade inom uppdragssektorn under perioden 1980–1988 är sektorövergångar och att de kommer från samma sektorer som de identiska så skulle med en grov kalkyl ca 14 procent av sysselsättningsökningen förklaras av sektorövergångar. Emellertid är det möjligt att de identiska arbetsställen i högre grad är sektorövergångar från närliggande branscher och att de nyregistrerade sektorövergångarna i högre grad är bolagiseringar från varusektorerna. Om de 'nyregistrerade' sektorövergångarna huvudsakligen kommer från varusektorerna så kan ca 22 procent av sysselsättningsökningen antas bero på sektorövergångar från varusektorn. Om uppdragssektorn är representativ för företagstjänsterna totalt så förefaller det som om sektorövergångarna har spelat en mindre roll för tillväxten i tjänstesektorn under 80-talet.

När det gäller sektorövergångarna under 90-talet är det svårt att dra några bestämda slutsatser. *Bolagiseringen* som strategi har under 80-talet spridits snabbt inom industrin. De allra flesta större koncerner har redan genomfört en omfattande bolagisering. Man kan dock inte utesluta att även något mindre koncerner och företag bolagiserar sina tjänstefunktioner även om behovet och möjligheterna sannolikt avtar snabbt med minskande företagsstorlek. När det gäller de större företagen kommer också vissa funktioner att läggas utomlands. Mycket pekar dock på att strukturomvandlingen kommer att fortgå under 90-talet och att en viss överströmning mellan sektorerna kommer att äga rum även om den blir mindre uttalad än under 80-talet.

Produktivitetsutvecklingen

Produktiviteten är kanske det viktigaste av de av de mått med vilka man mäter effektiviteten i näringslivet och i samhället i övrigt. På aggregerad nivå och på längre sikt är det produktivitetsutvecklingen som bestämmer den levnadsnivå som är möjlig att uppehålla. Under de senaste åren har produktivitetsutvecklingen inom tjänstesektorn kommit alltmer i förgrunden. Ett skäl till detta är att tjänstesektorn har vuxit relativt sett, dvs. en allt större andel av de sysselsatta är verksamma inom tjänstesektorn. En svag produktivitetsutveckling inom tjänstesektorn får då allt större genomslag på den totala produktivitetsutvecklingen i samhället och det behövs en allt kraftigare produktivitetsökning inom varusektorerna för att kompensera den svagare utvecklingen inom tjänstesektorerna. Det är framför allt två problem som brukar diskuteras. Det ena problemet är vilken produkti-

vitetsutveckling man kan förväntas sig, dvs. är det så att möjligheterna till produktivitetssökning med nödvändighet är sämre inom tjänstesektorn? Det andra problemet gäller huruvida produktivitetssökningen varit lägre inom tjänstesektorerna än inom de varuproducerande sektorerna. Detta aktualiserar frågan om kvaliteten på de mått man använder och huruvida det överhuvudtaget går att mäta produktivitetssökningen på ett korrekt sätt i tjänstesektorerna.

Vad är produktivitet?

Produktivitet är egentligen ett mått som hör från industrin. Det är ett tekniskt mått som relaterar produktionsresultatet uttryckt i volym till en eller flera produktionsfaktorer. Oftast brukar man mäta *arbetsproduktiviteten*, dvs. man relaterar produktionsresultatet till insatsen av arbetskraft, men även *kapitalproduktivitet* eller *totalproduktivitet* kan förekomma som mått. Om man som i de senare fallen skall relatera produktionsresultatet till flera insatsfaktorer så måste man ha ett gemensamt mått för dessa. I allmänhet använder man då *värdet* i kronor och ören som gemensam måttstock. Också när man skall beräkna produktiviteten för en grupp av varor eller tjänster så måste man ha en gemensam måttstock. Även här använder man ett värde-mått, dvs. *förädlingsvärdet*. Med begreppet produktivitet avses här arbetsproduktiviteten om inget annat anges.

För att uttrycka produktivitetssökningen för ett aggregat måste de ingående delarna vägas ihop. Detta görs oftast med hjälp av *värdet* för de olika komponenterna. Om man skall jämföra produktiviteten över tiden uppstår problem att värdera produktionen. Eftersom de relativa priserna mellan olika produkter och tjänster förändras löpande så blir ett index över flera år beroende av vilket års relativpriser man använder som bas. Oftast använder man därför kedjeindex där basåret löpande förskjuts.

Lägre produktivitet inom tjänstesektorerna?

Möjligheterna att rationalisera är i grunden beroende av hur mycket hjälpmedel man kan använda i produktionen. Produktivitetens ökningstakt bestäms därmed dels av hur mycket kapitalutrustning man använder men på lång sikt främst av vilken teknik man använder. Möjligheterna att använda hjälpmedel är i allmänhet större när det gäller produktion av varor än när det gäller tjänster och därmed också möjligheten att öka produktiviteten. Det finns en mängd tjänster där det överhuvudtaget inte går att använda tekniska hjälpmedel eller att förändra eller förbättra de hjälpmedel man har. Ett ofta citerat exempel är symfoniorkestern. Att spela en klassisk symfoni eller att framföra en operaföreställning går inte fortare nu än för hundra år sedan. Visserligen kan en orkester nå mycket fler lyssnare än tidigare genom den tekniska utvecklingen inom grammmofon och videoindustrin. Detta kommer emellertid endast i en mindre utsträckning att registreras som produktivitetshöjning inom tjänstesektorn.

En stor del av aktiviteterna inom tjänstesektorn är av den arten att endast begränsade produktivitetshöjningar är möjliga eller önskvärda. Inte

minst inom den offentliga sektorn är dessa tjänster vanliga, särskilt då omsorgssektorerna. Att lärare ersätts med videoapparater torde inte bli accepterat och automatiserad sjukvård har i den mån den prövats inte rönt uppskattning. Ofta är det den personliga kontakten som är tjänstens huvudinnehåll. Också inom den privata tjänstesektorn finns en mängd tjänster av denna art. Underhållning och utbildning har pekats på ovan. Frisör- och taxiverksamhet är exempel på andra aktiviteter som har haft en i grunden oförändrad produktionsteknik under en längre tid. När det gäller taxiverksamheten finns det möjligen också skäl att tro att produktiviteten kan minska genom att trängseln blir större och framkomligheten mindre.

För den här typen av tjänster har använts benämningen *humantjänster* till skillnad mot *tekniska tjänster* (Forsman 1987) som i högre grad kan rationaliseras. Humantjänsterna finns inte endast bland hushållstjänsterna utan också bland produktionstjänsterna. Utvecklingsverksamhet, rådgivning och andra typer av konsultverksamhet måste i stor utsträckning ske genom personliga kontakter. Att göra någon glasklar avgränsning mellan tekniska och humana tjänster är inte möjligt eftersom spännvidden är stor mellan olika tjänster när det gäller möjligheterna att använda tekniska hjälpmedel och att rationalisera. Även om den tekniska utvecklingen inom städverksamheten har varit omfattande så är det fortfarande en ganska personalintensiv verksamhet. Likaså har t. ex. en reparatör nuförtiden en avsevärt mer tekniskt avancerad utrustning än för några decennier sedan men produktivitetsökningen inom nytillverkningen har ökat många gånger mer. I princip skulle man genom en noggrann analys kunna få en ganska god uppfattning om produktivitetsökningspotentialen inom olika verksamheter. Detta skall dock inte göras här.

Eftersom möjligheterna till produktivitetsökning är mindre inom vissa tjänsteområden kommer dessa tjänsters priser att öka relativt sett. I praktiken leder kraven från löntagarna inom de produktivitetsökande sektorerna på att få del av produktivitetsökningen till kompensationskrav inom sektorer med svagare eller obefintlig produktivitetsökning — antingen genom fackföreningarna eller genom marknaden. Konsumenterna måste anpassa sig till de högre priserna på något sätt. I den mån som tjänsterna är nödvändiga kan de ersättas med egen produktion om detta är möjligt och eller med varukonsumtion, t. ex. tvättmaskiner. Ju större produktivitetsskillnaden blir mellan varu- och tjänstesektorerna, ju mer kommer man att köpa nya produkter istället för att reparera. Om det inte finns några möjligheter för konsumenten att substituera den dyrare tjänsten får han antingen avstå att köpa den eller också betala det högre priset.

Att priserna på tjänster ökar relativt sett betyder inte att konsumtionen av tjänster kommer att minska generellt. När det gäller produktionstjänsterna — t. ex. insattstjänster till varusektorn — är ju förhållandet det att tjänsten utgör en del av kostnaden för den vara som industrin producerar och är därmed en förutsättning för den produktiva varuproduktionen och en del i detta produktionssystem. Industrins alternativ är egenproduktion av tjänsten men den väljer att köpa den från tjänstesektorn för att detta av olika skäl är mer lönsamt. Det är således främst hushållstjänsterna som kan komma att minska. Många tjänster har dock en hög inkomsteelasticitet och kommer att fortsätta konsumeras när inkomsterna stiger även om

relativpriset går upp. Fritidstjänster och samfärdsl brukar anges som exempel på denna typ av tjänster. De viktigaste tjänsterna av denna typ torde dock finnas inom den offentliga sektorn, t.ex. barnomsorg och sjukvård.

Det faktum att möjligheterna till produktivitetssökning är små för vissa tjänster får till följd att produktivitetens ökningstakt minskar totalt i samhället om en allt större del av arbetskraften är sysselsatta med dessa tjänster. Detta betyder emellertid inte att detta nödvändigtvis är en negativ utveckling. Under förutsättning att efterfrågan speglar konsumenternas faktiska preferenser kan en sådan utveckling vara samhällsekonomiskt optimal. Det visar också att en hög produktivitetstillväxt inte alltid kan vara samhällets främsta handlingsmål — åtminstone inte med det produktivetsmått som idag används.

Produktiviteten som effektivitetsmått.

Anledningen till att vi är intresserade av produktivitetens utveckling är att vi vill värdera de olika näringsaktiviteterna. Hur väl fungerar då produktivitetssutvecklingsmåtten som effektivitetsmätare inom tjänstesektorerna? Det finns flera väsentliga invändningar. En är att produktivetsmåtten ofta inte kan skilja mellan *prisförändringar* och *kvalitetsförändringar*. Värdeökningar och därmed följande prisökningar som beror på att produkten förbättras borde registreras som volymökningar men kommer istället att registreras som enbart prisökningar. Den registrerade produktivitetssökningen blir därför för låg. Detta är inte något som är specifikt för tjänstesektorn. Speciellt för de kunskapsintensiva delarna av industrin är problemet likartat. Emellertid torde det i många tjänstebranscher — t.ex. uppdragssektorn — vara svårt att definiera produkten och dess förändringar.

En annan invändning är att produktivetsmåtten främst mäter den *tekniska* effektiviteten. Från samhällsekonomiskt perspektiv är det naturligtvis konsumentens intresse som står i förgrunden eftersom näringsaktiviteten ytterst syftar till konsumtion. Konsumenten jämför den *nytta* han har av en produkt med den *uppföring* han får göra genom att avstå från annan konsumtion när han köper en vara eller en tjänst. Det står då klart att det finns två villkor som skall vara uppfyllda för att en produktionsaktivitet skall vara effektiv, nämligen dels att den producerar sådana produkter eller tjänster som konsumenterna har nytta av och dels att de produceras så *effektivt* som möjligt. Man brukar skilja mellan tre (eller två) olika typer av effektivitet, nämligen yttre respektive inre effektivitet samt dynamisk effektivitet (Johnson 1986). Med *inre* effektivitet avser man att produktionen sker till så låg kostnad som möjligt medan *yttre* effektivitet avser att produktionen anpassas till konsumenternas önskemål. Med dynamisk effektivitet avses en mer långsiktig förmåga till anpassning och utveckling. (Ibland använder man endast begreppen statisk respektive dynamisk effektivitet).

I allmänhet krävs effektivitet i alla dimensioner men olika typer av effektivitet kan vara mer eller mindre betydelsefulla beroende på karaktären på de aktiviteter som de vill mäta. Om produkterna är homogena men produktionsmetoderna varierande så är den inre effektiviteten viktig. Om

däremot produkterna är heterogena och föränderliga så är den yttre effektiviteten och den dynamiska effektiviteten särskilt betydelsefulla.

Det produktivitetensmätt som oftast används mäter endast den inre effektiviteten. Eftersom många tjänstebranscher kännetecknas av heterogena och föränderliga produkter är det gängse produktivitetensmättet därför inte särskilt lämpligt för dessa verksamheter. Den yttre effektiviteten, dvs. att en aktivitet är anpassad till konsumentens önskemål eller nytta, kommer till uttryck genom konsumentens vilja att betala mer för varan eller tjänsten. Genom att deflatera bort prisförändringarna i produktivitetensindexet deflaterar man också bort förändringarna i den yttre effektiviteten. Detta kan ge den effekten att en samhällsutveckling med en lägre produktivitetensutveckling kan vara mer samhällsekonomiskt effektiv än en utveckling med högre produktivitet. I viss mening är därför ett produktivitetensmätt i löpande priser ett bättre mått på den totala effektiviteten.

Har produktiviteten minskat eller ökat i tjänstesektorn?

En annan invändning som inte är av samma principiella karaktär utan mer av praktisk art är att statistiken över tjänstesektorn är bristfällig. Detta sammanhänger dels med att metodproblemen är större men också med det faktum att tjänstesektorerna hittills rönt mindre intresse än de varuproducerande sektorerna. Den bristande statistiken gör att de officiella produktivitetensberäkningarna inom Nationalräkenskaperna saknar trovärdighet. Inom vissa sektorer — de finansiella företagen — saknas produktivitetensmätt. Man utgår istället från antagandet att produktiviteten ökar med 2 procent per år. När det gäller vissa hushållstjänster, utgår man från antagandet att produktiviteten är oförändrad. För övriga sektorer saknas konsistenta mått på produktiviteten.

Tjänsteförbundet (1989) har analyserat NR:s beräkningar och ger följande beskrivning av situationen. Enlig NR försämrades produktiviteten i näringslivet totalt år 1988 och detta beror på tjänsteföretagen, främst de expanderande branscherna, t. ex. Uppdragsverksamhet vars produktivitet försämrades med 7 procent. Före 1985 finns för uppdragssektorn inga mätningar. För perioden 1985–1987 anger NR en svag produktivitetensökning på 0,7 procent per år.

Tjänsteförbundet har gjort egna beräkningar av produktivitetensutvecklingen inom Uppdragssektorn med hjälp av SCB:s finansstatistik. Denna är konsistent i den meningen att produktions- och sysselsättningsuppgifter finns för samma företag. Beräkningarna skiljer sig markant från NR:s. Under perioden 1980–1987 ökade produktiviteten inom Uppdragssektorn med i genomsnitt 5 procent per år.

Slutsatsen måste bli att det är omöjligt att dra några säkra slutsatser om produktivitetensutvecklingen inom vissa tjänstebranscher. Det är därmed inte heller möjligt att göra några säkra bedömningar över den privata tjänstesektorns totala produktivitetensutveckling, även om det för vissa branscher finns säkrare mätningar. När det gäller uppdragssektorns utveckling förefaller viss enighet finnas om att produktiviteten åtminstone ökat under 80-talet. Nya reviderade siffror från Nationalräkenskaperna anger ökning av produktiviteten för de flesta åren på 80-talet. När det gäller ökningstakten förefaller det finnas mer utrymme för gissningar.

Behovet av produktivitetmätningar

Det ovanstående visar klart på de stora problemen att korrekt uppskatta produktivitetens utvecklingen inom tjänstesektorn. Det visar också att produktivitetmättet såsom det definieras och mäts inte ensamt kan beskriva i vilken utsträckning som samhället utvecklas på ett effektivt sätt och dess värde som effektivitetsmätt minskar ju mer kvalificerad, komplicerad och heterogen produktionen blir. Inom vissa branscher kan ett produktivitetmätt sannolikt aldrig bli effektivt eftersom produkten aldrig kan definieras. Inom konsultbranschen sker t. ex. debiteringen ofta per arbetstimme. För företagen är naturligtvis lönsamheten ett viktigare mått än produktiviteten, även om produktiviteten används för att mäta företagets inre effektivitet. Om man tror att prissystemet har förmåga att spegla konsumenternas önskemål och på ett korrekt sätt fördela produktionsresurserna efter dessa så är lönsamheten en tillräcklig mätare också i ett samhällsekonomiskt perspektiv. Erfarenhetsmässigt vet man dock att marknadsimperfectioner förekommer, t. ex. monopol eller oligopol eller andra former av bristande konkurrens, otillräcklig information, etc. För att man från samhällets sida skall kunna korrigera marknadsimperfectioner så måste man dock ha kunskap om dess art och omfattning samt möjligheter att vidtaga åtgärder som leder till en effektivare utveckling. Möjligheterna torde dock i dessa avseenden på samma sätt som när det gäller produktivitetmättets effektivitet vara sämre i de branscher som kännetecknas av heterogena och svårdefinierade produkter. I avsaknad av sådan specifik kunskap torde företagens lönsamhet utgöra det bästa måttet på effektivitet och åtgärder som förbättrar marknadens funktionssätt och undanröjer olika restriktioner de effektivaste ekonomisk-politiska åtgärderna.

En annan aspekt på produktivitetmättet är dess betydelse för *lönebildningen*. Som tidigare framhållits är det på aggregerad nivå produktivitetens utvecklingen i samhället som bestämmer den levnadsnivå och därmed också lönenivå som det är möjligt att uppehålla. Om löneutvecklingstakten är högre än produktivitetens utvecklingstakten blir resultatet i allmänhet ökad inflation när företagen höjer priserna för att kompensera för de ökade kostnaderna. För att undvika inflation måste därför löneutvecklingen i samhället i princip inte överstiga produktivitetens utvecklingen.

I detta sammanhang kan den växande tjänstesektorn vara ett problem. Som framhållits tidigare finns det inom tjänstesektorn en stor mängd aktiviteter där möjligheterna att öka produktiviten är begränsade. Symfoniorkestern och frisören togs tidigare som exempel. Möjligheterna till produktivitetens ökning är således i allmänhet större i varusektorerna än i tjänstesektorerna. På lång sikt måste emellertid den produktivitetens ökning som sker inom varusektorerna men som inte sker inom tjänstesektorerna också komma de sysselsatta inom de senare sektorerna till del. En utveckling där levnadsnivån och löneutvecklingen hos de sysselsatta inom en sektor bestäms av produktivitetens ökningen endast inom den *egna* sektorn är inte tänkbar eftersom de olika sektorerna i stor utsträckning konkurrerar om samma produktionsresurser.

Den högre produktivitetens utvecklingen inom vissa varusektorer måste således på något sätt spridas ut också till de övriga sektorerna. I allmänhet

är denna spridningsprocess inflationsdrivande. Om man förutsätter att löneökningen skall vara densamma inom varje sektor så måste för att inflationseffekter skall undvikas löneökningen begränsas till den nivå som motsvarar produktivitetsökningen i den sektor som har den *svagaste* produktivitetsökningen. Under sådana omständigheter sker dock ingen utspridning av produktivitetsvinster. Det enda sätt som en sådan utspridning av produktivitetsvinster skulle kunna ske utan att vara inflationsdrivande är genom *prissänkningar* inom de sektorer som har en snabbare produktivitetsutveckling.

En viss utspridning av produktivitetsvinster sker också genom *prissänkningar*. I stor utsträckning sker dock utspridningen genom *kompensationskrav* i löneförhandlingar för de anställda eller *prisökningar* för egenföretagare. Inflationseffekterna av utspridningsmekanismen beror på flera faktorer, där arbetsmarknadsläget är av stor betydelse eftersom det påverkar i vilken utsträckning löntagarna i sektorer med produktivitetsvinster kan tillgodogöra sig produktivitetsvinsten.

Om löntagarna inom dessa sektorer kan tillgodogöra sig en stor del av produktivitetsvinsten så kommer löntagarna inom andra sektorer utan eller med mindre produktivitetssökning att kräva kompensation. Storleken på inflationseffekten kommer då att bero på skillnaderna i produktivitetsnivå mellan de olika sektorerna samt på storleken på de olika sektorerna. Om sektorerna med svag produktivitetsutveckling växer andelsmässigt — som är fallet med tjänstesektorn — så ökar den potentiella inflationseffekten. Man kan säga att tjänstesektorns storlek har en *hävstångseffekt* på inflationsutvecklingen. Om vi har en liten varusektor med stora produktivitetsvinster och en stor tjänsektor med små produktivitetsvinster och om löneutvecklingen motsvarar produktivitetsutvecklingen inom varusektorn så får vi kraftig inflation. Om vi däremot har en stor varusektor och en liten tjänsektor så blir inflationseffekterna mer begränsade.

Slutsatsen blir att med en växande tjänsektor så blir problemet att fördela ut produktivitetsvinster av allt större vikt. Löneutvecklingstakten måste i högre grad bestämmas av produktivitetsutvecklingen inom tjänsektorerna. I detta perspektiv framstår behovet av korrekta mätningar av produktivitetsutvecklingen inom tjänsektorerna som allt mer betydelsefullt.

Regional utveckling

Ett annat område av särskilt intresse när det gäller tjänstesektorns utveckling är den *regionala utvecklingen*. Den privata tjänstesektorns utvecklingsmöjligheter under 90-talet kommer i stor utsträckning vara beroende av tillgången till kvalificerad arbetskraft. För att utvecklingsmöjligheterna skall kunna tas tillvara är det viktigt att den regionala anpassningen av arbetskraftsutbud och arbetskraftefterfrågan är god. Samtidigt är tjänsektorn det område inom vilket en sysselsättningstillväxt främst kan komma ifråga. I ett regionalpolitiskt perspektiv är det därför viktigt att sysselsättningstillväxten får en acceptabel regional profil.

Den privata tjänstesektorn kännetecknas av en kraftig koncentration till storstadsområdena. År 1985 fanns närmare 50 procent av de sysselsatta i storstadsområdena varav ca 30 procent i Storstockholmsområdet. Koncentrationen till storstadsområdena är särskilt kraftig när det gäller företagstjänster. I tabell 4.1 visas *andelen samt förändringen* i olika regioners andel av sysselsättningen inom olika tjänstesektorer mellan åren 1980 och 1988 enligt CFAR. Eftersom CFAR inte är avsedd främst som statistikunderlag måste dock viss försiktighet iaktas vid tolkningen.

Tabell 4.1 Förändringen i olika regioners andel av sysselsättningen¹ mellan 1980 och 1988. Procentenheter.

Regioner ³	Andel av samtliga anställda år 1988 i procent				
	Distributions- tjänster (SNI 6)	Kommuni- kations- tjänster (SNI 7) ²	Produk- tions- tjänster (SNI 8)	Övriga priv. tjänster SNI 92,94,95	Totalt SNI 1-9
Stockholms län	28,7	29,0	38,6	30,7	22,5
Östsvrige	13,5	12,1	13,3	15,6	16,6
Sydöstsvrige	7,7	7,1	5,9	6,4	9,0
Sydsverige	13,5	13,1	11,1	12,1	13,3
Västsvrige	19,9	19,9	16,7	18,0	19,0
Mellansverige	7,9	8,0	6,9	8,6	9,4
Nedre Norrland	3,9	4,8	3,0	4,2	4,5
Övre Norrland	4,9	6,0	4,5	4,6	5,7
Riket totalt	100	100	100	100	100
Regioner ³	Förändring mellan åren 1980 och 1988				
Stockholms län	0,8	1,9	1,9	-0,6	0,6
Östsvrige	-0,5	-0,2	-0,5	0,4	-0,6
Sydöstsvrige	0,2	0,0	0,1	-0,4	0,1
Sydsverige	-0,4	-0,8	-1,7	-1,0	-0,8
Västsvrige	0,4	-0,5	-0,6	-0,1	-0,2
Mellansverige	-0,4	-0,3	0,4	0,7	-0,5
Nedre Norrland	-0,2	0,0	-0,4	0,5	0,6
Övre Norrland	0,3	-0,2	0,7	0,6	0,7
Riket totalt	0	0	0	0	0,0

¹ Antal anställda vid arbetsställen med minst en anställd

² Förändring mellan 1982 och 1988.

³ Östsvrige = Upplands, Södermanlands, Östergötlands, Örebro och Västmanlands län.

Sydöstsvrige = Jönköpings, Kronobergs, Kalmar och Gotlands län.

Sydsverige = Blekinge, Kristianstad och Malmöhus län.

Västsvrige = Hallands, Göteb. o Bohus, Älvsborgs och Skaraborgs län.

Mellansverige = Värmlands, Kopparbergs och Gävleborgs län.

Nedre Norrland = Västernorrland och Jämtlands län.

Övre Norrland = Västerbottens och Norrbottens län.

Källa: CFAR

Tabellen visar att Stockholms län har närmare 30 procent av de anställda inom den privata tjänstesektorn och därmed en klart större andel av tjänstesektorns anställda än av samtliga anställda. Särskilt hög är andelen av produktionstjänsterna, där närmare 40 procent av de anställda finns i Stockholms län. Endast i undantagsfall har andra regioner högre andel av tjänsteanställda än av samtliga anställda. I Västsvrige och Sydsverige är andelen tjänsteanställda något högre för distributionstjänsterna, i Västsv-

rige gäller detta också kommunikationstjänsterna. I Nedre och Övre Norrland är tjänsteandelen högre inom kommunikationstjänsterna. I Väst- och Sydsverige är det naturligtvis Göteborgs respektive Malmöhus län som har hög andel anställda inom tjänstesektorerna och om dessa län redovisades separat skulle andelarna anställda inom tjänstesektorerna vara högre. Sammantaget visar dock tabellen att storstadsområdena har en stark dominans när det gäller den privata tjänstesektorns lokalisering.

Denna dominans visar inte heller några tecken på att minska totalt sett. I den nedre delen av tabellen visas förändringen i andelarna mellan åren 1980 och 1988 (1982–1988 för kommunikationstjänsterna). Totalt sett har Stockholms län samt Norrland och Sydöstsverige ökat sina andelar av sysselsättningen medan Sydsverige, Mellansverige samt Östsverige minskat sina. Att de perifera regionerna har ökat sina andelar torde förklaras av att det främst i dessa regioner funnits ledig kapacitet som kunnat utnyttjats i konjunkturuppgången.

Stockholms län har ökat sin andel av den totala sysselsättningen med 0,6 procentenheter men ökningen inom kommunikationstjänsterna och produktionstjänsterna är tre gånger så stor. Mer ingående analys visar dock att det främst är bank- och försäkringsbranschen som svarar för den stora andelsökningen inom produktionstjänsterna. Stockholms läns andel av sysselsättningen inom bankerna har ökat medan alla övriga regioner har fått en minskad andel. När det gäller uppdragstjänster så har Stockholmsregionen däremot minskat andelsmässigt under 80-talet. Detta gäller de flesta delbranscher inom uppdragssektorn och både under första och senare delen av 80-talet.

Syd- och Västsverige har minskat sina andelar av den totala sysselsättningen. Minskningen inom produktionsstjänsterna samt kommunikationstjänsterna är dock större än den totala minskningen medan distributionstjänsterna visar en mindre andelsnedgång. I Västsverige visar uppdragssektorn en andelsökning och i Sydsverige en andelsminskning.

Östsveriges andelsminskning fördelar sig någorlunda jämt över de olika branscherna, dock har de *övriga privata tjänsterna* ökat sina andelar. Eftersom Stockholms län visar en motsatt utveckling, dvs. minskad andel av de övriga privata tjänsterna, ligger det nära till hands att tolka detta som att de övriga privata tjänsterna har trängts ut från Stockholmsregionen till de omgivande länen. Eftersom flera av dessa tjänstebranscher (tvätt, städning, etc) är okvalificerade och personalintensiva har de besvärats mycket av arbetskraftsbrist under 80-talet och en utträngning borde därför vara en naturlig utveckling, som en förlängning av den undanträngning av industri som skett under lång tid. Det förefaller främst vara till Öst- och Mellansverige som denna undanträngning sker. Mot detta kan man emellertid invända att en motsvarande undanträngning förefaller ha ägt rum också när det gäller de mer kvalificerade uppdragstjänsterna. Huruvida detta endast är en effekt av konjunkturuppgången eller ett mer långsiktigt fenomen kan besvaras först efter en noggrannare granskning.

Mellansverige har haft en utveckling liknande Östsveriges men bank- och uppdragssektorn har ökat sina andelar av rikets sysselsättning. Sammanlagt har andelsminskningen i Öst- och Mellansverige varit mindre inom tjänstesektorerna än totalt och tjänsteandelen torde därför ha ökat

mer i dessa regioner än i riket totalt. Det motsatta gäller för de perifera regionerna *Sydöstsverige* samt *Norrland*. Här har den totala sysselsättningsandelen ökat men ökningen är mindre inom tjänstesektorn än totalt. De torde därför ha en lägre ökning i tjänsteandelen än övriga regioner. Anmärkningsvärt är att dessa regioners andel av uppdragstjänsterna förefaller ha ökat, speciellt mycket i Övre Norrland.

Sammantaget visar tabellen en bild av en ökad koncentration av lokaliseringen av tjänsteföretagen till mellansverige och då främst Stockholmsområdet. Den period som studerats i tabellen är visserligen präglad av en stark konjunkturuppgång men detta förmår inte skymma huvudintrycket av att Stockholmsområdets redan kraftiga dominans inom tjänstesektorn håller på att förstärkas.

Tjänstesektorns utveckling innebär således fortfarande ett regionalpolitiskt problem. SIND har i tidigare LU och i andra sammanhang föreslagit en mängd åtgärder för att förbättra förutsättningarna för tjänsteföretagen i stödområdena. Bland förslagen finns bl. a. förbättrade möjligheter att avsätta vinstmedel till resultatutjämningsfonder för tjänsteföretag i stödområdena, möjligheter att använda regionalpolitiskt stöd för byggandet av kontorslokaler och för immateriella investeringar, sysselsättningsstöd för utvecklingsinsatser i stödområdena och i större orter i skogslänen utanför stödområdena samt stöd till medflyttning av anhöriga till nyckelpersoner i företagen.

Av dessa förslag har en del redan genomförts. Bl. a. har införts stöd till medflyttande samt stöd till etablering av tjänsteföretag i orter utanför stödområdena. Den regionalpolitiska kommittén föreslår dessutom en utökning av medflyttandestöd samt stöd till produktutveckling och marknadsföring. Kommitten föreslår dessutom andra åtgärder som kan ha direkt eller indirekt effekt på tjänsteföretagens förutsättningar i de perifera regionerna, bl. a. sysselsättningsstöd till den privata tjänstesektorn, stöd till kultur och utbildning, m. m.

Utöver de regionalpolitiska stöden till tjänsteföretagen pågår på olika håll försök att aktivt påverka tjänsteföretagens lokalisering. Aktörer är t. ex. arbetsmarknadsdepartementet, SIND, länsarbetsnämnder och enskilda kommuner. SINDs verksamhet syftar till att avlänka tjänsteproduktion från Stockholmsområdet till i första hand stödområdena samt att underlätta den regionala utvecklingen av den privata tjänstesektorn. Inom ramen för lokaliseringssamrådsverksamheten har ca 300 företag kontaktats, främst mindre och medelstora Stockholmsföretag som arbetar med kvalificerad uppdragsverksamhet. Ett tiotal av dessa företag har etablerat eller byggt ut verksamhet inom stödområdena och med ytterligare ett tjugotal förs konkreta diskussioner.

5. Distributions- och kommunikations-tjänsternas utveckling

Partihandeln har en central roll som kunskapsförmedlare mellan produktions- och användarleden. Under 90-talet är det två faktorer som kommer att vara av särskild betydelse för partihandeln — den fortgående datoriseringen samt utvecklingen av EG:s inre marknad och hur Sveriges roll blir i detta sammanhang. Inom detaljhandeln kan man se en utveckling i riktning mot ökad företags- och butiksstorlek inom de flesta detaljhandelsgrupper. Av olika butiksformer är det främst servicebutikerna som ökar. Hotell- och restaurangbranschen bör på kort sikt komma att påverkas i ogynnsam riktning av förändringar som görs inom skattesystemet. På lång sikt borde dock branschen kunna få en gynnsam utveckling, dels genom ökade privata inkomster och ökad fritid och dels genom förändrad yrkesstruktur i riktning mot en mer tjänsteintensiv produktion med mer kontaktbehov och tjänsteresande.

De senaste åren har godstransporterna vuxit som en följd av konjunkturuppgången. Järnvägen kan få en gynnsam utveckling även i fortsättningen. På korta avstånd och på produkter med högt värde torde lastbilstrafiken ta marknadsandelar från järnvägen. Flygfrakten kan också antas komma att öka avsevärt. Persontransporterna utveckling kommer att bero på de trafikpolitiska beslut som tas dels när det gäller eventuella restriktioner för bilåkandet i storstäderna och när det gäller kollektivtrafikens utbyggnad och underhåll. Främst är det det långväga resandet som kommer att öka. Postverket räknar med ökat konkurrens och en fortsatt rationalisering. Även om postverket verkar inom ett expansivt område kan sysselsättningen därför komma att bli oförändrad. För Televerket är utsikterna ljusare. Telemarknaden står inför stora förändringar på 90-talet. Införandet av ny teknik, avregleringar och internationalisering kommer att medföra omfattande konsekvenser, både på den nationella och internationella marknaden.

Förutsättningar för bedömningarna

I följande kapitel diskuteras utvecklingsförutsättningarna för enskilda delbranscher inom den privata tjänstesektorn. Det har inte varit möjligt att tränga ner lika djupt i alla branscher. Vissa branscher vars utveckling

framöver kan vara särskilt betydelsefull har därför fått en mer ingående behandling. Detta gäller bank- och försäkringssektorn samt uppdragssektorn. Flera faktorer – bl. a. den förestående EG-integrationen, den tekniska utvecklingen, avregleringar, m.m. – gör att osäkerheten om utvecklingen under 90-talet är stor. Att göra prognoser på olika variabler fram till sekelskiftet är därför vanskligt. Ändå har här gjort bedömningar av sysselsättningens utveckling inom olika tjänstesektorer, främst som ett försök att sammanfatta effekterna av de olika utvecklingsförutsättningar som synes föreligga. Det bör dock påpekas att bedömningarna inte grundar sig på kvalificerade och konsistenta prognosmetoder samt att osäkerheten i många branscher är stor. De till synes exakta prognoser för år 2000 måste därför förres med osäkerhetsintervall.

Bedömningarna baseras på vissa förutsättningar vad gäller den allmänna ekonomiska utvecklingen, bl. a. en BNP-utveckling i nivå med den som förelegat på 70- och 80-talen. I övrigt förutsätts att inte omfattande obalanser uppstår. Bedömningarna har gjorts fristående från de bedömningar och kalkyler som görs LU:s huvudrapport eller i andra bilagor till LU. En förutsättning är också att det inte sker en omfattande förändring i rollfördelningen mellan den offentliga och den privata sektorn. Bedömningarna av de enskilda branscherna utgår från en gruppering av branscherna i *distributionstjänster*, *kommunikationstjänster*, *produktionstjänster* samt *övriga tjänster*. Som framgått tidigare i kapitel 2 är detta en mycket grov gruppering, där de första tre grupperna kan betecknas som *företagstjänster*.

Tabell 5.1 Sysselsättning år 1987 samt prognos för år 2000.

SNR	Bransch	Antal sysselsatta i 1000-tal	
		1987	2000
	Distributionstjänster	603,3	645
61	Partihandel	199,3	215
62	Detaljhandel	314,2	330
63	Restaurang, hotell	89,8	100
	Kommunikationstjänster	289,1	315
7100	Samfärdsel	215,2	235
7210	Post	54,5	55
7220	Teletjänster	19,4	25
	Produktionstjänster	335,4	510
81	Bank	72,7	75
82	Försäkring	22,4	25
83,84	Fastighetsförvaltning	57,3	60
85	Uppdragsverksamhet	183,0	350
	Övriga tjänster	304,7	349
92	Renhållning	43,5	50
93	Undervisning, vård, m. m.	118,9	148
94	Rekreation, kultur	46,5	56
95	Reparationer, tvätt, personliga tjänster	95,8	95
Totalt		1 532,5	1 819

Källa: Nationalräkenskaperna, SIND

och den senare gruppen som huvudsakligen *hushållstjänster*. I tabell 5.1 redovisas produktion och sysselsättning i de olika branscherna år 1987 enligt nationalräkenskaperna. När det gäller sysselsättningen har i tabellen också infogats de bedömningar av möjliga sysselsättningsnivåer år 2000 som gjort för enskilda branscher. På grövre sektornivå är det nationalräkenskapsuppgifter som ligger till grund för redovisningarna. För analys av utvecklingen på finare branschnivå har uppgifter från SCB:s centrala företags- och arbetsställeregister (CFAR) använts, främst när det gäller uppdragssektorn. Vid aggregering har dock i dessa fall översättning gjorts till nationalräkenskapsnivåer.

Handel

Handelssektorn är den största av de olika tjänstesektorerna. År 1987 var medelantalet sysselsatta enligt Nationalräkenskaperna drygt 500 tusen varav knappt 200 tusen inom partihandel och något mer än 300 tusen inom detaljhandel.

Handelns utredningsinstitut (HUI) har nyligen publicerat en ingående studie av handelns utvecklingsförutsättningar och möjliga utveckling fram till år 2000 (Handelns utredningsinstitut 1989). HUI:s bedömningar bygger på vissa allmänna ekonomiska förutsättningar, bl. a. att tillväxttakten blir högre under den andra delen av 90-talet än under den första delen. BNP-utvecklingen bedöms bli något snabbare än under 80-talet, främst under den senare delen av 90-talet. Den privata konsumtionens utveckling bedöms dock bli lägre än under 80-talet under första delen av 90-talet och något högre under den andra delen. Däremot tror HUI att investeringarna kommer att bli högre än under 80-talet.

När det gäller *partihandel* pekar HUI på tre faktorer som påverkat utvecklingen under de senaste decennierna — datoriseringen, transportutvecklingen och ränteutvecklingen. Genom datorisering och förbättrade transportsystem har det blivit möjligt att minska behovet av lagerhållning. Före 1980 ökade lagervolymen i allmänhet men efter 1980 har trenden vänt och partihandelns lager har sedan dess minskat. Under 90-talet är det två faktorer som kommer att vara av betydelse för partihandeln. Den ena faktorn är den fortgående datoriseringen. Den andra faktorn är utvecklingen av EG:s inre marknad och hur Sveriges roll blir i detta sammanhang. Om Sverige deltar i den inre marknaden kan visst behov av mellanlager falla bort i Sverige t. ex. genom att kunder i Sverige betjänas direkt från utlandet. Partihandeln har en central roll som kunskapsförmedlare mellan produktions- och användarleden. Detta har enligt HUI fått till följd att partihandelns roll förändras i riktning mot en ökad servicegrad. Man konstaterar också att det finns en tendens till integration både framåt mot detaljistledet och bakåt mot producentledet.

På basis av historiska samband gör HUI prognoser för olika delar av partihandeln. För den första delen av 90-talet räknar man med en volymutveckling på 1,6 procent per år. Därefter beräknas tillväxten stiga till 2,9 procent per år under andra halvan av 90-talet. När det gäller produktivtetsutveckling så kan en ökad servicegrad förutses vilket skulle innebära

ökat personalbehov. Samtidigt kan effektivitetsvinsterna av ökad datoranvändning bli större. För perioden fram till 1994 räknar HUI med en produktivitetsökning som nästan är i nivå med produktionsökningen och en sysselsättningsökning med inte fullt en halv procent per år. För den senare delen av 90-talet räknar HUI med en snabbare produktions- och produktivitetstillväxt vilket skulle kunna ge en ökning av arbetskraftsbehovet på knappt en procent per år, uttryckt i antalet sysselsatta.

Inom *detaljhandeln* konstaterar HUI en utveckling i riktning mot ökad företags- och butiksstorlek inom de flesta detaljhandelsgrupper. Däremot minskar andelen filialer. Inom varuhushandeln har cityvaruhusen av typ Domus och Åhlens förlorat mark medan stormarknaderna utanför städerna har expanderat. Totalt har Kooperationen ökat sin marknadsandel inom varuhushandeln. Inom dagligvaruhandeln har de frivilliga kedjorna – ICA och VIVO – expanderat på bekostnad av de fristående butikerna. Dagligvaruhandeln domineras stort av de stora handelsblocken och de fristående dagligvarubutikerna har endast något mer än 3 procent av omsättningen. Av olika butiksformer är det främst servicebutikerna och trafikbutikerna (servicebutik i samband med bensinstation) som ökat. 'Supermarkets' har haft ett oförändrat antal butiker medan mindre och medelstora butiker minskat antalsmässigt.

På basis av ekonometriska skattningar av historiska samband gör HUI prognoser för enskilda varugrupper. Av de olika varugrupperna i den inhemska konsumtionen är det fritidsvaror och transporter som antas öka snabbast medan dagligvarorna och alkoholhaltiga drycker får den minsta ökningen. HUI räknar med att den totala privata konsumtionen kommer att öka med 1 procent per år under perioden 1990–1994 och med 2,5 procent under perioden 1995–2000. Uttryckt på delbranschnivå inom detaljhandeln tror HUI att *dagligvaruhandeln* kan öka med 0,4 procent per år under perioden 1990–1994 och med 1,6 procent under perioden 1995–2000. För *varuhushandeln* är motsvarande tal 0,1 procent respektive 4,1 procent samt för *sällanköpshandeln* 1,4 respektive 4,1. Det är således sällanköpshandeln som antas öka snabbast. Totalt antas detaljhandelns omsättning öka med 0,4 procent under den första perioden och med 2,6 procent under den senare.

Enligt HUI finns det mycket som talar för att den dämpning av produktivitetstillväxten som ägt rum under 80-talet sammanhänger med den ökade graden av manuell betjäning inom livsmedelshandeln. HUI bedömer att den manuella betjäningen kommer att öka men i en sjunkande takt. Produktiviteten kan därför stiga något vilket under perioden 1990–1994 kan medföra ett oförändrat arbetskraftsbehov. På grund av semesterns förlängning kan dock en svag ökning av antalet sysselsatta bli nödvändig. För den senare delen av 90-talet bedömer HUI att sysselsättningsökningen inom detaljhandeln inte överstiger en procent per år.

Hotell och restaurang

Hotell- och restaurangsektorn sysselsatte år 1987 ca 75 000 årsanställda enligt branschföreträdare och knappt 90 000 sysselsatta enligt NR. Beroen-

de på mycket deltidsarbete i branschen är den faktiska sysselsättningen osäker. Av de sysselsatta torde restaurangerna stå för ca två tredjedelar. Både hotell- och restaurangbranschen domineras av ett fåtal stora kedjor och i övrigt finns ett stort antal mindre företag. Under 70-talet hade branschen en svag utveckling med vikande efterfrågan. Trots ett lågt kapacitetsutnyttjande har dock under 80-talet en snabbare sysselsättningsökning kommit till stånd. Denna beror dels på ökat tjänsteresande och ökad konferensverksamhet men det anses också att den kanske viktigaste orsaken är kapacitetsutbyggnad som grundar sig i näringslivets placeringsbehov snarare än marknadens efterfrågan. Trots en relativt låg lönsamhet har kapaciteten byggts ut mer än efterfrågan och en viss överkapacitet finns i nuläget. Produktivitetsutvecklingen har varit svag i branschen.

Branschen kommer att påverkas i ogynnsam riktning av förändringar som görs inom skattesystemet, bl.a. den ökade momsen på hotell- och restaurangtjänster. På sikt borde dock branschen kunna få en gynnsam utveckling, dels genom ökade privata inkomster och ökad fritid och dels genom förändrad yrkesstruktur i riktning mot en mer tjänsteintensiv produktion med mer kontaktbehov och tjänsteresande. Emellertid finns det också faktorer som kan påverka branschen i negativ riktning. På skatteområdet har föreslagits höjning av momsen, begränsning av avdragsrätten för hotellkostnader för företagen samt beskattning av måltidssubventioner. Tillsammans med vikande konjunktur kan detta bidra till en svag efterfrågan under första delen av 90-talet. En viss utslagning av företag kan därför inte uteslutas.

I tidigare LU bedömdes sysselsättningen kunna öka med drygt en procent per år. Med hänsyn till nuläget i branschen torde en något långsammare utveckling förefalla mer rimlig. Med en sysselsättningsökning på en knapp procent per år skulle branschen sysselsätta ca 100 000 personer år 2000.

Transporter

I samband med regeringens uppdrag åt trafikverken att utarbeta investeringsplaner har Transportrådet tagit fram underlag i form av prognoser för utvecklingen av gods- och persontransporterna fram till sekelskiftet och till år 2020¹. Prognoserna som till vissa delar redovisas nedan bygger på ett antagande om ekonomins totala utveckling som närmast ansluter sig till LU:s mellanalternativ, men med en lägre nivå på konsumtionen. Detta har betydelse för antagandena om persontrafikens utveckling.

Godstransporter

Godstransporterna har under efterkrigstiden haft en stadig och kraftig uppgång som avbröts vid mitten av 70-talet. Den gren som vuxit kraftigast är de långväga landsvägstransporterna. Utvecklingen har sedan 1974 varit svag och fluktuerande. Utrikessjöfarten har dock haft en kraftig volymminskning fram till 1982 då en viss återhämtning skedde. De senaste åren har emellertid transportarbetet vuxit som en följd av konjunkturuppgång-

¹ Trafikutveckling och trafikprognoser, Rapport 1989:5, Transportrådet

en. Utrikestrafiken har vuxit mest och särskilt då utrikes lastbilstrafik. Också järnvägen har ökat marknadsandelarna under 80-talet.

Järnvägen bedöms kunna få en gynnsam utveckling även i fortsättning. En förutsättning är dock att anpassning sker till de krav som den materialadministrativa utvecklingen inom näringslivet ställer. Bland de delmarknader där järnvägen kan komma att utvecklas finns t.ex. systemtransporter, massgods- och specialtransporter, kombitrafik och långväga lasttrafik. Andra faktorer som påverkar järnvägens utveckling är eventuella åtgärder som riktas mot transportområdet av miljö- eller energiskäl, utbyggnaden av järnvägarna i övriga länder, byggande av Öresundsbro, m. m. På korta avstånd och på produkter med högt värde torde lastbilstrafiken ta marknadsandelar från järnvägen. Den materialadministrativa utvecklingen inom industrin liksom en teknisk utvecklingspotential ger lastbilstrafiken konkurrensfördelar. Lastbilstrafiken torde liksom järnvägen också kunna ta marknadsandelar från sjöfarten. Flygfrakten kan också antas komma att öka avsevärt. Flyget står dock ännu 1987 endast för 0,1 procent av fraktvolymen och 7 procent av fraktvärdet.

Under perioden 1987–2000 beräknas transporter totalt öka med 12 procent. Den kortväga landsvägstransporten beräknas öka med 17 procent och den långväga med 20 procent. Järnvägen antas komma att få samma utveckling som den långväga landsvägstrafiken medan sjöfarten antas ligga kvar på den nuvarande nivån.

Persontransporter

Persontransporterna ökade snabbt under 50- och 60-talen, främst beroende på den snabba ökningen av antalet personbilar. Vid mitten av 70-talet stagnerade personbilstrafiken för att åter öka vid mitten av 80-talet. Under slutet av 70-talet ökade istället de kollektiva transporter snabbt. Ökningstakten minskade dock under 80-talets första år och 1987 var personbilens marknadsdel lika stor som 1970, nämligen 75 procent. Kollektivtrafikens andel hade under samma period ökat från 17 till 20 procent medan cykeltrafikens andel minskat. Andelsförskjutningarna mellan kollektiva transporter och privatbilismen hänger naturligtvis samman med oljepri-sernas utveckling. Under de senaste åren har det reala oljepriset sjunkit till den nivå som förelåg före oljekriserna. Samtidigt har inkomsterna och lånemöjligheterna ökat.

Under 70-talet ökade främst de regionala persontransporterna som en följd av att behovet av arbetsresor ökade p.g.a. den ökade utflyttningen från tätorterna till omgivningen. Eftersom befolkningen i de större tätorterna var relativt konstant så var förändringarna i den lokala trafiken små. De interregionala persontransporterna har dock ökat hela tiden, bl.a. genom förbättrat utbud och prisdifferentieringar inom flyget och införande av lågpris på järnvägen.

Persontransporterna utveckling kommer naturligtvis att bero på de trafikpolitiska beslut som tas dels när det gäller eventuella restriktioner för bilåkandet i storstäderna och när det gäller kollektivtrafikens utbyggnad och underhåll. Efterfrågan på kollektiva transporter beror naturligtvis också på utvecklingen av antalet personbilar. Faktorer som påverkar bilin-

nehavet är den disponibla inkomsten, bensinpriser, lånemöjligheter, m. m. De frågor som f. n. kanske utgör de största osäkerhetsmomenten är miljö- och energifrågorna.

TRP redovisar därför alternativa prognoser med olika antaganden om restriktioner och satsningar på kollektivtrafiken. I basalternativet antar man att kollektivtrafiken byggs ut i de större tätorterna samtidigt som personbilstrafikens ökningstakt begränsas. I de mindre orterna är bilismen fri samtidigt som utbyggnaden av kollektivtrafiken blir svag. Givet dessa förutsättningar räknar man med att fram till sekelskiftet ökar personbilstrafiken med 16 procent. Ökningen sker främst i de större tätorterna. Den lokala och regionala kollektivtrafiken antas öka med 18 procent. Ökningen sker uteslutande i de större tätorterna medan kollektivtrafiken beräknas få minskad betydelse i de mindre orterna. Fjärrtågstransporterna beräknas öka med 50 procent medan flyget ökar med 65 procent.

Totalt sett kommer antalet resor inte att öka så mycket men de längre resorna blir fler. De regionala resorna beräknas öka med 30 procent och de interregionala över 10 mil med 60 procent medan de lokala väntas öka högst måttligt.

Utvecklingen till år 2000

TRP:s ger inga prognoser för sysselsättningsutvecklingen fram till år 2000. Med utgångspunkt från volymprognoserna och antaganden om produktivitetsutvecklingen under 90-talet kan man göra kalkyler över sysselsättningsutvecklingen. Den framtida produktivitetsutvecklingen är dock svår att prognosticera. En mycket grov kalkyl ger vid handen att produktivitetsutvecklingen under perioden 1975–1987 legat kring 3 procent per år inom järnvägen, sjöfarten och luftfarten medan den legat på knappt en procent inom lokal och regional buss- och spårtrafik samt inom lastbilstrafiken. Om denna utveckling fortsätter under 90-talet skulle man med de volymprognoser TPR gör kunna förvänta en sysselsättningsminskning med 15 procent inom järnvägen och med drygt 30 procent inom sjöfarten medan luftfarten skulle öka sysselsättningen med ca 10 procent och lastbilstrafiken och den regionala och lokala buss- och spårtrafiken med drygt 5 procent. Totalt för transportsektorn skulle sysselsättningen mätt ned NR:s mått öka ned ca 7 procent från 215 tusen sysselsatta år 1987 till 235 tusen år 2000.

Post och tele

Postverksamheten

Postverket har fyra grundläggande affärsområden: brev, lättgods, postgiro och banktjänster. Postvolymen har ökat kraftigt under de senaste åren och ökningen väntas fortsätta. Däremot har nya betalningsrutiner med fler direktöverföringar gjort att de traditionella tjänsterna i postkassorna minskat. På framför allt den internationella marknaden har ökar konkurrens kommit från s. k. kurirföretag.

För en fortsatt kraftig volymutveckling pekar en rad faktorer. Dels kommer behovet av affärskommunikation att fortsätta att växa liksom direkt marknadsföring genom posten. Lättgodsmarknaden blir alltmer betydelsefull och behovet av finansiella tjänster kommer att öka. Den tekniska utvecklingen gör att nya tjänster kan introduceras. Posten kan också bli attraktiv för andra rikstäckande kedjor med behov av servicenät. Andra faktorer pekar dock på en ökad konkurrens från andra aktörer eller media, t. ex. elektronisk meddelandeöverföring, telefax eller bud- och kurirföretag, nya automatiserade betalningsrutiner.

Postverket bedömer att volymutvecklingen framöver kommer att vara svagare än tidigare p. g. a. ökad konkurrens. Samtidigt strävar man efter en kraftig produktivitetsökning. Detta innebär att behovet av en sysselsättningsökning kommer att vara litet på andra ställen än i storstadsområdena. Planeringen för de närmaste tre åren innefattar en oförändrad sysselsättningsnivå. Ingenting pekar på en annorlunda utveckling fram till år 2000.

Teletjänster

Teleområdet är kanske det område som står inför de största förändringarna under 90-talet. Införandet av ny teknik och avregleringar och avskaffande av nationella monopol kommer att få omfattande konsekvenser på telemarknaden. Även om något formellt monopol inte förelegat har Televerket i praktiken haft monopol på den inhemska teletrafiken. Under 80-talet har monopolen luckrats upp. Televerkets ensamrätt när det gäller utrustning avvecklas helt under 1988–1989.

Televerkets budget har skiljts från statsbudgeten och Televerket består nu av en verksdel och en bolagsdel – Teleinvest, som är ett holdingbolag med ett 50-tal dotter- eller intressebolag. Televerkskoncernen hade 1988 drygt 48 tusen anställda vara drygt 42 tusen inom Televerket. En stor andel av dessa sysslar dock med annat än televerksamhet (byggnadsverksamhet). Nationalräkenskaperna räknar med en sysselsättning på drygt 19 tusen för telesektorn totalt. Statsmakterna bestämmer dock fortfarande de grundläggande riktlinjerna för koncernens verksamhet. Televerket skall tillhandahålla grundläggande teletjänster och stå för uppbyggnaden av teleinfrastrukturen. Telefoni är verkets basverksamhet. Utöver detta tillhandahåller Televerket en mängd mer eller mindre kvalificerade tjänster, t. ex. dataöverföring, radioverksamhet, Kabel-TV, m. m.

Utrikestrafiken som idag står för 25 procent av intäkterna blir allt viktigare. Under de närmaste åren kommer optiska fiberkablar att tas i drift över Atlanten, vilket ökar den nuvarande kapaciteten dramatiskt. Detta kommer att leda till ökad konkurrens och prissänkningar på teletrafiken. Detta får effekt inte bara för den internationella trafiken utan också för den nationella, eftersom överskottet i den internationella verksamheten hittills använts för att betala olönsam nationell verksamhet. Den ökade konkurrensen medför allmänt att prissättningen i högre grad än hittills måste anpassas till de faktiska kostnaderna.

En marknad som kommer att bli allt viktigare på 90-talet är de stora multinationella företagens interna kommunikation. De flesta större före-

tag har interna datanät idag och har omfattande internationella telekommunikationer. Ökningstakten ligger mellan 10–20 procent per år. Kommunikationsbehovet kommer att öka inom en rad tjänster, t.ex sammanbindning av CAM-system, elektroniska handelsdokument, meddelandehantering, m.m. Storföretagens kommunikation sker främst genom fasta förbindelser och de kan välja att köpa tjänster från olika länders teleförvaltningar eller från specialiserade företag. Kostnadseffektiviteten avgör vilken lösning som väljs men företagen vill också ha möjlighet att köpa tjänsten av ett enda bolag, något som idag inte alltid är möjligt. Televerket har tillsammans med de andra nordiska teleförvaltningarna bildat ett särskilt konsult- och försäljningsbolag – Scandinavian Telecommunication Services AB (STC) – för att kunna konkurrera på den internationella storföretagsmarknaden.

En betydande rationaliseringspotential finns i införandet av *elektroniska dokument*. Inom de större företagen pågår arbetet med datorisering av hela den mängd handlingar som följer varuhanteringen, dvs. följesedlar, fakturor, tullhandlingar, m.m. Om dessa kan sändas via telenätet finns stora effektivitetsvinster att göra genom rationellare hantering av transporterna och genom minskad lagerhållning. En förutsättning för att fördelarna skall kunna utnyttjas fullt ut är att tullverket datoriserar sina rutiner. Tullverket bedöms idag ligga efter tullverken i andra länder men en omfattande datorisering pågår nu.

En av de viktigaste nya tjänsterna som introduceras på 90-talet är *flertjänstnätet*, vanligen kallad ISDN, (Integrated Services Digital Network). ISDN innebär att flera olika typer av tjänster kan ges med samma anslutning. Tillsammans med den omfattande utbyggnad av digitala nät med optisk kabel som sker i Sverige, liksom i andra industriländer, ger ISDN möjlighet till kraftig kapacitetsökning och kostnadsminskning för företag som använder tjänsten. ISDN blir därmed en viktig konkurrensvariabel för företagen. Idag är ISDN dyrt för abonnenten och det är främst storföretagen som kommer att utnyttja tjänsten till en början. Först på senare delen av 90-talet kan en mer allmän spridning påbörjas genom att anslutningsutrustningen blir billigare.

En annan utvecklingslinje är s.k. *Intelligenta nät* (IN). Innebörden av IN är att man genom datorstyrning kan ge en mängd nya kvalificerade tjänster, främst till företagsabonement. IN bedöms kunna få ett genombrott på 90-talet. För att IN skall kunna spridas behövs en gemensam standard. Utveckling av en sådan pågår inom Bellbolagen i USA.

Andra tjänster med hög utvecklingspotential under 90-talet är *mobilttelefoni* och *telex*. Mobilttelefoni är idag relativt dyrt och därför är det främst företagen som använder denna tjänst. Priset för mobiltelefoner och också trafikkostnaderna kommer dock att sjunka väsentligt, vilket betyder att även hushållen kommer att börja använda mobiltelefoner. Även *telex-tjänsten* bedöms kunna öka mycket kraftigt under 90-talet genom att den kommer att bli mycket billigare.

Trafikvolymen i telefonnätet har sedan 1985 ökat snabbare än tidigare. Tidigare låg tillväxtprognoserna på ca 3 procent per år. Prognoserna för den långsiktiga utvecklingen har successivt höjts och nu bedöms den långsiktiga trafikutvecklingen bli 6–7 procent per år. Ett skäl till ökningen

är att datakommunikationen beräknas öka med ca 30 procent per år. För övriga affärsområden torde volymutvecklingen bli lika hög. Produktiviten har under de senaste åren ökat mycket kraftigt. År 1987 ökade produktiviten med 7 procent och 1988 med närmare 11 procent. Genomsnittet för den senaste femårsperioden var sju procent. Det långsiktiga målet är en årlig produktivitetsökning på fem procent. Om detta kan hållas torde en genomsnittlig sysselsättningsökning på 1–2 procent behövas. Med en sådan utvecklingstakt för hela sektorn skulle vid sekelskiftet ca 25 000 ca personer vara sysselsatta inom telområdet.

6. Bank- och försäkringsbranschens utveckling

Bank- och försäkringsbranschens utveckling bestäms av flera olika faktorer — produktionskostnadernas utveckling, den tekniska utvecklingen, utformningen av de regelsystem som kringgärdar bank- och försäkringsbranschen samt inte minst den internationella utvecklingen. 90-talet kommer av allt att döma att präglas av nya rationella produktionsmetoder, mer standardiserade produkter och därigenom också nya marknader, nya regler som kan öppna vägen till totalt sett effektivare bank- och försäkringstjänster samt nya organisationsformer. Om avregleringen av bank- och försäkringsbranschen och anpassningen till EG fortsätter kan man förvänta en hårdnande konkurrens som leder till betydande rationaliseringar på personalsidan och sammanslagning eller uppköp av företag.

Den samhällsekonomiska rollen

Den samhällsekonomiska roll som man brukar tilldela företagen inom finansieringssektorn kan sammanfattas i de tre följande huvudfunktioner: Företagen skall underlätta omfördelningen mellan sparande och konsumtion/investeringar, bidra till reducering och allokering av risker samt utveckla och upprätthålla effektiva och rationella betalningssystem.

Traditionellt har dessa funktioner i Sverige liksom i andra länder fullgjorts av *bankerna*. Genom att uppträda både som låntagare och långivare löser bankerna uppgiften att omfördela resurser mellan sparande och konsumtion eller investeringar. Samtidigt reducerar man riskerna genom att mängden av kunder på inlånings- som utlåningssidan gör att man kan kompensera riskfyllda satsningar med mer säkra sådana. Genom omfattande utvecklingsarbete verkar bankerna också för ett rationellare betalningssystem — den tredje uppgiften.

Försäkringsbolagens samhällsekonomiska roll är liksom bankernas att reducera och sprida risker. Det handlar emellertid inte om samma typ av risker som hos bankerna. Medan bankerna hanterar s. k. *dynamiska risker*, dvs. affärsrisker av typ efterfråge- eller utbudsförändringar, teknisk utveckling eller statlig intervention så hanterar försäkringsbolagen *statiska risker*, dvs. risker till ekonomisk förlust som är förknippade med eller orsakade av naturkrafter eller mänskliga misstag eller missgärningar.

Finansbolagen och de s.k. *mellanhandsinstitut* (bostads-, kommun-, jordbruks- och företagsinstitut) hanterar liksom bankerna huvudsakligen dynamiska risker. De har också en förmedlingsfunktion mellan låntagare och långivare men mer indirekt eftersom de huvudsakligen finansierar sig på penningmarknaden eller från andra finansinstitut. *Fondkommissionärer*nas roll är huvudsakligen att förmedla riskkapital.

Produkter och producenter i bank- och försäkringsbranschen

Bankerna

Bankernas huvudsakliga produkter kan tekniskt sett sägas vara *skuldförbindelser* och *transaktioner*. Transaktionerna är tjänster som uppkommer bl. a. vid etablering eller förändring av skuldförbindelser men också i många andra sammanhang, t. ex. betalningsförmedling. De kostnader som bankerna har är av motsvarande slag, nämligen dels *räntor* för upptagna lån och dels *reala resurser* som åtgår för att utföra transaktionstjänsterna. Man kan urskilja olika typer av produkter, nämligen dels de som riktar sig till *hushållen* och dels de som riktar sig till *företagen*. Även om svenska banker i allmänhet är verksamma på bägge marknaderna så har de ofta en viss tyngdpunkt, t. ex. sparbankerna, och en utveckling mot en klarare åtskillnad mellan de bägge funktionerna förefaller pågå.

Bankernas inlåning från *hushållen* har historiskt bestämts av det faktum att bankerna haft ensamrätt till denna verksamhet och att den varit hårt reglerad. Detta har medfört att konkurrensen inte så mycket har kommit till stånd genom räntenivån som genom införandet av olika typer av konton. Fram till början av 80-talet ökade antalet kontoslag i bankerna kontinuerligt. I och med den friare räntesättning som på senare år blivit möjlig har bankerna försökt reducera antalet kontoslag.

Man kan urskilja två grundtyper av inlåningskonton från *hushållen*, nämligen *transaktionskonton* och *sparkonton*. Den första typen är t. ex. löne- eller betalkonton som används för t. ex. att betala räkningar. Sparkontot medger mindre likviditet mot ersättning av en högre ränta. Utveckling pågår nu mot konton som kombinerar egenskaperna av de bägge kontoslagen. Utlåningskontona är huvudsakligen av tre slag: blanco-, borgens- och inteckningslån.

När det gäller *företag* är bankernas produkter avsevärt mindre standardiserade. Företagen efterfrågar i regel mer kombinerade eller företagsunika produkter och har en större överblick varför prissättningen blir en förhandlingsfråga som inrymmer bankens hela engagemang. Utöver ut- och inlåning och betalningsservice sträcker sig bankernas verksamhet också över börsintroduktioner, emissioner av aktier, optioner eller obligationer och finansiell rådgivning, etc. till mer indirekt hjälp i form av ex. leasing, factoring eller inkassoverksamhet via dotterbolag.

Det finns idag några stora banker med allsidig verksamhet samt ett stort antal mindre banker med regional eller speciell inriktning. 1987 fanns det 25 affärsbanker, 119 sparbanker och 12 föreningsbanker. Affärs- och före-

ningsbankerna har sin tyngdpunkt i utlåning till företagen medan sparbankerna har hushållen som viktigaste kunkkategori. De tio största bankernas omfattning framgår av tabell 6.1

Tabell 6.1 De tio största bankerna år 1987. Balansomslutning samt ut- och inlåning. Mdr kr.

Bank	Balans- omslutning	Antal sysselsatta	Antal kontor
SE-banken	162,7	7 556	344
Handelsbanken	158,7	5 564	451
PK-banken	139,4	3 966	138
Sparbankernas bank	57,7	686	1
Gotabanken	45,6	2 298	152
Första sparbanken	34,2	2 236	130
Nordbanken	31,4	1 598	103
Sparbanken Alfa	25,6	2 012	188
Skånska banken	15,7	660	78
Wermlandsbanken	14,3	754	61

Källa: SIND (1989)

Försäkringsbolagen

Försäkringsbolagens produkter kan också beskriva utifrån uppdelning av marknaden i hushåll och företag men också utifrån de två helt fristående rörelsegrenarna *skadeförsäkrings-* respektive *livförsäkringsverksamhet*. Enligt lag får nämligen direkt livförsäkringsverksamhet inte förenas med annan försäkringsverksamhet än personförsäkring. De vanligaste skadeförsäkringarna på hushållsmarknaden är hem- och villaförsäkringar samt bilförsäkringar. Dessa typer ingår i de allra flesta skadeförsäkringsbolags sortiment och har varit desamma under lång tid. Variationer finns dock i villkoren mellan olika bolag och viss utveckling pågår, t. ex. utvidgning av det bonussystem som funnits i bilförsäkringen till andra områden samt premiering av kunder som har flera försäkringar i ett och samma bolag.

För *livförsäkringar* gäller att livförsäkringsbolagen enligt lag måste vara s.k. *ömsesidiga* bolag vilket betyder att de ägs av försäkringstagarna. Förutom traditionella produkter som liv-, olycks- och sjukförsäkringar erbjuder bolagen också försäkringar av sparkaraktär, t. ex. pensions- eller sparförsäkring. Den förstnämnda typen kan antingen vara individuell eller kollektiv. *Pensions- och kapitalförsäkringarna* bygger i princip på att insatta pengar skall förräntas av försäkringsbolaget och betalas tillbaka till försäkringstagaren när denne blir gammal och de utgör därmed en form av långsiktigt sparande som konkurrerar med bankernas. Denna typ av försäkring har haft en kraftig tillväxt under en lång tid, inte minst p. g. a. att premierna har varit avdragsgilla vid inkomstbeskattningen.

Försäkringsbolagens utbud på *företagsmarknaden* består nästan uteslutande av skadeförsäkringar. De viktigaste är företags- och fastighetsförsäkringar, sjö- och transportförsäkringar, yrkesbilförsäkringar samt flygförsäkringar. I princip är det samma typ av försäkringar som finns på hushållsmarknaden men liksom när det gäller banktjänsterna efterfrågar företagen i högre grad 'skräddarsydda' lösningar, vilket försäkringsbolagen

försöker möta genom 'försäkringspaket', bestående av kombinationer av individuella försäkringar.

Ett fenomen som vuxit kraftig under 80-talet är att storföretagen bildar egna försäkringsbolag, s.k. Captives, för att ta hand om sina egna risker och därigenom nedbringa försäkringskostnaderna. Antalet 'Captives' har vuxit från 7 år 1980 till närmare 60 stycken i början av år 1988. Detta har inneburit att marknaden har krympt för försäkringsbolag som varit inriktade på företagen, men samtidigt har det vuxit fram en ny produkt, nämligen *återförsäkring till företagen*.

Vid slutet av 1987 fanns det 506 privata försäkringsbolag, varav de flesta är mindre och specialiserade. Tabell 6.2 visar balansomslutningen för de största försäkringsbolagen i Sverige.

Tabell 6.2 De största försäkringsbolagen 1987. Balansomslutning, mdr kr.

Försäkringsbolag	Balansomslutning 1987
Skandia	93,2
SPP	93,1
Trygg-Hansa	43,4
AMF-pension	32,4
Folksam	23,0
Wasa	21,3
AMF-sjuk	20,6
Länsförsäkringar	11,5
Sirius	2,8
AFA	2,5

Källa: SIND (1989)

Bland *livförsäkringsbolagen* är SPP och AMF dominerande. Livförsäkringsverksamheten har under de senaste åren varit under stark tillväxt. *Skadeförsäkringsverksamheten* har däremot haft en stagnerande marknad i Sverige och i övriga Västeuropa vilket medfört en viss överkapacitet. Utomlands spelar *försäkringsmäklare* — s.k. brokers — en betydelsefull roll för att samordna företagens försäkringsbehov medan detta i Sverige skötts av försäkringsbolagen själva. Genom en lagändring 1988 har dock förutsättningarna för mäklarverksamhet förbättrats i Sverige. På den svenska marknaden förekommer ett antal mindre företag som sysslar med mäklarverksamhet.

Finansbolagen

Finansbolagens verksamhet har ursprungligen varit avbetalningsfinansiering. Under 70- och 80-talen har dock denna verksamhet krympt till förmån för kontokorts- och reversfinansiering samt leasing och factoring. På *hushållsmarknaden* är de viktigaste produkterna och tjänsterna kontokort, avbetalningskontrakt, hyrfinansiering, bostadslån samt direktlån. Finansbolagen saknar ett utbrett kontorsnät och samarbetar därför med detaljhandelsföretag eller återförsäljare för att kunna erbjuda kredit i samband med köpet av en vara. Finansbolagen har tidigare haft ett högt ränteläge genom att de riktat sig till högriskkunder eller kunder som inte

kunnat låna i banker p.g.a. regleringarna. I och med avregleringen av bankernas låneverksamhet har räntenivån utjämnats gentemot bankerna.

På *företagsmarknaden* är det två slags produkter som finansbolagen erbjuder: *rörelsekrediter* och *investeringskrediter*. Rörelsekrediterna utgörs främst av olika former av factoring, där den vanligaste formen är *faktura-belåning*. Ett säljande bolag belånar sina fakturor hos finansbolaget men står själv för kreditrisken. Andra former är *fakturaköp* och *fakturagaranti* där finansbolaget står för kreditrisken. Den senare formen innebär endast att finansbolaget tar på sig kreditrisken och används vanligast vid export-affärer där sälj företaget kan ha större svårigheter att bedöma kreditrisken. *Investeringskrediterna* utgörs huvudsakligen av *reverslån* och *leasing*. Volyymmässigt dominerar reverslånen som står för 50 procent av utstående krediter medan leasingen står för 25 procent. När det gäller reversutlåningen är konkurrensen med bankerna hård och liksom hos bankerna gäller att räntan blir lägre ju bättre säkerhet som finns. Leasingverksamheten utgörs huvudsakligen av finansiell leasing. Man brukar skilja mellan operationell leasing, där uthyraren står för underhåll och reparationer och *finansiell leasing*, där leasetagaren själv får stå för underhållet. Både till den långsiktiga och kortsiktiga kreditgivningen försöker finansbolagen utöka tjänstesortimentet med t.ex. inköp, administration, eller försäljning av leasing-objekt, rådgivning, analyser eller annan administrativ service som reskontrahantering eller cash-management.

Finansbolagen svarade 1987 för 12 procent av utlåningen till allmänheten. Vid slutet av 1987 fanns det 287 finansbolag i Sverige. Tabell 6.3 visar balansomslutningen för de största finansbolagen.

Tabell 6.3 De största finansbolagen 1987. Balansomslutning, mdr kr.

Försäkringsbolag	Balansomslutning 1987
FinansScandic	13,1
Agro Finansgruppen	12,6
Independent	10,7
Svenska Finans	10,7
PKfinans	9,7
Fondfinans	9,7
Probo	9,2
NyckelnHolding	5,3
Gamlestaden	5,2
Vendor	4,8

Källa: SIND (1989)

Mellanhandsinstitut är huvudsakligen inriktade på att förmedla krediter mellan främst kapitalplacerande institut till den slutliga låntagaren under stränga krav på säkerhet. Mellanhandsinstitutet är antingen *kreditaktiebolag* eller *hypoteksinstitut* och har det gemensamt att de bedriver *specialdestinerad* utlåning. I slutet av 1987 fanns det 22 kreditaktiebolag och 3 hypoteksinstitut på den svenska marknaden. Den huvudsakliga produkten är långsiktig kreditgivning.

Fondkommisionsbolagen bedriver huvudsakligen handel med värdepapper, dvs., aktier, obligationer, optioner, m.m., för sina kunders räkning men får också ha ett eget s.k. handelslager. Intäkterna består av "courta-

ge", vilket är ett påslag på ca 0,3–0,6 procent av omsättningssumman. Fondkommissionären har även vissa möjligheter att ge krediter för att underlätta värdepappershandeln samt via *förskottsinsbetalningar* för köp i praktiken en viss inlåningsmöjlighet. Fondkommisionsverksamheten har varit mycket expansiv under 80-talet med ett fördubblat antal aktörer, ökat antal marknader och nya typer av instrument. Införandet av omsättningsskatt på handeln har dock haft en dämpande effekt.

Bank- och försäkringsbranschen totalt

Vid sidan av de ovan uppräknade instituten finns det på finansmarknaden ett flertal statliga fonder som är knutna till bostadsbyggande eller till industrin. AP-fonderna, Industrifonden och Investeringsfonderna är exempel på detta. Totalt sysselsatte banker och finansieringsinstitut (SNR 8110) knappt 73 000 personer år 1987. Privat försäkringsverksamhet (SNR 8210) sysselsatte samma år drygt 22 000 personer.

Förutsättningar inför 90-talet

Utvecklingen under resten av seklet för bank- och försäkringsbranschen bestäms naturligtvis av en mängd olika faktorer av vilka utvecklingen av den reala ekonomin inte minst är viktig. Det finns emellertid några faktorer som i särskild grad kan vara värda att granska. En sådan faktor är produktionskostnadernas betydelse. *Den tekniska utvecklingen* är en annan faktor som har betydelse för produktutvecklingen och utvecklingen av produktionsmetoder och organisation. Likaså är utformningen av de regelsystem som kringgärdar bank- och försäkringsbranschen av betydelse för möjligheterna att verka. *Den internationella utvecklingen* är ytterligare en faktor som kan antas komma att få avgörande inflytande på utvecklingen.

Produktionskostnadernas betydelse

Verksamheten inom bank- och försäkringsbranschen är i förhållande till andra sektorer relativt personalintensiv. Ökade relativpriser på arbetskraft har därför medfört stora kostnadsökningar för *administration* inom bank- och försäkringsbranschen. Möjligheterna till effektiviseringar och kostnadssänkningar är därför viktiga faktorer för att kunna konkurrera framgångsrikt. Ett sätt att hålla kostnaderna nere är att låta datorer utföra enkelt rutinarbete. En utveckling i denna riktning har pågått sedan länge och kommer att fortgå även under nästa decennium.

Ett förhållande som kännetecknar företagen inom bank- och försäkringsbranschen är att man i hög grad kan använda samma produktionsresurser till att producera olika produkter, s. k. joint production. Ett flertal produkter kan då bidra till att täcka de fasta kostnaderna. Innebörden av detta är att t. ex. en bank eller ett försäkringsbolag med ett brett produktsortiment och flera marknader kommer att ha konkurrensfördelar gentemot en bank som specialiserar sig på ett fåtal produkter eller ett fåtal marknader. Konkurrensfördelarna grundar sig på ett flertal faktorer, t. ex. att samma

distributionskanaler kan användas till olika produkter eller att samma informationskanaler kan användas t.ex. vid kreditbedömning. En storbank anses också ha mindre sårbarhet än en specialiserad bank genom större flexibilitet vid förändringar. Genom att vara verksam på flera marknader kan storbanken också ha konkurrensfördelar på den kommersiella marknaden genom de multinationella företagens behov av brett produktutbud och kontaktnät.

Bank- och försäkringsbranschen kännetecknas således av *sortimentekonomi* (economy of scope), dvs. fördelar av ett brett produktsortiment. För ett enskilt bankkontor kan man också konstatera förekomsten av *skalekonomi* (economy of scale). Genom att hantera stora kunder med stor inlåning kan de stora bankerna uppnå låg administrativ kostnad per förmedlad krona. Stordriftsfördelarna gäller dock inte vid expansionen genom flera bankkontor. Sortimentekonomin torde därför vara betydligt viktigare drivkraft för strukturomvandlingen.

De strukturomvandlingseffekter som kan förväntas av både sortimentekonomi och skalekonomi är ett ökat antal fusioner. Under åren 1984 – 1987 ökade antalet fusioner med 45 procent bland de 1000 största företagen i Västeuropa medan motsvarande siffra för distribution, bank och försäkring var 67 procent. Mycket talar för att framtiden kommer att innehålla en fortsatt utveckling mot fusionering och samarbetsavtal.

Utöver de administrativa kostnaderna har bankerna också kostnader för kapitalanskaffning, s.k. *fundingkostnader*. Utvecklingen pekar mot att dessa kostnader kommer att öka genom att insättarna blir mer medvetna om möjligheterna att få högre avkastning. Tillgången till ett utbrett kontorsnät har tidigare automatiskt medgett en högre räntemarginal. Dessa fördelar håller nu på att försvinna och detta får till effekt dels att bankernas kontorsnät måste baseras på nya tjänster och dels att prissättningen måste bli mer effektiv och kostnadsanknuten.

Fundingkostnaderna påverkas också av ägarförhållandena. För sparbanker och föreningsbanker som är ägarlösa kan en expansion av det egna kapitalet eller av främmande kapital ställa sig svårare eller dyrare. Ägarförhållandena kan således också ge effekt på strukturomvandlingen genom de ägarlösa företagen kan få svårare att expandera och ta tillvara sortimentsekonomin. Det har också hävdats att bristen på ägare leder till lägre krav på effektivitet, vilket ytterligare skulle försvaga utvecklingsförutsättningarna.

Utveckling av teknik, produkter och organisation

Även om bank- och försäkringsbranschen inte är en bransch med omfattande FOU så betyder inte detta att den tekniska utvecklingen har stort inflytande på utvecklingen. Den tekniska utvecklingen berör dock i första hand utvecklingen av produktions- och distributionsmetoder medan produktutvecklingen inom bank- och försäkringsbranschen snarare är vidareutveckling av befintliga produkter än införande av helt nya. Utvecklingen av produkter, teknik och organisation är dock medel i en utveckling i riktning mot främst kostnadseffektivisering och ökad kundanpassning.

Den tekniska utvecklingens effekter torde ha varit störst på betalnings-

förmedlingens område. Införandet av uttagsautomater, betalkort, giro, m.m. har inneburit avsevärd ökad tillgänglighet och rationellare betalningsrutiner för kunderna. I takt med utvecklingen av kraftfullare datorer har tjänsterna blivit mer kvalificerade. För bankerna har datorerna inneburit att personal kunnat frigöras från manuellt rutinarbete.

En vidareutveckling av uttagsautomaterna är självbetjäningsterminalerna, där kunderna själva kan utföra enklare bankärenden. Dessa har dock nackdelen att de endast är tillgängliga under kontorstid. Denna nackdel har dock undanröjts genom införandet av *telefontjänsten*, vilket innebär att kunden via telefon kan utföra sina bankärenden. På den senaste generationen uttagsautomater finns dessutom möjligheter att göra transaktioner mellan konton.

På produktsidan har strävan efter effektivitet bidragit till utvecklingen av nya distributionskanaler, t. ex. *standardiserade låneprodukter*, dvs. lån med förutbestämda belopp, räntor och villkor, som sänds per post eller genom finansbolag. Ett annat exempel är fackförbundens medlemslån. På inlåningssidan har utvecklingen gått mot inlåning med högre risker och räntor, t. ex. aktiefonder och mot *helkundslösningar*, dvs. kunder får förmaner om bankaffärerna är av en viss omfattning. I helhetslösningen ligger också en möjlig utveckling mot integration med andra aktörer, t. ex. försäkringsbolagen, genom kombinerade lån-försäkringsprodukter.

Försäkringsbolagen har i mycket haft en parallell utveckling med bankerna. Datoriseringen har haft betydande rationaliseringseffekter främst inom skaderegleringen. Liksom för bankerna är det distributionskanalerna som främst varit föremål för effektivisering. De kollektiva försäkringarna är ett exempel, t. ex. försäkringsbolagens samarbete med fackföreningar eller bilföretag.

Regleringarnas betydelse

Bank- och försäkringsbranschen har traditionellt varit en av de starkast reglerade sektorerna. Regleringarna har haft formen dels av direkta pris- eller kvantitetsregleringar, t. ex. likviditetskrav, utlåningsregler, emissionskontroll, etc., eller indirekta regleringar genom diskontopolitik eller öppna marknadsoperationer. Under senare år har riksbanken alltmer övergått till att tillämpa de senare s. k. marknadskonforma medlen.

Trots den avreglering som ägt rum är bank- och försäkringsbranschen fortfarande en jämförelsevis reglerad sektor där de olika finansinstituten verkar relativt skyddade inom sina segment. Någon totalt fri konkurrens kommer troligen inte heller att tillåtas men däremot en begränsad avreglering där t. ex. banker och försäkringsbolag kan ingå i samma koncern. En ökad integration av banker och försäkringsbolag kan därmed inte uteslutas.

Den internationella marknaden

Bland de faktorer som kommer att ha störst inflytande på bank- och försäkringsbranschen är utvecklingen på den internationella marknaden och hur den svenska bank- och försäkringsbranschen kommer att integre-

ras med den internationella. Den pågående samordningen och avregleringen inom EG torde därvid vara den faktor som är av störst betydelse.

Målsättningen inom EG är att en fri inre marknad skall vara uppnådd vid ingången av år 1993 genom att valutaregleringarna slopas, att finansiella företag ges fri etableringsrätt samt genom att lagstiftningen harmoniseras. Inom banksektorn har redan vissa beslut tagits angående centralbanker och postgiro och förslag ligger om harmonisering av lagar vad gäller myndighetskontroll, kapitalanskaffning, soliditet och likviditet, redovisning m. m. (Second Banking Directive). Centralt i förslaget är att banker som har tillstånd i ett land skall ha fri etableringsrätt inom hela EG-området. När det gäller banker i länder utanför EG eftersträvar man s. k. reciprocitet, vilket innebär att utanförstående länders banker skall ha samma ställning som medlemsländernas under förutsättning att samma förmåner gäller för medlemsländernas banker i de utanförstående ländernas banker.

På försäkringsområdet finns inom EG ett organ som har till uppgift att koordinera lagstiftningen mellan länderna. Syftet är att försöka åstadkomma samma integration som på banksidan. På vissa marknadssegment kommer det dock fortfarande föreligga vissa hinder för företagen att täcka in risker i andra länder. På sakförsäkringssidan föreslås av konsumentskyddsskäl olika regler för s. k. *stora risker* respektive *massrisker* medan man på livförsäkringssidan går åtskillnad mellan individuella och kollektiv försäkringar samt försäkringar som försäkringstagaren själv tecknar i utlandet.

Liberaliseringen och integrationen av den finansiella sektorn bedöms kunna ge betydande effektivitetsvinster. Beroende på graden av den nuvarande effektivitetsförlusten genom regleringar kan potentialen för prissänkningar, som framgår av tabell 6.4 uppgå till mellan 10 och 30 procent. Hela potentialen bedöms dock inte komma konsumenterna tillgodo.

Tabell 6.4 Potentiella och förväntade prissänkningar avseende finansiella tjänster.

Land	Potentiellt prisfall (%)	Förväntad prissänkning (%)
Spanien	34	16 – 19
Italien	28	09 – 19
Frankrike	24	07 – 17
Belgien	23	06 – 19
Västtyskland	25	05 – 15
Luxemburg	17	03 – 13
Storbritannien	13	02 – 12
Nederländerna	09	00 – 09

Källa: SIND (1989)

Den pågående internationaliseringen av näringslivet kommer att påverka den svenska bank- och försäkringsbranschen dels genom att internationaliseringen ökar behovet av sektorns tjänster men också genom att utbudet och konkurrensen ökar. Företagens utlandsverksamhet kommer att ställa krav på brett produktsortiment och verksamhet på flera marknader. Internationaliseringen kommer därför förstärka den pågående strukturom-

vandlingen genom att rent nationella företag eller mindre företag kommer att tappa marknadsandelar och på sikt riskera att bli uppköpta av de större företagen.

Konsekvenser för utvecklingen under 90-talet

90-talet kommer av allt att döma att präglas av nya rationellare produktionsmetoder, mer standardiserade produkter och därigenom också nya marknader, nya regler som kan öppna vägen till totalt sett effektivare bank- och försäkringstjänster samt nya organisationsformer. Dessa förhållanden kommer att få konsekvenser för sysselsättning, företagsstruktur, m. m. inom bank- och försäkringsbranschen. Det är samtidigt mycket svårt att förutspå vad som kommer att hända eftersom det är många osäkerhetsfaktorer, t. ex. den tekniska utvecklingen och den internationella utvecklingen och integrationen

Om avregleringen av bank- och försäkringsbranschen och anpassningen till EG fortsätter kan man förvänta en hårdnande konkurrens som leder till betydande rationaliseringar på personalsidan och sammanslagning eller uppköp av företag. Främst kommer behovet av okvalificerad personal att minska medan efterfrågan på kvalificerad personal kommer att vara oförändrat hög. Samtidigt kommer efterfrågan på sektorns tjänster fortsätta att öka. Den ökande konkurrensen kommer sannolikt att leda till färre och större företag. Bankerna har idag ett kostnadskrävande kontorsnät. Även om man försöker utnyttja kontoren bättre genom att bredda sin verksamhet förefaller det troligt att antalet bankkontor kommer att minska. Vad gäller sysselsättningen är det mer osäkert. Trots en omfattande datorisering har sysselsättningen inom bank- och finansieringssektorn (SNR 8110) ökat varje år med i genomsnitt 4,6 procent årligen på 80-talet mot 2,9 procent på 70-talet. Sannolikt kommer rationaliseringstakten att förstärkas framöver genom integration mellan banker, försäkringsbolag och andra finansieringsinstitut och genom strukturomvandlingen. Ökningstakten kommer därför minska avsevärt i jämförelse med 80-talsutvecklingen eller kan möjligen komma att stagnera. För försäkringsbolagen minskade sysselsättningen under den senare delen av 70-talet och först under de senaste åren har en viss ökning kommit till stånd. Också i denna bransch torde sysselsättningsökningen avstanna eller möjligen vändas i en minskning.

7. Uppdragssektorns utveckling

Uppdragssektorn är den sektor som haft den snabbaste sysselsättningsökningen under 70-talet. Databranschen är den delbransch som vuxit snabbast och som även i fortsättningen kommer att vara den mest expansiva. Andra expansiva branscher är de kamerala tjänsterna samt de juridiska tjänsterna. De alltmer komplicerade reglerna för företagande ökar behovet av denna typ av tjänster. Också annons- och reklamverksamheten samt organisationskonsultverksamheten kan antas komma att växa på 90-talet. För de tekniska konsulterna samt bevakningsföretagen kan en något svagare sysselsättningsökning förväntas.

Struktur och utveckling

Uppdragssektorn är den sektor som har haft den snabbaste tillväxten under 1980-talet. Under första delen av 1970-talet ökade antalet sysselsatta årligen med i genomsnitt 2.5 procent, under den senare delen minskade ökningstakten till 1.2 procent. Mellan 1980 och 1987 ökade antalet sysselsatta i den privata uppdragssektorn enligt NR med nästan 44 procent, dvs. drygt 5 procent per år och mellan 1986 och 1987 med över 11 procent.

År 1988 fanns det totalt enligt CFAR (SCB:s centrala företagsregister) drygt 18000 arbetsställen med drygt 137000 anställda. Till detta kommer nästan 24000 arbetsställen utan anställda¹. Uppdragssektorn är mycket småföretagsbetonad. Det finns mindre än femtio arbetsställen med mer än 200 anställda år 1988. Genomsnittligt anställda per arbetsställe ligger på drygt 6 personer. Endast i en delbransch — Bevakningsverksamhet — överstiger genomsnittstorleken 10 anställda.

Branschen består av en mängd delbranscher, som är sinsemellan olika och med olika utvecklingsmönster. Tabell 7.1 visar antal sysselsatta år 1988 och utvecklingen under 80-talet enligt CFAR² för de ingående delbranscherna. Här har också branschen Maskinuthyrning (SNI 833) medtagits.

År 1977 var *Byggkonsultverksamhet* och *Annan teknisk uppdragsverksamhet* de största delbranscherna med vardera drygt 20 procent av sysselsättningen. Genom en kraftig tillväxt har numer delbranschen *ADB-verksamhet* övertagit rollen som största bransch. Teknisk konsultverksamhet är dock fortfarande sammantaget den viktigaste verksamheten. ADB-verksamheten har varit den mest expansiva branschen. Under de senaste fyra åren har sysselsättningen ökat med nästan 18 procent per år. Tillväxten visar heller inga tecken på att avmattas. De tekniska konsulterna har

¹ Eller med mindre än 1 anställd. Källan är här SCB:s centrala företagsregister, CFAR eftersom Nationalräkenskaperna (NR) inte redovisar uppgifter på detaljerad branschnivå. NR:s nivåer brukar skilja sig från CFAR:s. 1987 var skillnaden ca 6 procent.

² Centrala företagsregistret, SCB.

Tabell 7.1 Antal sysselsatta år 1988 och förändring mellan 1977–1988 i delbranscherna inom Uppdragsverksamhet(SNI 832) och Maskinuthyrning(SNI 833). Privat sektor.

Delbransch SNI	Årsverken 1988 ¹		Genomsnittlig årlig procentuell förändring	
	Antal	Andel %	1977–1983	1984–1988
83210 Juridisk uppdr.	4 596	3,3	9,0	8,9
83220 Kameral uppdr.	17 542	12,8	5,6	3,7
83230 ADB-verksamhet	24 015	17,5	12,1	17,8
83241 Byggkonsulter	21 840	15,9	1,6	4,2
83249 Annan teknisk uppdragsv.	20 941	15,2	0,9	3,2
83250 Annonss-, reklam-verksamhet	13 876	10,1	7,3	8,2
83291 Skriv-, dupliceringsv.	2 898	2,1	4,4	8,7
83292 Rationalis., organis.	4 113	3,0	4,4	7,6
83293 Bevakningsrörelse	11 107	8,1	1,2	7,0
83299 Annan uppdrags-verksamhet	10 333	7,5	11,0	6,3
833 Maskinuthyrning	6 231	4,5	0,3	4,6
Totalt	137 492	100	4,4	7,0

¹ Företag med minst en anställd

Källa: CFAR; SCB samt SindBransch 1985:4: Uppdragsverksamhet – En översikt.

haft den relativt sett svagaste utvecklingen, särskilt under slutet av 70-talet och början av 80-talet. En viss återhämtning har dock skett i den starka byggkonjunkturen under senare år men de tekniska konsulternas bidrag till den snabba utveckling som kännetecknar Uppdragssektorn är inte särskilt stort.

De delbranscher som vid sidan av ADB-verksamhet har vuxit mest är *Juridisk uppdragsverksamhet* och *Annonss- och reklamverksamhet* samt *Annan uppdragsverksamhet*. Den senare delbranschen innehåller en stor mängd verksamheter av mycket varierande art och med både företag och hushåll som köpare. Utvecklingen kan sägas spegla den nya konkurrenssituation som näringslivet mött under 70- och 80-talen och som resulterat i krav på ökade marknadsföringsinsatser och rationaliseringsåtgärder. Annonss- och reklamverksamhetens liksom rationaliseringsverksamhetens relativt snabba tillväxt kan vara ett exempel på detta

Man kan möjligen tolka utvecklingstakterna som att kvalificerade tjänster ökar mer än okvalificerade. Den juridiska branschens tillväxt skall ses mot bakgrund av den ökade komplexitet som kännetecknar näringslivet och samhället och det ökade antal regler som kringgärdar näringslivet. De kamerala uppdragen, som är mer standardbetonade, har haft en svagare utveckling. Den kraftiga tillväxten inom skriv- och dupliceringsverksamheten under de senaste fyra åren torde vara en effekt av den starka konjunkturen och det arbetskraftsunderskott som förelegat.

Faktorer som påverkar uppdragssektorns utveckling

Som visats tidigare är det huvudsakligen företagen som är Uppdragssektorns kunder. Det är därför naturligt att aktivitets- och konjunkturläget i näringslivet i allmänhet har ett betydande inflytande på utvecklingen inom Uppdragssektorn. Det finns studier som visar att industriföretagens tjänsteköp ofta består av samma tjänster som man själv producerar men som man i högkonjunktur köper för att komplettera när de egna resurserna inte räcker till³. I högkonjunktur skapas därför utrymme dels för nya företag inom Uppdragssektorn och dels för sysselsättningsökningar inom de befintliga företagen.

Vid sidan av konjunkturläget finns emellertid en mängd faktorer som påverkar den långsiktiga utvecklingen, dvs. faktorer som gör att företagen i ökad utsträckning köper tjänster från Uppdragssektorn. En sådan faktor som det pekats på är att tjänsten kan vara billigare att köpa från specialistföretag genom att dessa kan utnyttja *stordriftsfördelar*⁴. En annan faktor kan vara att företaget inte behöver en viss funktion på heltid och att man p.g.a. *odelbarhet* föredrar att köpa tjänsten utifrån. Ytterligare en faktor kan vara behovet att tillföra företaget kompetens utifrån, som kan ge ett vidare perspektiv och hålla företaget i fas med den externa utvecklingen.

Det har också pekats på strukturella faktorer som ökar behovet av företagstjänster. *Sammanlagning* av mindre företag till större enheter har ansetts öka behovet av externa kvalificerade företagstjänster genom att företagsledningen blir mer komplicerad. *Diversifiering* är en annan faktor som har ansetts öka behovet av extern kompetens genom att företagen kommer in på nya områden och möter nya behov av t.ex. marknadskunskap, finansiering, juridisk expertis, etc.

1970- och 1980-talet har för den svenska industrin och näringslivet kännetecknats av den omfattande strukturomvandling. Under 70-talet försökte många företag diversifiera sig samtidigt som den ökande konkurrensen framtvängde kraftiga neddragningar i många branscher. Under slutet av 70-talet och början av 80-talet ökade företagsköp och företagsammanslagningar, inte minst de utländska företagsköpen i EG och USA. Trenden mot ökade företagsköp förstärktes sedan av den ökade likviditet som devalveringen skapade samtidigt som den begränsade marknadsutvecklingen försvårade expansion på annat sätt genom företagsköp. Den omfattande strukturomvandlingen torde därför vara en förklaring till Uppdragssektorns snabba tillväxt under de senaste decennierna.

Vid sidan av de faktorer som gör att företag i större utsträckning köper tjänster utifrån hellre än att producera dem själva finns det rent *statistiska* effekter av strukturomvandlingen. Som tidigare visats har en omfattande *bolagisering* ägt rum. För att öka effektiviteten i tjänstefunktionerna gör företagen om dem till egna bolag som då byter statistisk klassificering. Ett exempel är när ett industriföretag gör om sin finansieringsfunktion eller dataavdelning till ett eget bolag. Detta företag kommer då att registreras inom uppdragssektorn som då får en skenbar tillväxt. För perioden 1977–1982 kunde ca hälften av tillväxten för gruppen *företagstjänster* förklaras med överflyttning från industrin.

Hur utvecklingen har varit under senare delen av 80-talet finns inga

³ Se IUI, etc.

⁴ Understanding the Service Economy, Thomas M. Stanback, The John Hopkins University Press, Baltimore.

uppgifter om. För att i någon mån belysa problemet har här tagits fram uppgifter om var, dvs. inom vilka branscher, de nuvarande arbetsställena inom sektorn Uppdragssektorn var registrerade vid två tidigare tidpunkter – 1984 och 1980. Även om några entydiga svar inte kan ges kan man ändå få vissa indikationer på om tillväxten skett genom sysselsättningsexpansion i befintliga företag eller genom att nya företag tillkommit. Tabell 7.2 visar i vilka branscher som de arbetsställen som finns i uppdragssektorn år 1988 fanns år 1980 och hur stor del av de anställda som finns i respektive grupp.

Tabell 7.2 Antal arbetsställen och antal sysselsatta år 1988. Uppdelning efter arbetsställets branschtillhörighet år 1980. Delbranscher inom Uppdragsverksamhet (SNI 832) och Maskinuthyrning (SNI 833). Privat sektor.

Delbransch SNI	Procentuell andel av 1988 års arbetsställen och sysselsättning (inom parentes) som 1980 befinner sig i:			
	Samma bransch	Varu- sektorn	Övrig tjänstesektor	Ej registrerade
83210 Juridisk uppdr.	31 (41)	0 (0)	3 (4)	66 (55)
83220 Kameral uppdr.	22 (58)	1 (4)	4 (4)	73 (34)
83230 ADB-verksamhet	8 (32)	1 (3)	4 (9)	87 (56)
83241 Byggkonsulter	24 (60)	1 (1)	5 (5)	70 (34)
83249 Annan teknisk uppdragsv.	24 (61)	2 (2)	6 (9)	68 (28)
83250 Annons-, reklam- verksamhet	18 (39)	1 (2)	5 (9)	76 (50)
83291 Skriv-, dupliceringsv.	24 (60)	2 (4)	5 (5)	69 (31)
83292 Rationalis., organis.	13 (34)	0 (5)	9 (13)	78 (48)
83293 Bevakningsrörelse	38 (78)	3 (1)	2 (1)	57 (20)
83299 Annan uppdrags- verks.	15 (32)	2 (3)	8 (22)	75 (43)
833 Maskinuthyrning	9 (40)	6 (10)	8 (8)	77 (42)
Totalt	19 (50)	2 (3)	5 (7)	74 (40)

Källa: Bearbetning av CFAR.

Tabellen visar att så mycket som tre fjärdedelar av uppdragssektorns arbetsställen är nyregistrerade sedan 1980. Även om det till största delen är de mindre företagen som är nyregistrerade så måste man konstatera att det skett en omfattande förnyelse inom sektorn. Endast 19 procent av arbetsställena fanns år 1980 inom samma delbransch medan 7 procent överflyttats från andra sektorer, främst från de övriga tjänstesektorerna. Eftersom de nyregistrerade arbetsställena av naturliga skäl är mindre än genomsnittet blir den sysselsättningsmässiga förnyelsen inte lika omfattande. Emellertid är det endast hälften av de sysselsatta som arbetar i arbetsställen som fanns i branschen år 1980 medan 40 procent arbetar i nya arbetsställen. Flertalet nya arbetsställen har tillkommit efter 1984. Totalt för Uppdragssektorn har 58 procent av arbetsställena med 26 procent av sysselsättningen nyregistrerats sedan 1984. Inom ADB-verksamheten har drygt två tredjedelar av företagen med en tredjedel av sysselsättningen nyregistrerats sedan 1984.

Den största andelen nya arbetsställen finns inom ADB-verksamheten, där 87 procent av företagen med 56 procent av sysselsättningen är nya.

Endast 8 procent av företagen finns kvar i samma bransch. Andra delbranscher med hög förnyelseandel är *Annonss- och reklamverksamhet*, *Rationaliserings- och organisationsverksamhet*, *Maskinuthyrning*, samt *Annan uppdragsverksamhet*. En hög andel ny sysselsättning har också *Juridisk uppdragsverksamhet*, även om andelen nya arbetsställen är mindre än genomsnittet.

Som framgår av tabellen har direkt *omklassning av arbetsställen* till uppdragssektorn från andra sektorer inte varit omfattande, särskilt inte från varusektorn. Endast för delbranschen Maskinuthyrning har omklassning från varusektorn haft en viss betydelse. Detta betyder emellertid inte att man kan utesluta att *bolagisering* av tjänstefunktioner påverkat Uppdragssektorns utveckling. Bolagiseringen sker ofta genom att delar av ett existerande arbetsställe, t.ex. inom industrin, rycks loss och bildar ett arbetsställe som kommer att betecknas som nyregistrerat i statistiken. I den stora grupp nyregistrerade arbetsställen som finns i tabellen kan således finnas delar som tidigare funnits inom andra sektorer.

Utvecklingen under 90-talet

ADB-verksamheten kommer också under 90-talet att vara den mest expansiva branschen inom uppdragssektorn. Branschen har tidigare genom den omfattande datoriseringen och genom inriktningen mot alla samhällssektorer kunnat expandera även när konjunkturläget varit dåligt. Det största problemet i branschen har tidigare varit att skaffa tillräckligt med kvalificerad personal. Möjligen kommer utbud och efterfrågan nu att närma sig varandra. Branschen består av några större företag och en stor mängd mindre. En viss strukturomvandling pågår i branschen genom att större företag köper upp mindre. Också hårdvaruleverantörer och utländska företag ökar sitt ägande för att på detta sätt bredda sina marknader eller sitt sortiment. En viss ökad konkurrens kan uppstå genom den ökande internationaliseringen även om internationaliseringen och strukturomvandlingen i sig också ger upphov till efterfrågan på datatjänster. Mycket talar för att tillväxten kommer att vara fortsatt stark även om en viss sänkning av den nuvarande tillväxttakten inte kan uteslutas. De större företagen kommer att expandera mest, delvis genom uppköp av mindre. En årlig sysselsättningsökning kring 10 procent skulle ge totalt ca 75 000 sysselsatta vid sekelskiftet.

De **tekniska konsulttjänsternas** utveckling är i hög grad kopplad till industrins och byggandets utveckling, främst näringslivets byggande. Marknaden har under de senaste årens byggkonjunktur varit expansiv. Att man inte kunnat expandera sysselsättningen har berott dels på att det tidigare fanns en viss överkapacitet men främst kanske på att det inte funnits personal att tillgå. Konkurrenten har varit hård inom branschen men också från andra branscher, t.ex. databranschen. Svårighet att skaffa personal är också en faktor bakom den omfattande strukturomvandling som pågår, då uppköp av företag kan vara det enda sättet att expandera. En polarisering mot små och stora företag pågår i branschen medan de medelstora företagen försvinner. Storleken i sig kan vara en fördel eftersom marknaden i ökande grad kommer att internationaliseras genom

näringslivets ökande internationalisering. En del av branschens expansion kommer därför att ske utomlands. Några faktorer som skulle förändra förutsättningarna drastiskt under 90-talet kan man inte se. De miljö- och energiproblem som blir aktuella kommer möjligen att främja tillväxten i branschen men redan nu är detta ett viktigt område. Den föreslagna momsbreddningen är å andra sidan en faktor som skulle påverka branschen, främst kanske genom ökat andel kommunal egenproduktion. Andra faktorer talar möjligen mot det senare. Svårigheterna att skaffa personal är fortfarande stora i branschen. Totalt sett förefaller därför en dämpning av de senaste årens konjunkturbetonade sysselsättningsökning som trolig. Med en sysselsättningsökning på drygt en procent skulle branschen totalt ha ca 50 000 sysselsatta år 2000.

De kamerala tjänsterna har tidigare tillhört de mer expansiva. Alltmer komplicerade regler för företagandet, internationalisering, m. m. har ökat behovet av skatte- och ekonomisk rådgivning. För *revisionsföretagen* har dock bristen på kunnig personal utgjort hinder för tillväxten. Det stora behovet av kunskapsutveckling har gett skalfördelar när det gäller utbildning, vilket har bidragit till den omstrukturering mot större företag som pågår i branschen. Samtidigt kommer det att finnas kvar behov av mindre företag som kan ligga nära sina kunder. För *redovisningskonsulterna* gäller också att det mer komplicerade företagandet kan väntas öka efterfrågan på branschens tjänster. Den ökande konkurrensen ger också ökade behov av konsulttjänster inom ekonomistyrningsområdet, vilket är en delvis ny marknad. För de kamerala tjänsterna totalt förefaller det som om de hittillsvarande tendenserna kommer att fortgå under 90-talet. Näringslivet kommer att i ökande grad ha behov av externa tjänster. Den ökande efterfrågan kan dock i viss utsträckning tillgodoses genom den ökade produktivitet som datoriseringen medger. En sysselsättningsökning i storleksordningen fem procent per år förefaller rimlig. Detta skulle ge en sysselsättning på ca 30 000 i branschen år 2000.

De juridiska tjänsterna har liksom de kamerala haft en snabb ökning bl. a. p. g. a. den allt mer komplicerade lagstiftningen, främst när det gäller företagandet. Inom området *affärsjuridik* kommer efterfrågan på extern juridisk hjälp att vara hög även i framtiden, även om de större företagen ofta skaffar egen juridisk expertis. När det gäller *humanjuridik* kan utvecklingen bli något mindre expansiv. Branschen är småföretagsbetonad och även om en viss strukturomvandling pågår så bör den bli av mindre omfattning än inom andra konsultområden eftersom det inte finns lika utpräglade stordriftsfördelar. Med en något lägre utvecklingstakt än de senaste tio åren kan man förvänta sig en sysselsättning kring 10 000 vid sekelskiftet.

Annons- och reklamverksamheten har tillhört de mer expansiva delbranscherna inom uppdragsverksamhet. Flera faktorer pekar på en växande marknad för branschen. Marknadskommunikation har kommit att få en allt större betydelse för företagen, inte bara när det gäller konsumentreklam, utan också på företagsmarknaden och när det gäller PR- eller profilskapande åtgärder. Också den offentliga sektorn och organisationerna har haft ett ökat behov av kommunikation och information. Även om man kan förvänta en trendmässig ökning av efterfrågan så är dock reklamverk-

samheten i stor utsträckning knuten till näringslivets utveckling och därför konjunkturkänslig. I sämre tider är marknadsföringen fortfarande en av de aktiviteter man drar ner på. Liksom i andra konsultbranscher pågår en viss strukturomvandling mot större företag. En viss integration med organisationskonsulterna är en annan utvecklingstendens. Även under lågkonjunkturåren i slutet av 70-talet och början av 80-talet hade branschen en kraftig sysselsättningsökning. Med en årlig tillväxt på 5 procent per år under 90-talet kommer branschen att sysselsätta ca 25 000 personer år 2000. Också **rationaliserings- och organisationsverksamheten** kan förväntas växa under 90-talet. Genom den ökade konkurrensen och strukturomvandlingen som internationaliseringen av näringslivet medför och rationaliseringsverksamheten inom den offentliga sektorn torde behovet av extern organisationshjälp öka.

Bevakningsföretagen är den bransch som sysselsättningsmässigt tillhör de minst expansiva. Detta beror dels på att volymökningen varit relativt måttlig men också på att det i viss utsträckning har varit möjligt att introducera modern teknik i verksamheten i form av elektroniska larm- eller övervakningssystem. Försäljning av säkerhetsutrustning har därigenom blivit en verksamhet som konkurrerat med den traditionella väktartjänsten. Den traditionella väktartjänsten har också breddats med nya bevakningsuppgifter, t. ex. receptionsarbete, utredningsarbete, m. m. Branschen är konjunkturkänslig och de senaste åren har sysselsättningen ökat snabbt och åtminstone i storstadsområdena har det varit brist på arbetskraft. Utvecklingen under 90-talet torde kunna inrymma en viss ökning av sysselsättningen men med en lägre ökningstakt än de senaste åren. Med ett par procent årlig sysselsättningsökning skulle branschen kunna ha ca 14 000 sysselsatta år 2000.

Annan uppdragsverksamhet består av en stor mängd verksamheter av mycket varierande typ. Det är därmed svårt att peka på enskilda faktorer som påverkar branschens utveckling. Emellertid är verksamheten ofta riktad mot expansiva verksamheter i samhället, t. ex. kultur, information och teknik. Den positiva utvecklingen som kännetecknat 80-talet torde därför kunna fortgå även under nästa decennium.

Lägger man samman bedömningarna av sysselsättningsutvecklingen fram till sekelskiftet för de enskilda branscherna så hamnar man kring 250 000 sysselsatta inom privat uppdragssektor inklusive maskinuthyrning. Detta innebär en årlig tillväxt på i genomsnitt drygt 5 procent och i det närmaste en fördubbling av uppdragssektorns storlek. Bedömningarna ovan innefattar inte heller företag utan anställda, vilka var drygt 24 000 år 1988. Även om det är svårt att avgöra hur stor del av dessa företag som bedriver reell verksamhet så torde inkludandet av dessa företag innebära att uppdragssektorn vid sekelskiftet skulle kunna ha närmare 300 000 sysselsatta. Nationalräkenskaperna redovisar en högre nivå än CFAR. Om de sysselsättningsuppgifter som NR redovisar för år 1987 skrivs fram med den här kalkylerade årliga ökningstalen får man en sysselsättning på 350 000 i branschen vid sekelskiftet.

8. Utvecklingen inom övriga tjänstebranscher

Fastighetsförvaltning har under 70- och 80-talen varit en mycket expansiv verksamhet beroende på avregleringar, god likviditet, m. m. Även om arbetskraftstillgången bedöms komma att utgöra ett utvecklingshinder för städbranschen också under 90-talet torde en viss sysselsättningsökning kunna komma till stånd. Enskild sjukvård kommer sannolikt liksom Privat undervisningsverksamhet att få en ökande betydelse under 90-talet. Också kultur och fritid kan förväntas få en fortsatt sysselsättningsökning. Svagare utveckling kan dock väntas för reparationer, tvätt samt övriga personliga tjänster.

Fastighetsförvaltning

Fastighetsförvaltningen sysselsatte år 1988 ca 40 000 personer. Bostadsförvaltning är den sysselsättningsmässigt viktigaste verksamheten följt av uppdragsförvaltning och fastighetsförmedling. Branschen har haft en snabb tillväxt sedan mitten av 70-talet bl. a. p. g. a. kreditmarknadens expansion och p. g. a. av att hyresregleringen för lokaler avskaffades 1972. Under 80-talet är det kanske den kommersiella fastighetsmarknaden som tilldragit sig intresse genom de kraftiga efterfråge- och prisökningarna, främst i de centrala storstadsområdena. Bakom denna utveckling ligger ett allmänt ökat placeringsbehov som skapats av den ökade likviditeten i samband med devalvering och konjunkturuppgång. En viktig del har varit ett ökat intresse för fastighetsmarknaden från bl. a. försäkringsbolagen som delvis genom sin skattesituation kunnat acceptera lägre avkastningskrav och därmed högre fastighetspriser. Nya aktörer på marknaden är bl. a. fastighetsrentingföretagen. Också privatpersoner har visat ökat intresse. Det begränsade utbudet i storstadsområdena har gjort att efterfrågan också riktats mot mindre orter. En rikstäckande marknad har därigenom skapats (Granaten 1988).

Ägandet har koncentrerats kraftigt, bl. a. har försäkringsbolagen ökat sitt ägande markant. De större fastighetsförvaltarna är idag byggföretag, försäkringsbolag samt några fristående fastighetsbolag. Koncentrationen är störst när det gäller kommersiella fastigheter och i storstadsområdena. När det gäller bostadsfastigheter finns det fortfarande en stor mängd mindre hus, i vilket ägaren bor.

Den kraftiga prisökningen på fastigheter under de senaste åren har medfört att avkastningen på fastighetsförvaltningen minskar. Den svenska marknaden har därigenom blivit mindre attraktiv. Detta förhållande tillsammans med avskaffandet av det tidigare investeringsförbudet för förvaltningsfastigheter i utlandet har gjort att många större fastighetsföretag söker sig utomlands, t. ex. till Västtyskland, Storbritannien och Beneluxländerna. Den inhemska efterfrågan torde dock fortfarande vara god. På sikt gynnas efterfrågan på kontorslokaler av den förändrade yrkes- och produktionsstrukturen med en ökad andel kontorsarbete även om det på kort sikt kan finnas ett visst överskott på lokaler i de större städerna. När det gäller bostadsfastigheter finns det fortfarande ett underskott i de större städerna och ett ökat intresse kommer därför att riktas mot bostadsförvaltningen.

Den expansiva utvecklingen under 80-talet har inte i särskilt hög grad haft någon effekt på sysselsättningen även om en viss ökning kan konstateras. Fortsatt strävan mot effektiv förvaltning med hög produktivitet i företagen och en lugnare marknad gör det sannolikt att en stagnerande eller högst måttlig sysselsättningsökning kan förväntas under 90-talet. Eftersom fastighetsmarknaden i hög grad berörs av statliga regleringar så kommer naturligtvis statens agerande framöver ha betydelse. Med utgångspunkt från NR:s uppgifter för år 1987 kan en nivå på drygt 60 000 sysselsatta förväntas kring sekelskiftet.

Renhållning, m. m.

Renhållningsverksamheten (SNI 92) domineras till ca 70 procent av städningsbranschen. Vid sidan av städningsverksamheten är verksamhet vid reningsverk samt skorstensfejning de viktigaste sysselsättningarna. Städningens verksamhet hade år 1988 ca 20 000 personer anställda (CFAR). Till det kommer en stor mängd företag utan anställda. Branschens kunder finns nästan uteslutande inom näringsliv, stat och kommun. År 1976 hänförde sig drygt tre fjärdedelar av omsättningen till företagen medan hushållen endast svarade för en procent. Entreprenadstädning är mycket vanligare inom den privata företagssektorn än inom den offentliga sektorn. Skälet till att man använder entreprenörer inom företagssektorn är främst att man vill slippa de problem som administrationen av en egen städningens verksamhet innebär. Inom den offentliga sektorn väljer man i större utsträckning egen städningens verksamhet, dels därför att man anser kvaliteten vara bättre och dels för att sådana krav ställs av de fackliga organisationerna. Branschen är mycket storleksmässigt och regionalt koncentrerad. Det finns ett fåtal stora samt många små företag. Större delen av branschen finns i storstadsområdena och de större tätorterna.

Tillväxten har varit lägre under 80-talet än under 70-talet. Ett skäl till detta har varit svårigheterna att skaffa och behålla personal. Samtidigt har den tekniska utvecklingen inom branschen gått långsamt. Även om arbetskraftstillgången bedöms komma att utgöra ett utvecklingshinder för städbranschen också under 90-talet torde en viss sysselsättningsökning

kunna komma till stånd. Vid sidan av städverksamheten kan en viss tillväxt förväntas för företag som är verksamma inom miljövården. Totalt för renhållningsverksamheten torde antalet sysselsatta vid sekelskiftet kunna uppgå till dryg 50 000 personer.

Övriga privata tjänster

Enskild sjukvård omfattar privatpraktiserande läkare och tandläkare, företagshälsovård, m. m. Sysselsättningen i branschen har ökat relativt kraftigt under 70- och 80-talet. I och med att personalen blir en allt mer central resurs i företagen kommer hälsofrågor sannolikt att få en ökande betydelse i näringslivet. Branschen torde också stimuleras av de ökade inkomsterna i samhället. Eftersom möjligheterna till produktivitetsökningar inte är betydande talar mycket för att sysselsättningsökningen kommer att fortsätta.

Privat undervisningsverksamhet inrymmer privata skolor, studieförbund samt utbildningsföretag som riktar sig till näringslivet och den offentliga sektorn. Eftersom kunskap kommer att bli en allt viktigare faktor för företagen finns det anledning att tro att näringslivets behov av utbildning kommer att öka liksom att ökade inkomster i allmänhet kommer att öka efterfrågan på privat utbildning. När det gäller privata skolor och studieförbund är naturligtvis statens agerande av betydelse. Branschen har haft en stagnerande sysselsättning under 80-talet men torde kunna få en svag ökning under 90-talet. **Intresseorganisationerna** förefaller ha fått ett allt större inflytande i samhället, vilket också avspeglats i sysselsättningen som ökat under 70- och 80-talen. Ett mer komplext samhälle med ökade krav på information och kunskap kommer sannolikt även i fortsättningen leda till en tillväxt för intresseorganisationerna, även om tillväxttakten kan bli lägre än på 80-talet. Också **kultur och fritid** kan förväntas få en fortsatt sysselsättningsökning. Ökade inkomster och ökad fritid torde öka efterfrågan på dessa tjänster och medan möjligheterna till produktivitetsökning inte är särskilt stora.

Reparationer av bilar har haft en vikande sysselsättning under 70- och 80-talen. Trots en allt större bilpark har omsättningsökningen inom bilverkstäderna varit mycket svag. Efter stagnation i samband med lågkonjunkturen i början av 80-talet har efterfrågan på verkstadstjänster ökat kraftigt under senare år. Brist på personal har dock förhindrat expansion. På sikt kan man förutse ett ökat antal bilar. Bilarna blir också mer tekniskt kvalificerade och beroendet av verkstäder kommer att öka. Samtidigt blir dock bilarna bättre och får minskat reparationsbehov samtidigt som produktiviteten kan ökas inom verkstäderna. Sammantaget torde effekten kunna bli en oförändrad sysselsättningsnivå. **Reparationer av hushållsvaror** har legat på en oförändrad nivå både när det gäller volym och sysselsättning under en lång tid. Hushållens ökade inköp av kvalificerad tekniskt utrustning torde dock medföra ett ökat servicebehov även om också här utrustningen blir av allt bättre kvalitet. En svag ökning av sysselsättningen skulle kunna vara möjlig.

Tvättbranschen kan indelas i olika delar: industritvätt, uthyrningstvätt, privattvätt och kemtvätt. Kemtvättbranschen kan möjligen komma att få

problem av miljöskäl och dels har den liksom all privattvätt haft en vikande marknad, beroende på nya material och den ökade förekomsten av tvättmaskiner. Man kan därför inte vänta sig någon stark utveckling under 90-talet. När det gäller industritvätt och uthyrning är utvecklingen under 90-talet också osäker. Tvättkonsumtionen bestäms i stort av antalet sysselsatta inom de viktigaste marknaderna: industrin och delar av tjänstesektorn samt av produktionen inom hotell och restauranger. Utvecklingen mot tjänstemannayrken kan möjligen minska uthyrningsmarknaderna, eftersom dessa yrkesgrupper i lägre grad använder särskilda arbetskläder. Den skattemässiga behandlingen av fria arbetskläder är också av betydelse. Den fråga som betraktas som viktigast av den privata industrin är hur konkurrensen från landstingen kommer att utvecklas. Den privata industrin hävdar att landstingen kan konkurrera på ett för den privata industrin ofördelaktigt sätt genom att inte ta ut alla kostnader från marknaden, dvs. att ta ut en del kostnader via skattsedeln. Sysselsättningen har visat en stadigt minskande trend under 70- och 80-talet. Av allt att döma kan denna trend komma att fortsätta, möjligen i minskad takt.

De övriga personliga tjänsterna, hår- och skönhetsvård, hushållsarbete, m.m. kan förväntas få en fortsatt krympande sysselsättning även om ökade inkomster och en ökad företagsmarknad kan minska nedgångstakten.

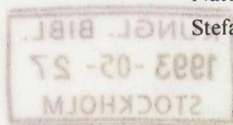
Litteraturförteckning

- Cederblad C-O, *Realkapital och avskrivningar*, Urval Nr 4, SCB 1971
- Forsman A., *Det nya tjänstesamhället*, Gidlunds 1987
- Gershuny J, Miles I, *The New Service Economy*, Frances Pinter London 1979
- Granaten, *Årsredovisning 1988*
- Handelns utredningsinstitut, *Handeln på 90-talet*, Norstedts 1989
- Industrins utredningsinstitut, *Kompetens, informationsanvändning och tjänsteproduktioni företagen*, IUI 1986.
- Johnson A., *Släpp tjänsterna loss*, SAF 1986
- Kommunförbundet, *Svensk barnomsorg. En dyrgrip?*, Svenska Kommunförbundet 1988
- Långtidsutredningen 1987, *Privat tjänstesektor*, Bilaga 17
- National Accounts, *Detailed tables, Volume II, 1976–1986*, OECD Paris
- OECD, *Services to industry, Survey of the relations between services and industry*, stencil DSTI/IND/83.49
- Postverket, *Postens Treårsplan – Augusti 1989*
- Riksbanken, *Penning- & Valutapolitik 1989:2*
- Riksbanken, *Kredit- och valutaöversikt 1988:5*
- SCB, *Hotell- och restaurangföretag. Uppgifter för år 1986*, Rapport nr 7 från SCB:s tjänstenäringsprojekt
- SIND, *Tillverkningsindustrins inköp av uppdragstjänster år 1985*, Arbetsrapport Statens industriverk 1986
- SIND, CTF, *Tjänstesektorns struktur och utveckling internationellt*, Arbetsrapport Statens industriverk och Centrum för tjänsteforskning
- SIND 1987:1, *Lånad tillväxt i tjänstesektorn*, Statens industriverk
- SIND 1989, *Finansierings- och försäkringsbranschen inför år 2000*, Arbetsrapport Statens industriverk
- SINDbransch 1985:4, *Uppdragsverksamhet – en översikt*, Statens industriverk
- SIND PM 1982:22, *Tvätteribranschen*, Statens industriverk
- SIND PM 1986:3, *Tjänster inom industrin*, Statens industriverk
- SIND PM 1985:5, *Privat tjänstesektor*, Statens industriverk
- SIND PM 1986:5, *Turistnäringen*, Statens industriverk
- SIND PM 1986:8, *Privata tjänstesektorn – Regionala utvecklingsmöjligheter*, Statens industriverk
- SOU 1979:88 *Städbranschen*
- SOU 1984:33, *Handla med tjänster*

- Stanback Th.M.Jr, *Understanding the Service Economy*, Policy Studies in Employment and Welfare Nr 35, The John Hopkins University Press 1979
- Sveriges Hotell- och Restaurangförbund, *Hotell- och Restaurangfakta* Teldok 36, *Omvälvning i televärden*, Televerket 1988
- Televerket, *Televerkskoncernens treårsplan 1990–1992*
- Televerket, *Årsredovisning 1988*
- Tjänsteförbundet, *Nyhetsbrev 1989*
- Transportrådet, *Trafikutveckling och trafikprognoser*, Rapport 1989:5
- Utrikesdepartementet, *Sverige-Efta 1988*, UD 1989
- Utrikesdepartementet, *Lägesrapport om det svenska integrationsarbetet oktober 1989*, UD 1989

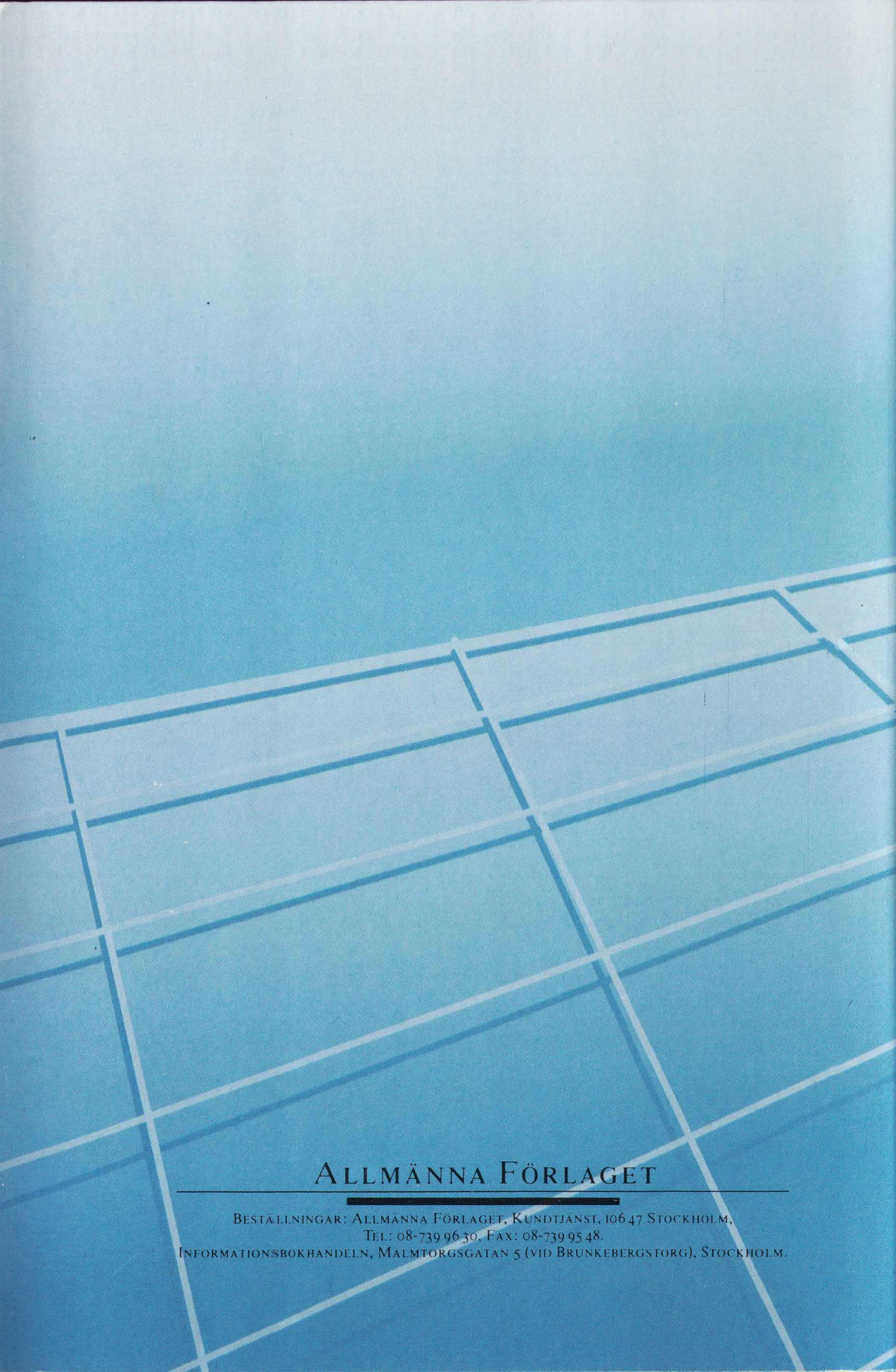
Bilagor till långtidsutredningen 1990

Nr	Namn	Författare
1.	Metoder, modeller och beräkningar	Finansdepartementet
2.	Ekonomiska konsekvenser för Sverige av EG:s inre marknad	Harry Flam och Henrik Horn Institutet för internationell ekonomi, Stockholms universitet
3.	Svenskt näringsliv och den europeiska integrationen	Lars Lundberg Industrins utredningsinstitut
4.	Konsekvenser av fri arbetskraftsrörlighet mellan Sverige och EG	Per Lundborg Industrins utredningsinstitut
5.	Finansiell integration, resursfördelning och penningpolitik	Lars Svensson Institutet för internationell ekonomi, Stockholms universitet
6.	Det framtida arbetskraftsutbudet	Statistiska centralbyrån
7.	Sveriges framtida befolkning	Statistiska centralbyrån
8.	Skogsnäringen: Miljöfrågor, avreglering, framtidsutsikter	Lars Hultkrantz och Sören Wibe Lantbruksuniversitet i Umeå
9.	Tillväxt och miljö — en studie av målkonflikter	Lars Bergman Handelshögskolan i Sthlm
10.	Den internationella utvecklingen	Kjell Andersen
11.	Svensk hälso- och sjukvård i ett internationellt perspektiv	Åke Blomqvist University of Western Ontario, Canada
12.	Det omedvetna valet — nationell politik och regional obalans	Expertgruppen för forskning om regional utveckling
13.	Kunskapsbildning för strukturell förnyelse	Lennart Ohlsson
14.	Landsting för välfärd	Landstingsförbundet
15.	Bostadsmarknaden under 1990-talet	Bengt Turner m. fl. Statens institut för byggnadsforskning
16.	Samhällsekonomin transportförsörjning	Folke Snickars
17.	Privat tjänstesektor	Statens industriverk
18.	Industrin till år 2000 — ett tillväxtdecennium?	Statens industriverk
19.	Den svenska inkomst- och förmögensfördelningen 1967–1987	Kjell Jansson Statistiska centralbyrån
20.	Primärkommuner	Svenska kommunförbundet
21.	Energi — miljö — ekonomi	Statens energiverk
22.	Utbildning för 2000-talet	Karl-Gustav Andrén, Erik Wallin och Bengt Christer Ysander
23.	Kvinnor och ekonomi	Inga Persson-Tanimura m. fl. Lunds universitet
24.	Svensk lönebildning — teori, empiri, politik	Bertil Holmlund Uppsala universitet
25.	Miljöproblemen i framtiden	Lars Lundgren m. fl. Naturvårdsverket
26.	Den offentliga sektorn	Stefan Fölster

KUNGL. BIBL.
1993-05-27
STOCKHOLM

STOCKHOLM
1907-08-25
KLIMAT - BILF

ALLMÄNNA FÖRLAGET

BESTÄLLNINGAR: ALLMÄNNA FÖRLAGET, KUNDJÄNST, 106 47 STOCKHOLM.

TEL: 08-739 96 30, FAX: 08-739 95 48.

INFORMATIONSBOKHANDELN, MALMTORGSATAN 5 (VID BRUNKEBERGSTORG), STOCKHOLM.